

Львівський національний університет імені Івана Франка
Юридичний факультет
Кафедра історії держави, права та політико-правових учень

Міжнародна асоціація істориків права

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (ДО 100-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ)

**Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції**

1 листопада 2018 р.

м. Львів

Випуск 2

Львів – 2018

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 28 від 23 жовтня 2018 р.*

Матеріали друкуються в авторській редакції. Відповідальність за зміст публікацій, точність наведених фактів, інших відомостей покладено на авторів. Наведені авторами думки і висновки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії.

Редколегія випуску:

Бойко Ігор Йосипович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Усенко Ігор Борисович, кандидат юридичних наук, професор, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького, заслужений юрист України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки;

Кобилецький Микола Мар'янович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Тишик Борис Йосипович, кандидат юридичних наук, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України;

Кольбенко Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського 3-38 державотворення (до 100-річчя проголошення): збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 1 листопада 2018 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). – Львів, 2018. – Вип. 2. – 280 с.

У збірнику представлено стислий виклад наукових статей та тез повідомлень, які доповідалися на Всеукраїнській науковій конференції «**Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення)**».

Для науковців, аспірантів, студентів, усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

УДК 340.15:321.7(477.8)](062)“2018”

© Кафедра історії держави, права та політико-правових учень ЛНУ імені Івана Франка, 2018

ЗМІСТ

Вступне слово.....	7
Бойко І. Й. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки як важливий етап на шляху до державної незалежності України.....	13
Сворак С. Д. «Листопадовий зрив» в Галичині як феномен європейської історії.....	23
Тищик Б. Й. Українська Галицька Армія – Збройні сили ЗУНР.....	35
Усенко І. Б. Акт соборності 1919 року: спроба юридичного аналізу	40
Захарченко П. П., Мацелюх І. А. Автокефалія Української церкви: політико-правова доктрина О. Лотоцького за доби Української революції 1917–1921 рр.	47
Копиленко О. Л., Кіндюк Б. В. Правотворча діяльність Костя Левицького в ЗУНР.....	60
Чисніков В. М. Державно-політична діяльність І. І. Макухи в ЗУНР	66
Грубінко А. В. Особливості організації громадських правоохоронних органів ЗУНР	73
Кобилецький М. М. Правові засади державно-політичних та соціально-економічних перетворень в ЗУНР	78
Кравчук М. В. Особливості військового будівництва ЗУНР.....	86
Шевченко А. Є., Кудін С. В. Правова система ЗУНР: порівняльно-історичні засади її дослідження.....	93
Пальченкова В. М. Не ювілей (113 років проекту Конституції Української Народної партії)	97
Гончаренко В. Д. Правове становище Закарпаття за Конституцією Чехословаччини 1920 р.	103

Гавриленко О. А. Українська революція у 1917 – на початку 1918 рр. на Харківщині: здобутки та втрати	108
Макарчук В. С. Михайло Мартинець – інженер, радник Віденського двору, Державний секретар земельних справ ЗУНР	113
Качур В. О. До питання про нормативну основу перебудови судової системи ЗУНР	118
Андрусак Т. Г. Національна держава як основна форма держави сучасного світу.....	123
Іванова А. Ю. До історії Української Галицької Армії: правничий гурток «Української бригади в Німецькім Яблонні»	126
Липитчук О. В. Західно-Українська Народна Республіка: зовнішньополітична діяльність	132
Ситник О. М. Ідеологія ЗУНР як державотворчий чинник періоду національно-визвольних змагань 1917–1923 років	137
Терлюк І. Я. Правове забезпечення національного принципу державного будівництва в ЗУНР	145
Кольбенко А. В. Національні відносини в ЗУНР та їх правове регулювання	150
Казак Р. А. Дослідження діяльності ЗУНР у роботах зарубіжних науковців	155
Федушак-Паславська Г. М. Європейські цінності в українському державотворенні на початку ХХ ст.	158
Моряк-Протопопова Х. М. Вибрані аспекти діяльності українських політичних партій у Галичині ХІХ – на початку ХХ ст.	164
Стечишин А. В. Депутатська діяльність К. Левицького в австрійському парламенті	171

Козьмук Б. П. Правовий статус української та інших мов за законодавством ЗУНР	175
Худояр Л. В. Принцип рівності в конституційній традиції ЗУНР....	181
Гоцуляк С. Л. Правове регулювання діяльності санітарно-епідеміологічних органів у Західноукраїнській Народній Республіці	187
Протосавіцька Л. С. Формування корпусу української державної жандармерії в Західно-Українській Народній Республіці.....	190
Коваль А. Ф. Формування національного світогляду та політичної еліти Західно-Української Народної Республіки	195
Ухач В. З. Земельна реформа у державотворенні ЗУНР.....	202
Шевчук Л. Е. Українські нотаріуси в Галичині на початку XX ст. та в період національно-визвольних змагань	208
Середа О. В. Духовний і політичний супровід митрополитом Андреєм Шептицьким державотворчих процесів в Східній Галичині першої половини XX ст.	213
Бедрій М. М. Урядова газета ЗО УНР «Републіка» як джерело для вивчення історії українського права.....	218
Ковальова С. Г. Причини поразки селянського повстанського руху 1917–1921 рр. на Півдні України.....	224
Шуп'яна М. Ю. Застосування австрійського кримінального кодексу 1852 р. в ЗУНР	229
Трепак Л. М. Військова юстиція ЗУНР	234
Ковальчук І. В. Використання історичного досвіду діяльності австрійських крайових судів у Галичині для створення окружних судів ЗУНР	240

Перепелиця Х. В. Джерела кримінального права в ЗУНР	247
Бойко Л. М. Місцеве самоврядування в ЗУНР	254
Дзіковський М. Р. Правове регулювання діяльності судових та правоохоронних органів ЗУНР	260
Галабурда Т. І. Застосування австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. в ЗУНР	266
Олійник Ю. В. Причини і наслідки захоплення Галичини Польщею на початку XX ст. та його юридичне оформлення	273

ВСТУПНЕ СЛОВО

Розвиток сучасної української юридичної науки зумовлює підвищений інтерес вчених-правознавців до проблематики історії національного державотворення. Особливу сторінку в цьому контексті займає Західноукраїнська Народна Республіка, якій присвячена Всеукраїнська наукова конференція «Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення, до 100-річчя проголошення».

Наукова конференція організована і проведена з ініціативи кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та підтримана Міжнародною асоціацією істориків права. Вона є непересічною подією у науковому середовищі українських вчених—правників та має надзвичайно важливе значення, оскільки події столітньої давності безпосередньо пов'язані з споконвічним прагненням українського народу здобути свободу і побудувати національну державу. Тривалий час, перебуваючи під впливом і владою агресивних сусідніх держав й ведучи важку боротьбу за свою державну незалежність, українці на початку ХХ ст. отримали унікальний історичний шанс втілити у життя мрії про створення самостійної України. У той складний період український народ, об'єднавшись навколо ідеї національного визволення, проявив волю, героїзм і жертвність у боротьбі за державність і свободу. Українці вперше, за майже трьохсотлітню історію, використали сприятливу можливість реалізуватись як державна нація.

Конференція відбувається у рамках відзначення 100-літнього ювілею подій національно-визвольних змагань початку ХХ ст. відповідно до Указу Президента України №17/2016 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років». Згідно згаданого Указу Президента України упродовж 2017–2021 рр. в Україні передбачено проведення заходів, метою яких є ознайомити громадськість з Українською революцією 1917–1921 років як одного із визначальних етапів у процесі національного державотворення.

Сьогодні важливо з'ясувати її значення для розбудови сучасної Української держави, вшанувати традиції боротьби за незалежність і соборність України та відзначити військову звитягу захисників рідної землі, творців національної державності, підтвердити тисячолітню історію державотворення нашого народу. Вагомим завданням сучасників є також вивчити і узагальнити історичний досвід, дати об'єктивну оцінку подіям, пов'язаних із визвольною боротьбою та становленням української державності на початку XX століття, врахувати історичні уроки під час розбудови сучасної Української держави, зміцнити національну єдність, сприяти консолідації українського суспільства в умовах європейської інтеграції та утвердити міжнародний авторитет сучасної України.

В історії національного державотворення Українській революції 1917–1921 рр. належить одне з найвизначніших місць. Цей період в історії України характеризується значною політичною, військовою та дипломатичною діяльністю українських національних сил, спрямованою на відродження самостійної держави на українських етнічних землях у 1917–1921 рр. Революційні події в Україні 1917–1921 рр. привели до проголошення національної державності у формі Української Народної Республіки за Центральної Ради, Української Держави за Павла Скоропадського, Української Народної Республіки за Директорії і Західноукраїнської Народної Республіки, які мали важливе значення для відновлення Україною державної незалежності у 1991 р.

Важливе місце в історії Української революції займає Західно-Українська Народна Республіка, яка була проголошена 1 листопада 1918 р. у Львові. Це була знакова подія у тисячолітній історії національного державотворення, яка свідчила про реалізацію українським народом права на створення своєї держави й відповідала тогочасним європейським і світовим стандартам та традиціям, які визнавали право народу на самовизначення. Вперше, з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави, корінне населення західноукраїнських земель, після 570-річного чужоземного панування стало знову господарем власної долі, проголосило державну незалежність. ЗУНР була повноцінною державою, яка забезпечувала тогочасному українському народу можливість його функціонування та розвиток шляхом управління та координації інтересів

різних соціальних груп. Ознаками відродженої Західно-Української Народної Республіки були: наявність власної території, на якій упродовж тисячоліть проживав український народ; було демократично сформовано і діяли органи публічної влади, які виконували свої функції і поширювали свою владу щодо громадян, які проживали на території ЗУНР; наявність суверенітету, права, мови, державних символів, власної назви. ЗУНР, як і інші європейські держави, створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи та збройні сили. Вона стала прикладом можливого українського державного правопорядку, що ґрунтувався на справедливості, гуманізмі, толерантності та поступовому утвердженні демократичних засад у суспільстві. На території ЗУНР за весь час існування не було випадків виступів проти цивільного польського населення, чи представників інших національностей.

В епіцентрі Листопадового чину столітньої давності перебувало головне місто Галичини – Львів і, зокрема, юридичний факультет Львівського університету. І не лише тому, що Львівський університет знаходився поблизу урядових установ ЗУНР, а й тому, що значна частина його викладачів, випускників, студентів стали активними учасниками Листопадового чину, керівниками інститутів державної влади ЗУНР, створених у процесі її розбудови. Лише серед членів Української Національної Ради та Державного Секретаріату ЗУНР значна частина – це колишні випускники юридичного факультету Львівського університету, вже не говорячи про президента ЗУНР Євгена Петрушевича та першого прем'єр-міністра ЗУНР Костя Левицького. Серед інших славних випускників юридичного факультету Львівського університету, які брали активну участь у діяльності ЗУНР, варто згадати Степана Барана – міністра земельних справ в першому уряді ЗУНР, Лонгіна Цегельського – міністра внутрішніх справ та міністра закордонних справ урядів ЗУНР, Степана Федака – міністра продовольства уряду ЗУНР, Івана Макуха – міністра відбудови та міністра внутрішніх справ ЗУНР, Сидора Голубовича – міністра судівництва та другого прем'єр-міністра ЗУНР, Володимира Бачинського – члена Української Національної Ради, Володимира Старосольського – члена Українського генерального військового комітету, який підготував Листопадове повстання 1918 р.

та інших. Багато з них після поразки ЗУНР змушені були емігрувати за кордон, а ще більше – потрапило у жорна сталінських репресій.

Як відомо, у зв'язку з багатьма несприятливими обставинами українцям у той період не вдалося відстояти своєї держави. Але всенародний чин 1918–1919 рр. не був даремним. Насамперед, він збагатив національну свідомість українського народу ідеями і цінностями свободи, гідності, єдності, держави, необхідності захисту рідної землі, утвердження соборності, потребу формування національного обов'язку і солідарності українців. Українська державницька ідея, утверджена збройною боротьбою, стала спільним надбанням усіх українських патріотів. Головним досягненням ЗУНР стала її рішучість боротися за національну свободу і державну незалежність власними силами, не піддатися чужоземним погрозам та насильствам, а прийняти виклик, вчинивши іноземній інтервенції героїчний опір.

Західноукраїнська Народна Республіка має важливе історичне значення. Це була чергова спроба українського народу відновити державу, спроба звільнитися від вікової влади чужинців, влади, яка різними способами нав'язувала своє панування, своє право, свою ідеологію, свою історію. Великим позитивом було й те, що ЗУНР розбудовувалась як національна держава на демократичній основі: визнання народу джерелом влади, рівність всіх перед законом, прагнення забезпечити конституційне оформлення новоствореної держави, проголошення принципів поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, гарантування широких політичних і культурних прав національним меншинам та ін. Українці заявили про себе всьому світові як окрема європейська нація, яка має право на власну державу. Значно підвищився рівень національної свідомості тогочасного українського народу. Українці здобули досвід державотворення, який міцно вкоренився в історичну пам'ять і став надбанням наступних поколінь борців за сучасну Українську державу. Мільйони борців за волю України продовжували традицію визвольних змагань. Історичне значення ЗУНР також полягає в тому, що було збережено ідентичність української нації й поглиблено процес українського державотворення.

Перше Листопада зайняло в національному календарі особливе місце. Його щорічно відзначала прогресивна українська громадськість.

Як справедливо відзначав видатний український історик С. А. Макарчук – «окупаційні режими в Україні намагалися знищити або спотворити пам'ять про ЗУНР, а іноді вдавалися до кривавих акцій проти тих, хто її беріг». У період Другої Речі Посполитої символом беззастережної антиукраїнської політики став кривавий розгін демонстрації 1 листопада 1928 р. у Львові, присвяченій 10-річчю проголошення ЗУНР. З приходом у Західну Україну радянської влади практично більшість активних учасників боротьби за національне визволення, яких застав на місці радянський режим, були репресовані, а сама історія західноукраїнського визвольного руху поставлена поза законом. Найголовнішим засобом для спотворення національної пам'яті українців стало замовчування найвизначніших подій і діячів минулого. Особливо виявлялася «турбота» про вилучення з програм навіть спеціальної історичної освіти будь-яких відомостей стосовно ЗУНР. Як зазначав С. А. Макарчук, «можна було закінчити історичний факультет Львівського університету і не знати про Листопад 1918 р. Це була тема, негласно піддана анафемі»¹.

Цьогорічна конференція покликана утвердити історичну правду про ЗУНР, узагальнити історіографічні й історико-правові здобутки та розкрити методологічні аспекти вивчення історії держави і права ЗУНР, а також порівняльно-історичних та правових досліджень. У складних політичних умовах сьогодення варто акцентувати свою увагу на актуальності нових підходів до переосмислення й узагальнення історичного досвіду державотворення в ЗУНР, її внутрішньої і зовнішньої політики, національних процесів, місця у системі тогочасних міжнародних відносин. Потребують нового погляду й детальнішого історико-правового аналізу та висвітлення питання місця й ролі національно-державного відродження і соборності на початку ХХ ст. в історичній долі України та Центрально-Східної Європи. У сучасних умовах, як видається, необхідним є посилення історіософського, людського, гуманістичного і культурно-антропологічного аналізу історії держави і права ЗУНР, у контексті історії Української держави і права,

¹ Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – С. 3–4.

що передбачає звернення більшої уваги на розвиток державно-правових інститутів ЗУНР, на персоналії, відомі та маловідомі постаті державних і політичних діячів ЗУНР.

У цьому сенсі наша конференція, присвячена 100-річчю проголошення ЗУНР, має практичне значення. Вона дає можливість спрогнозувати, в якому напрямі сьогодні повинно розвиватися національне державотворення; дозволяє відповісти на запитання, якими сьогодні нерідко спекують: чи маємо ми, українці, власний багатовіковий державотворчий досвід, політико-правові основи становлення і розвитку української державності, демократичні традиції державотворення, чи існує неперервність українського державотворчого процесу тощо.

З огляду на це, державність і право ЗУНР – не просто одна з славних сторінок української історії, а значний пласт історичної пам'яті народу, важливий період еволюції української держави як на ідеологічному, так і на інституційному рівні. У період ЗУНР відбувалися державотворчі процеси, які визначили особливості формування і розвитку сучасної української держави, яка сьогодні переживає складний період захисту територіальної цілісності та державного суверенітету.

Наукова конференція зорієнтована на те, щоб допомогти нам, українцям, зайняти патріотичну, активну і відповідальну громадянську й державницьку позицію у розбудові демократичної та правової держави. І звернення до історичного досвіду українського державотворення є запорукою гідного майбутнього.

Шановні учасники конференції, бажаю Вам доброго здоров'я, творчого натхнення, плідної праці, наукових здобутків і щиро сподіваюся, що більшість важливих питань, які сьогодні обговорюватимуться, будуть вельми актуальними і корисними для сучасного українського державотворення!

Ігор Йосипович Бойко
Голова редакційної колегії

УТВОРЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Ігор Йосипович Бойко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
держави, права та політико-правових учень Львівського
національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

У сучасному українському суспільстві спостерігається підвищений інтерес до історії національної державності, її витоків та утвердження, що має надзвичайне значення як для самоідентичності кожного українця, так і для консолідації українського народу заради розвитку України. У цьому аспекті, базовим, фундаментальним вбачається необхідність ґрунтовного вивчення і узагальнення тисячолітнього досвіду національного державотворення. Важливе місце в історії національного державотворення займає Західноукраїнська Народна Республіка, з часу проголошення якої у цьому році минає сто років.

Відродження української державності на початку ХХ ст. пов'язане з розпадом Російської та Австро-Угорської імперій та завершенням Першої світової війни. Цей період характеризувався новим політичним пожвавленням, яке охопило українські землі, новим піднесенням національної свідомості й активності. Об'єктивні передумови для відродження Української держави були вельми сприятливі: революції в Росії, Німеччині та Австро-Угорщині відвернули на деякий час увагу цих імперій-гнобителів від України. Вони були змушені займатися вирішенням своїх внутрішніх проблем. Україна, отже, полишена ними хоч на деякий час, мала змогу діяти самостійно, піднятися з колін, звільнитися від іноземних поневолювачів, заявити світові про своє існування. Все це, безперечно, було не так просто: із заходу

з перших же днів проголошення своєї незалежності на неї напала Польща, яка не могла примиритись з втратою Галичини; на великій Україні знаходились численні ворожі сили – спочатку представники влади і війська Тимчасового уряду, а далі – більшовики, які всіляко протидіяли утворенню незалежної Української держави, потім – денікінці. Об'єктивно це був сприятливий час для відродження України ще й тому, що після закінчення Першої світової війни, здійснення революцій в трьох найбільших тоталітарних імперіях у більшості європейських державах активізувався революційний рух, розгорталась національно-визвольна боротьба, раніше поневолені народи домагалися свободи, своєї державної незалежності. Це був час, коли президент США В. Вільсон запропонував свою відому програму миру («14 пунктів»), яка передбачала право народів на незалежність і вільний розвиток, коли в Росії була проголошена в листопаді 1918 р. «Декларація прав народів Росії», яка визнавала за кожним народом колишньої царської Росії право на відокремлення та утворення своєї самостійної держави. Ці документи створювали необхідну правову основу для встановлення і Української держави. Отже, вирішальне слово у цій загалом сприятливій міжнародній обстановці було за народом України [5, с. 474–475]. На західноукраїнських землях (Галичині, Буковині та Закарпатті) початком національно-визвольної боротьби, а відтак процесу державотворення стала глибока політична криза Австро-Угорщини, зумовлена поразкою у війні та пошуком оптимального шляху подальшого розвитку державності через проголошення федерації або гарантування національного суверенітету народам, що входили до її складу. У той складний період український народ об'єднався довкола ідеї національного визволення, проявив волю, героїзм й жертвність у боротьбі за свободу і державність. Українці вперше за майже трьохсотлітню історію використали шанс реалізуватись як державна нація [2, с. 9–10].

Однією з найбільш важливих подій національно-визвольних змагань на початку XX століття було проголошення 1 листопада 1918 р. у Львові Української держави. Це була знакова подія у тисячолітній

історії національного державотворення, яка свідчила про реалізацію українським народом свого права на політичне самовизначення і відповідала тогочасним європейським й світовим стандартам та традиціям, які визнавали право народу на самовизначення. Вперше, з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави, корінне населення західноукраїнських земель, після 570-річного чужоземного панування стало знову господарем власної долі, проголосило державну незалежність [4, с. 144–145]. Проголошення ЗУНР мало епохальний вплив на формування українського народу і його боротьбу за національну гідність та державну незалежність у XX ст. Мільйони борців за волю України продовжували традицію визвольних змагань. ЗУНР була повноцінною державою, яка забезпечувала цілісність тогочасного українського народу, його функціонування та розвиток шляхом управління та координації інтересів різних соціальних груп. Ознаками відродженої Західно-Української Народної Республіки були: наявність власної території, на якій упродовж тисячоліть проживав український народ; було демократично сформовано і діяли органи публічної влади, які виконували свої функції і поширювали свою владу щодо громадян, які проживали на території ЗУНР; наявність суверенітету, права, мови, державних символів, власної назви.

УНРада 1 листопада видала відозви «До населення міста Львова» та «Український народе», в яких зазначалося: «Волею українського народу на українських землях Австро-Угорської монархії утворилась українська держава...»; «віднині Ти, український народе, господар своєї землі..., визволений з віковичної неволі...», «найвищою владою тут є Українська національна рада». Вже в перших правових актах підкреслювалося, що всім громадянам Української держави незалежно від національності та віросповідання надаються і гарантуються «громадянська, національна і віросповідна рівноправність». Усім національним меншинам пропонувалось обрати своїх представників до складу Української національної ради [7, с. 101–102].

Проте великою перешкодою державотворчої діяльності ЗУНР стала військова агресія спочатку Польщі, а згодом Румунії. Вже наприкінці

дня 1 листопада польські збройні сили у Львові почали військові дії проти українців. До них приєдналося польське цивільне населення, яке у Львові налічувало понад 120 тис. осіб (з 240 тис.). Почалася довготривала, збройна, кривава боротьба, яка переросла у польсько-українську війну за Львів, Галичину та галицьку нафту (Бориславсько-Дрогобицький нафтовий басейн). Неодноразові звертання української влади до польських політичних представників у Львові з пропозиціями сісти за стіл переговорів, мирно врегулювати всі спірні проблеми не дали жодного результату. Поляки не хотіли вести ніяких переговорів, називаючи корінне українське населення, що завжди становило більшість у Східній Галичині, «варварськими ордами», «хлопськими бандами» та ін. Тому 5 листопада УНРада звернулася до українського населення Галичини з закликом «До зброї!». У ньому зазначалось, що вину за розпалювання військового конфлікту між українцями і поляками в Галичині несуть поляки, тому, кому тільки доля рідного краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, не хоче жити більше в неволі, темності і убожестві – хай береться за зброю» [5, с. 482–483].

На засіданні УНРади 13 листопада 1918 р. було визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), а також затверджено конституційні основи новоствореної держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», у якому закріплювалося верховенство і суверенітет українського народу, який здійснюватиме конституційні засади через представницькі органи, обрані на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною виборчою системою [3, с. 110–111]. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, незалежно від національності, віросповідання, статі. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі (Галичину, Буковину і Закарпаття). Держава охоплювала близько 70 тис. км² території з населенням 6 млн.

(зокрема 71 % українців, 14 % поляків, 13 % євреїв, 2 % угорців, румунів та ін.). Щоправда, невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а у січні–квітні 1919 р. – Чехословаччини. Все це відбулося зі згоди і санкції Антанти. Таким чином, фактично ЗУНР охоплювала тільки територію Східної Галичини з населенням 4 млн. (75 % українців, 12 % поляків, 11 % євреїв, 2 % – інші національності) [5, с. 483].

13 листопада 1918 р. УН Радою затверджено герб держави – золотий Лев на синьому тлі, та прапор – синьо-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням. Проголошена держава – ЗУНР, як і інші європейські держави, створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи та збройні сили. Парламент – Українська Національна Рада прийняв низку законів, а уряд – Державний Секретаріат видав низку розпоряджень, що регламентували діяльність усіх галузей державного життя. Сформований УНРадою уряд ЗУНР – Державний секретаріат очолив К. Левицький. В ЗУНР було прийнято низку важливих для існування держави законів: про організацію війська (13 листопада 1918 р.), тимчасову адміністрацію (15 листопада 1918 р.), тимчасову організацію судівництва (16 листопада і 21 листопада 1918 р.), державну мову (1 січня 1919 р.), шкільництво (13 лютого 1919 р.), громадянство (8 квітня 1919 р.), земельну реформу (14 квітня 1919 р.). ЗУНР постала як демократична держава, політичний устрій якої передбачав модель тогочасної європейської правової держави. ЗУНР стала прикладом можливого українського державного правопорядку, що ґрунтувався на гуманізмі та поступовому затвердженні демократичних засад у суспільстві. На території ЗУНР за весь час існування не було жодного випадку виступів проти цивільного польського населення, чи представників інших національностей. Приклад ЗУНР наочно продемонстрував переваги австрійської правової школи та австрійського політикуму над російським правовим нігілізмом.

Наслідком активної державотворчої діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині й дипломатичних

представництв у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших державах.

Однак під тиском переважаючих сил ворога українське військо і державна влада ЗУНР 22 листопада 1918 р. залишили Львів. Державні установи переїхали спочатку до Тернополя, а в перших числах січня 1919 р. – до Станіслава. На засіданні УНРади 4 січня у Станіславі було створено Президію ради у складі Президента (голови ради) і чотирьох його заступників. Президентом ради знову обрали Є. Петрушевича, його заступниками – Л. Бачинського, С. Вітика, О. Поповича і А. Шмигельського. На цьому ж засіданні створено ще один важливий орган – Виділ Української Національної Ради. Він складався з Президента ради і 9 членів та виконував функції колегіального глави держави.

Столицями ЗУНР були Львів, Тернопіль, а найдовше Станіслав, куди у січні 1919 р. переїхав її уряд. У готелі «Австрія», що на кілька місяців змінив назву на «Одеса», містилася канцелярія президента Української Національної Ради ЗУНР (найвищого законодавчого органу) Євгена Петрушевича та його заступника Левка Бачинського, а в колишній кам'яниці для залізничної дирекції працював Секретаріат (міністерства) ЗУНР. Саме у Станіславі було прийнято основні закони ЗУНР: «Про землю», «Про мови», «Про основи шкільництва».

Важливою опорою української державності та гарантією державного суверенітету ЗУНР було військо, яке називалося Українська Галицька Армія. Для ЗУНР проблема формування власних збройних сил набула особливої гостроти у зв'язку з необхідністю з самого початку боротися проти агресії сусідньої Польщі, потім – ще й Румунії. На початку 1919 р. була утворена чисельна (понад 120тисячна) дисциплінована й патріотична армія. Таким чином, у короткий термін були сформовані основні ланки державного механізму ЗУНР – центральні та місцеві органи державної влади й управління, правоохоронні органи, збройні сили.

Водночас загарбницька війна Польщі проти ЗУНР продовжувалася, набуваючи все більшого масштабу. Польща надсилала у Гали-

чину все нові й нові військові сили. Підтримували Польщу, що мала сильнішу дипломатичну службу, й урядові чинники західних держав, передусім США й Франції. Саме за їхнім сприянням у Польщу була перекинена з Франції сформована і озброєна там понад 80тисячна польська армія генерала Ю. Галлера, яку польський уряд тут же спрямував проти ЗУНР (хоч вона й створювалась для захисту від більшовицької Росії). Польсько-українська війна 1918–1919 рр. завершилася, на жаль, поразкою ЗУНР. Падіння ЗУНР у протистоянні з Польщею було зумовлене, передусім, кількісним переважанням польських військ, підтриманих Антантою, а також у зв'язку з невдачами українців у дипломатичній боротьбі, адже поляки переконали держави Антанти в ідеологічній близькості керівництва ЗУНР і УНР з більшовиками, які на той час вважалися найбільшою загрозою для Європи. До середини 1919 р. Польща, якій матеріально, дипломатично та збройно допомагала Антанта, витіснила українську владу та Українську Галицьку Армію з Галичини за Збруч, на Велику Україну. Згодом звідти, після падіння УНР, українська влада (президент, уряд, депутати УН Ради, інші державні органи) переїхали у Відень, де продовжували (вже на еміграції) свою діяльність. Там же у Відні, був розроблений проект Конституції ЗУНР. Українська влада добивалась у країн Антанти визнання ЗУНР і усунути польську владу та армію з території ЗУНР, оскільки вони були окупантами, які діяли всупереч волевиявленню корінного українського населення. Проте 25 червня 1919 р. Верховна рада Антанти прийняла рішення «уповноважити» збройні сили Польщі окупувати (тимчасово) територію ЗУНР (Східної Галичини) аж до остаточного вирішення долі цього краю. 25 липня 1920 р. було утворено закордонний галицький уряд (уряд диктатора ЗУНР). Еміграційна влада ЗУНР рішуче запротестувала, але це не допомогло: Польща мала у Антанти значно більший авторитет і вагу. Влада ЗУНР продовжувала активну діяльність (дипломатичну) щодо визнання ЗУНР Антантою [6, с. 318–325].

Між тим, навесні 1920 р. розпочалась польсько-радянська війна. На частині земель Східної Галичини, зайнятих Червоною Армією,

15 липня 1920 р. було проголошено територіальне утворення – Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку зі столицею у Тернополі, ліквідоване 21 вересня. Польсько-радянська війна закінчилася мирними переговорами у м. Рига, на які прибули, не будучи, однак, запрошеними, делегації ЗУНР та УНР. Польсько-радянським переговорам безуспішно намагалися протидіяти посол УНР у Латвії В. Кедровський, представник уряду УНР С. Шелухін та делегація ЗУНР під проводом К. Левицького. Їх правда, ніхто не залучав до переговорів (виступали на брифінгах перед кореспондентами газет). Мирний договір був підписаний у Ризі між представниками Польщі та РРФСР і УСРР, який формально закінчив польсько-радянський конфлікт 1919–1920 рр., санкціонував поділ українських та білоруських земель між Польщею і Радянською Росією та фактично анулював Варшавський договір. За Ризьким договором 1921 р. до складу Польщі всупереч волі українського населення відійшли землі Східної Галичини і Західної Волині, які в історичній та істотко-правовій літературі отримали назву Західна Україна. Кордон між Польщею і Радянськими республіками Білорусії та України визначився по східних межах Рівненського повіту і р. Збруч. Делегація ЗУНР виступала з різким протестом, опублікувала у пресі ноту «До всіх», але це не допомагало. З протестами і вимогами визнати ЗУНР її влада виступала на міжнародних конференціях у бельгійському місті Спа (5–16 липня 1920 р.), Севрі (поблизу Парижа 10 серпня 1920 р.) і ін. Українці покладали великі надії на Лігу Націй, пославши свою делегацію, яку особисто очолив президент Є. Петрушевич у Женеву, де у листопаді 1920 р. розпочалося засідання Ліги Націй.

Проблема державної незалежності ЗУНР розглядалася на різних міжнародних форумах упродовж 1919–1923 рр. Була навіть прийнята постанова Ліги Націй (23.II.1921 р.), що Східна Галичина не є частиною Польщі, вона не мала мандату від Ліги Націй на Східну Галичину, бо була тільки «фактичним мілітарним окупантом цього краю». Але Рада послів Антанти не поспішала повернути владі

ЗУНР хоч би територію Східної Галичини. Зрештою й польські дипломати надіслали усім міжнародним організаціям ноти, так зване «обґрунтування» Польщі на територію ЗУНР. Польщу активно підтримували США, Франція, Італія й ін. І ось 14 березня 1923 р. на пропозицію спеціальної комісії Ради послів країн Антанти остання визначала територію Східної Галичини, тобто ЗУНР, без жодних застережень за Польщею. Протести влади ЗУНР і українського населення Галичини не допомогли. Намагаючись змінити рішення Ради Послів греко-католицький митрополит Андрей Шептицький зустрічався з Прем'єр міністром Франції Раймоном Пуанкаре, але безуспішно. 15 березня 1923 р. еміграційний уряд ЗУНР оголосив саморозпуск і Є.О. Петрушевич склав повноваження. Було розпущено всі органи й установи, дипломатичні представництва й місії ЗУНР, що означало остаточне припинення її існування. Саме ця дата (15 березня 1923 р.) є остаточним терміном завершення боротьби українського народу за свою державну незалежність після Першої світової війни.

Долю України на довгі десятиріччя знову вирішували чужинці. Політику диктував той, хто мав силу. ЗУНР зазнала поразки, залишившись без жодної підтримки. Чимала провина у цьому керівників ЗУНР, які хоч і робили все можливе для порятунку рідного краю, держави, допустили чимало прорахунків. Це в першу чергу певна політична нерішучість, політика вичікування, відкладання на пізніші часи вирішення гострих соціально-економічних проблем, неенергійне, нерішуче ведення війни, військово-стратегічні прорахунки, невдале командування військами на перших етапах війни, коли вже тоді можна і необхідно було добитися серйозного успіху, що послужив би міцною запорукою боротьби за державність; це – зайва толерантність до нещадних ворогів. Однією з головних помилок ЗУНР була майже сліпа віра у всемогутність і справедливість Антанти, тобто надія на когось, а не на свої власні сили, на свій народ. Пізніше, перебуваючи на еміграції президент ЗУНР Є. Петрушевич, зрозумівши помилку і виступаючи на засіданні Ліги Націй у 1923 р., сказав доленосні слова, які актуальні і наш час: «Самими

голосливими заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український народ нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою» [5, с. 500].

Основною причиною падіння ЗУНР була військова агресія Польщі і Румунії, надзвичайно складні міжнародні обставини, підтримка післявоєнною Європою експансіоністських, загарбницьких дій щодо ЗУНР Польщі та Румунії. Власне, зовнішньополітичні фактори й були основною причиною загибелі обох українських держав: щодо УНР – це наступ російських більшовицьких військ, підтриманих місцевими більшовиками, що зайняли значну частину українських земель; щодо ЗУНР – це захоплення її території Польщею й Румунією. З внутрішніми негараздами та проблемами обидві українські держави напевне могли б справитись, а ось із зовнішньою агресією з боку значно сильніших сусідів не змогли.

Західноукраїнська Народна Республіка мала важливе історичне значення, яка свідчила про існування державотворчих традицій українського народу. Це була держава українського народу, який проживав на своїй історичній батьківщині, був і є корінним на території України, зокрема Галичини від найдавніших часів. Утворення ЗУНР було результатом реалізації корінним українським народом права на політичне самовизначення, спробою звільнитися від вікової влади чужинців, влади, яка різними способами нав'язувала своє панування, своє право, свою ідеологію, свою історію. Великим позитивом було й те, що українці заявили про себе всьому світові як окрема нація, яка має право на власну державу; значно підвищився рівень національної свідомості тогочасного українського народу; українці здобули досвід державотворення, який міцно вкоренився в історичну пам'ять і став надбанням наступних поколінь борців за Українську державу, в тому числі і ХХ ст.

Література

1. *Кобилецький М. М.* Утворення та структура державного апарату ЗУНР / *М. М. Кобилецький*. – Львів, вид-во юрид. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка, 1998. – 98 с.

2. Кубів С. Століття свободи й незламності / С. Кубів // *Право України*. – 2017. – №3. – С. 9–10.

3. Луцький М. І. *Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки: монографія* / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – 412 с.

4. Тищик Б. Й. *Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права*. Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

5. Тищик Б. Й. *Історія держави і права України [Текст] : акад. курс: підручник* / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – К.: Ін Юре, 2015. – 808 с.

6. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. *Західноукраїнська Народна Республіка // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2016. – Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Історія держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. – С. 318–325.*

7. *Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917–1996 р. / Уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.*

ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ В ГАЛИЧИНІ ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Степан Дмитрович Сворак

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії
держави і права Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Актуальність теми дослідження обумовлюється, по-перше, необхідністю звільнення історії держави і права України доби національно-визвольних змагань наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. від неадекватних оцінок російських і радянських науковців

державотворчої ролі нового покоління української інтелігенції; по-друге, доцільністю творчого використання спадщини минулого, зокрема застосування правових ідей, поглядів К. Левицького в умовах розбудови демократичної правової держави. До цього часу у вітчизняній правовій думці не достатньо прослідкована послідовність процесів українського державотворення в контексті Європейського Просвітництва.

У цьому контексті варто відзначити, що Перша світова війна дала поштовх руху підкорених народів за своє національне самовизначення, під яким не втримувалися багатовікові імперії – Російська, Німецька, Австрійська та Турецька. У них виникають численні гуртки й національні органи управління, що вимагають повалення самодержавства й створення власних державних утворень. Австро-Угорщина, до складу якої входили західноукраїнські землі, не була виключенням у цьому відношенні. Так, необхідно відзначити, що західноукраїнські землі упродовж тривалого часу перебували в складі інших держав, однак навіть у таких скрутних умовах населення краю зберегло національну ідентичність і прагнуло до відновлення власної державності.

Швидкий розвиток національних рухів наприкінці першої світової війни змусив українців взятися до рішучих дій, але ситуація ускладнювалася націленістю поляків на захоплення Східної Галичини. Уже тоді, коли до розпаду Австро-Угорської імперії залишалися лічені дні, 31 жовтня 1918 р. керівники підпільної військової організації на чолі з поручиком Дмитром Вітовським, що діяла серед українських підрозділів австро-угорської армії, зажадали від керівників українських буржуазно-націоналістичних партій у Львові зважитись на рішучий наступ. Саме військові захопили владу в м. Львові у свої руки і проголосили створення української держави. Вони мали перед собою приклад Чехії і Словачки, які проголосили себе 28 жовтня Чехословацькою республікою. До рішучих антимонархічних виступів наближали події у Відні, Будапешті, Любліні та Кракові до перейняття влади від австрійського державного апарату і її передачі урядові

Польської держави, що формувалася на чолі з Ю. Пілсудським була створена Ліквідаційна Комісія [1, с. 178].

Однак їхні плани так і не були реалізовані, оскільки українські військові на чолі з Д. Вітовським захопили владу у Львові й проголосили створення незалежної західноукраїнської держави – Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Особливість Західноукраїнської Народної Республіки полягає в тому, що вона зазнала більшого впливу з боку європейського державо-та правотворення ніж решта України. Це було зумовлено штучним відокремленням західноукраїнських земель від решти етнічної території, що стало проявом монархічних амбіцій того періоду. Ідейним лідером та прогресивним рушієм розбудови державно-правових основ ЗУНР був Кость Антонович Левицький – доктор права, адвокат, публіцист, прем'єр-міністр ЗУНР.

Досить швидко зростали збройні сили ЗУНР, які взяли собі назву Галицька Армія. До неї добровільно вступали солдати-українці старої австро-угорської армії, селянські і робітничі дружини.

На чолі українських загонів лише за той час, коли вони утримували Львів, змінилося три командира – Д. Вітовський, Г. Коссак, Г. Стефанів, два з яких починали цю діяльність у званні поручика.

До весни 1919 р. Галицька Армія виросла до 100 тисяч чоловік. Виробилась її організаційна структура: рій – сотня – курінь – кіш – загін (сотня – батальйон – бригада – корпус), чітко визначались військові звання: стрілець, старший стрілець, десятник, бунчужний, хорунжий, поручик, сотник, підполковник, полковник, генеральські чини [1, с. 135].

Саме у якості прем'єра на посаді голови Державного Секретаріату – першого уряду ЗУНР, Кость Левицький вніс найбільший вклад в українське державотворення. Він від імені уряду 13 листопада подав на розгляд УНРради Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, який одногolosно схвалили. Відповідно до цього акту

затверджено нову назву держави – Західноукраїнська Народна Республіка. Як фаховий правник і досвідчений державний діяч К. Левицький був серед авторів низки законопроектів про основи державного устрою, військову, грошову, аграрну та інші реформи, які були ухвалені вже після його відставки; наполягав на забезпеченні достойного представництва в системі влади національним меншинам, здійснив значну частку підготовчої роботи для проголошення злуки УНР і ЗУНР. Варто відзначити, що ключовими законами, які було прийнято за його активної участі були закони ЗУНР «Про Сойм», «Про громадянські права» земельний закон тощо.

Під керівництвом К. Левицького уряд ЗУНР приймав перші рішення щодо державного будівництва, створював вертикаль влади на місцях, дбав про забезпечення населення продовольством і товарами першої необхідності. Зокрема, вищим представницьким органом державної влади в ЗУНР була Українська Національна Рада, яка, однак, вважаючи себе тимчасовим владним органом, мала самоліквідуватися з обранням парламенту країни – Союму (Сейм) ЗУНР. Однак законам про Сейм та вибори до нього так і не судилося бути реалізованими. Українська Національна Рада була як законодавчим, так і виконавчим органом, а з утворенням Державного Секретаріату (Ради Державних Секретарів), що перебрав на себе виконавчі (виконавчо-розпорядчі) функції, Українська Національна Рада залишила за собою законодавчу і контрольну функції. У структурі вищих владних органів важливе місце належало також Президії та Виділу (комітету) Української Національної Ради, а згодом інституту Диктатора ЗУНР та його уповноваженим.

У короткий термін, під керівництвом К. Левицького, було сформовано досить чітку систему місцевих органів влади і управління. Такими органами стали: у селах та містах – громадські та міські комісари; у повітах – повітові комісари. У всіх адміністративно-територіальних одиницях були створені «прибічні ради», які виконували функції дорадчого органу. Повітового комісара призначав державний секретар внутрішніх справ, а сільських, міських комісарів і «прибічні» ради обирало населення.

Кость Левицький у державотворчій діяльності чітко та послідовно дотримувався філософсько-правової концепції ліберальної демократії, що забезпечило формування громадянсько-правової суб'єктності української спільноти Східної Галичини та сприяло організації народного війська, здатного захищати суверенітет держави.

Як голова уряду ЗУНР К. Левицький забезпечив правове регулювання військово-адміністративних інститутів та існуючих національно-територіальних самоуправ Східної Галичини, що дозволило уникнути надмірного бюрократизму та правового нігілізму. К. Левицький створив правову базу для організації збройних сил ЗУНР на національно-територіальних засадах. Новостворена професійна армія, до складу якої ввійшли представники різних народів, що мешкали в Галичині, мала підтримку всього українського народу, всіх українських політичних партій. Плідна робота К. Левицького на посаді голови Ради Державних Секретарів стала вінцем всієї його державотворчої діяльності. Характеризуючи її М. Грушевський наголошував, що державний секретаріат мав «поважні успіхи в своїй праці. Зокрема створення майже без жадних засобів 125-тисячної, регулярної армії залишиться назавжди доказом живучости й організаційного хисту українського народу, якщо в його проводі стоять відповідні люди». Незважаючи на всі недоліки, створено упорядковану державу, в якій панував повний лад і порядок. Коли зважити, що внутрішня ситуація в Польщі довгий час була на краю повної анархії (творення окремих республік, бандитські напади, єврейські погроми, неспроможність створити сильну владу, завзята боротьба партій між собою); що соціальні тертя в Чехословаччині загрожували революційним вибухом; що в Угорщині запанував більшовизм, а в Росії та Україні йшла соціальна революція з жахливими її виявами, то Галичина була в Середньо-Східній Європі «справжньою оазою», де не було революційних зривів, соціальних заворушень і хаосу [3, с. 181].

Причиною та передумовами цього було те, що ще у другій половині XIX ст. в західноукраїнських землях у складі Австрії було

запроваджене конституційне законодавство, яке гарантувало всім народам рівні громадянські і політичні права і свободи. Перша австрійська конституція, проголошена 1848 р., відкривала можливості для розвитку особи, народів і народностей Австрії. Проголошувався принцип суверенітету народу: «Всяка влада держави виходить від народу і здійснюється у спосіб, визначений в конституції» [4, с. 477–479]. Утвердження австрійського конституціоналізму сприяло піднесенню політичної активності всього населення Галичини. Уже в кінці XVIII ст. австрійська монархія почала втілювати передові для того часу філософсько-правові ідеї, які стосувалися приватної власності, свободи, юридичного статусу громадянина і національних меншин.

Особливо важливою для українського населення Галичини стала конституційна норма, яка проголошувала, що всі народності, що проживають у коронному краї, є рівними в управлінні, і кожен народ має право на збереження і розвиток своєї народності і своєї мови. Правові реформи, проведені австрійським урядом, істотно сприяли галицьким українцям вийти за межі вузького етнографічного провінціалізму та призвичаїли їх жити за нормами конституційного права і відчувати себе рівноправними громадянами цієї держави. Порівняно з українцями Наддніпрянщини, які перебували у правовому статусі підданих самодержавства, західноукраїнська спільнота стала суб'єктом суспільно-політичного і громадянського життя, «самостійною суспільною силою, якою не можна вже було ігнорувати» [4, с. 69].

Розбудова громадянського суспільства і правової держави є нагальним завданням сучасного українського державотворення. Історія формування громадянського суспільства у Східній Галичині на початку XX ст. переконує, що державні діячі ЗУНР поділяли філософсько-правові засади західноєвропейської ліберальної демократії та реалізували їх у практику українського державотворення. Нині ж спостерігаємо розбіжності між задекларованим вектором розвитку державно-правових інститутів та їх практичним функціонуванням.

Про те, як необхідно реалізувати правові засади для розвою громадянського суспільства, засвідчує думка К.Левицького, яку він оприлюднив 28 березня 1919 р. на з'їзді Національно-демократичної партії. Він наголосив, що партія буде робити все для будівництва «народної республіки на основах демократизму, поступу та соціальної і політичної справедливості для всього народу» [5].

За дорученням уряду ЗУНР К. Левицький розробив проект Конституції під назвою «Основи державного устрою Галицької Республіки». 28 квітня 1921 р. він надіслав примірник англійською мовою послу в Лондоні С. Вітвицькому для англійського прем'єр-міністра Ллойда Джорджа, а 30 квітня – французькою мовою до Парижа для Ради послів Антанти [4, с. 508]. Галицька Республіка за цим проектом проголошувалася самостійною, суверенною державою, а її сувереном – народ. Визнавалося три головні народності: українська, польська і єврейська, яким надавалися рівні права у сфері публічного життя. Право інших національних меншин теж гарантувалося Конституцією. Четвертий розділ «Державний устрій» визначав, що Галицька Республіка є правовою державою з республіканською формою правління, а її метою є «загальний моральний, як і матеріальний добробут її горожан». П'ятий розділ «Загальні права горожан» забезпечував демократичні права для всіх громадян. У шостому розділі «Державна Рада» визначено, що законодавча влада в республіці належить народові, який виконує її через Державну Раду, обрану на підставі загального, рівного, таємного і пропорційного виборчого права. Визначався порядок виборів Державної Ради та її повноваження. Радою керував Президент Державної Ради і 4 віце-президенти (щонайменше один віце-президент мав бути з поляків, а один – із євреїв) [4, с. 509–510].

Розгляд проекту Конституції Галицької Республіки країнами Антанти було заплановано на 27 вересня 1921 р., де його мав представляти К. Левицький. Однак польським дипломатам вдалося добитися, щоб це питання було знято з порядку денного. Уже після приєднання Радою Амбасадорів 15 березня 1923 р. Галичини до

Польщі українське державотворення було перерване на десятиліття [6, с. 157].

Порівняльний аналіз конституційного проекту К. Левицького з Конституцією УНР та «Законом про тимчасовий державний устрій України» Української Держави – Гетьманату дає підстави стверджувати про їх достатню подібність, що серед іншого зумовлено єдиним періодом їх розробки. Поряд із цим, новелами конституційного проекту «Основи державного устрою Галицької Республіки» є встановлена (п. 6) заборона рабства та примусової праці, гарантування права на освіту (п. 12), а також детальна регламентація свободи віросповідання (п. 11), де зазначається про недопустимість будь-яких форм дискримінації та обмеження прав чи обов'язків особи на підставі віросповідання.

Усе сказане дає підстави сформулювати висновок. Розвиток інститутів громадянського суспільства в Східній Галичині на рубежі XIX–XX ст. відбувався різновекторно і за різними життєдайними параметрами, але він був чітко орієнтований на формування української національної державно-правової громадянської суб'єктності. К. Левицький брав активну участь у правовому забезпеченні громадських організацій і суб'єктів господарювання і вважав, що вони активно співпрацюватимуть з політичними партіями у розбудові правової національної держави. Будучи головою Української націонал-демократичної партії, К. Левицький спрямував зусилля на консолідацію політичних партій та їх діяльність з інститутами громадянського суспільства. Розроблений К. Левицьким проект Конституції Галицької Республіки мав прогресивний характер, оскільки втілював ідеї ліберальної демократії, правової держави, спертої на волю громадянського суспільства.

Логічно, що на першому етапі в Галичині відбувався процес формування національної свідомості яка кристалізувала національну ідею що базувалась на державній незалежності. Тому, уже в 1919 р. на противагу урядам окупантів-більшовиків та Денікіна у Галичині формується політична потреба власного демократичного українського

уряду. Логічно що «український нарід відріжняє добре чужий накинений уряд від свого власного. Бажає він спокою і такого уряду, який відповідав би його потребам» [7, с. 227].

Польська окупація Галичини аж ніяк не викликала симпатії до поляків, однак частина проєвропейських політиків все ж бажала порозуміння з Польщею більше ніж приходу більшовицького уряду. Свідома частина польської еліти уже тоді розуміла, що «тільки Україна, національна Україна як незалежна держава може бути запорукою від більшовизму» [8, с. 227]. Однак, характеризуючи військово-політичну ситуацію на фронті, польський міністр праці п. Безпалко наголосив, що «польська воєнна акція на Україні відбувається без порозуміння з українцями» [8, с. 227].

Водночас «Газета Варшавська» розміщує допис паризького кореспондента, який твердить, що «Росія не дозволить щоб Естонія, Латвія або Україна стали самостійними державами, хоча вона готова віддати Польщі Галичину і Холмщину» [9, с. 231]. Стосовно міжнародної політики польських керманичів М. Грушевський уже в 1920 р. твердив що з польською стороною українському уряду сьогодні неможливо дійти до жодної згоди, адже, отримавши від «мирової конференції в тимчасову окупацію, нічого мудрішого не вміють показати як нищити українські школи та видавництва; виморювати українську інтелігенцію голодом і тифусом по арештах ...» [10, с. 235].

Звертаючись до українців Америки М. Грушевський наголошував, що Європейські держави віддали Галичину Польщі лише тимчасово, а у зв'язку з порушенням прав українців у Західній області «необхідно добиватися перегляду цієї справи», «підняти цю справу перед компетентними американськими кругами» [10, с. 236].

Революція на Сході і на Заході України, як свідчать відверто критичні висловлювання сучасників і учасників тих подій, відбувалася за іншими принципами та мала різні перспективи. Так, характеризуючи політичну діяльність М. Грушевського головний редактор часопису «Воля» А. Войнаровський відверто називав його лівим есером, який не раз впадав у «совєтський» блуд. А соратник

М. Грушевського В. Винниченко у листі до редакції «Боротьби» 17 січня 1920 р. передрукованому у часописі «Воля» прямо вказував, що «найбільшою помилкою української революції й її проводирів була якраз та орієнтація на Захід ...» [11, с. 237]. Більше того, він впевнений, що «Єдиною формою державності нашої селянсько-робітничої нації в даний момент є робітничо-селянська держава», а «робітнича революція в Росії дала нам змогу створити й затвердити цю державність» [11, с. 237].

Таким чином, будуючи українську державність на таких принципах – «по образу і подобию» більшовицької Росії її лідери М. Грушевський, В. Винниченко так і не змогли сформувати національну ідею і об'єднати фактично дві Українські республіки. Це ставлення лідерів УНР до європейського права і європейських цінностей та конституціоналізму рівночасно зрозуміли і керівники ЗУНР, які у пошуках союзників розпочали переговори з Денікіним, через що, на думку М. Грушевського, відбулося «внутрішнє роздвоєння, яке наповнило зневірою своїх, а наших ворогів радістю й надією на неминучий упадок української справи» [10, с. 236].

Відсутність союзників-однодумців будівничих української держави у ЗУНР застало військо вести безперервну війну на два фронти, що дуже швидко виснажило сили галицьких дивізій і змусило командування шукати союзників серед європейських держав і активно розпочати переговори з Німеччиною. Водночас, Директорія вважала, що «український нарід не може вести безупинної війни на всі фронти й особливо з тими західними сусідами через землю яких проходять шляхи до Європи її сильної цивілізації й міцної культури» [12, с. 200]. І тому її керівництво через відсутність політичної єдності лідерів УНР та ЗУНР було готове на переговорах пожертвувати Західною областю у зв'язку з чим спроба українського народу здобути свободу і побудувати соборну Українську державу зазнала повного краху [13, с. 154].

Величезна відмінність між сходом і заходом України полягала у ролі, яку відігравала церква у національно-визвольній революції. Уже до початку революційних подій на сході України духовництво

і вся церковна організація були до решти зросійщені, особливо в політичному сенсі. На Волині, чи на Поділлі священичі родини, які, хоч і не вживали вдома російської мови, і за зовнішніми ознаками належали до української народності, політично стояли цілком і без застережень на платформі російської єдності і «московського самодержавія». Свідомі одиниці серед українського православного духовництва просто губилися у морі московського чорносотенства, що панувало серед православних батюшок. Також церковна організація була до абсурду зрусифікована, до абсурду, «бо не робила концесій українським обрядам і народним звичаям навіть там, де це могло статися без порушення церковної єдності з Москвою». В Галичині, натомість Греко-Католицька Церква виконувала величезну усвідомну роллю в національному житті. Так звані москвофільські впливи серед греко-католицького духовництва не були вже великі і майже кожна священича родина була – натуральним осередком національно-української культури. З цих патріотично-українських родин вийшли цілі покоління свідомих українських інтелігентів і народних діячів, міцно пов'язаних з народною масою. Напередодні переломних подій 1918 р. в Галичині витворилась уже досить чисельна ідеологічно сильна верства національно-свідомої інтелігенції, яка перебрала провід у політичному житті. «Негативною стороною цього, – на нашу думку був – специфічний брак революційности в галицько-українській спільності, а найкращим її представникам забракло у вирішальну хвилину могутнього революційного пориву в боротьбі за національну свободу західноукраїнської частини нації. Відчутними були і рештки політичних і культурних впливів спеціальної австрійської ментальности, які нівелювались [13, с. 68, 70].

Характеризуючи в цілому революційні події та державно-правове будівництво в Західному регіоні України український історик Іван Лисяк-Рудницький відзначив, що Галичина 1918–1919 років була єдиним у новітній історії Європи прикладом українського державного правопорядку. Становлення українського конституціоналізму було пов'язане з формуванням численних конституційних проєктів і теорій,

які з початку визвольних змагань 1917–1920 років та проголошення Української держави започаткували реальний конституційний процес в Україні, який дозволив за короткий історичний період існування ЗУНР зусиллями К. Левицького та інших провідних діячів сформувати демократичну і правову систему новопосталої держави.

Література:

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті / упоряд. М. Литвин та ін. – Л., 2009. – С. 178.
2. *Красівський О. Я.* Галичина у першій чверті XX ст.: проблеми польсько-українських стосунків / О. Я. Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – С. 135.
3. *Грушевський М. С.* Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 181.
4. *Франко І. Я.* Проблема селянства в польській літературі // Зібрання творів : у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 477–479.
5. Републіка. – Станіславів, 1919. – 30 березня.
6. *Сохоцький І.* Будівничі новітньої української державности в Галичині / о. Ізидор Сохоцький // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. / Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства, Ч. 8. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – С. 157.
7. Україна // Воля (тижневик). Т. 1. Ч. 5. – Відень, 31 січня 1920. – С. 227.
8. Міжнародне читання // Воля (тижневик). Т. 1. Ч. 5. – Відень, 31 січня 1920. – С. 227.
9. Проф. М. С. Грушевський про події в Україні // Воля (тижневик). Т. 1. Ч. 5. – Відень, 31 січня 1920. – С. 231.
10. В. К. Винниченко і большевики // Воля (тижневик). Т. 1. Ч. 5. – Відень, 31 січня 1920. – С. 235.
11. О. Ковалевський Про польсько-українські відносини. // Воля (тижневик). Т. 1. Ч. 5. – Відень, 31 січня 1920. – С. 237.
12. *Кузутяк М.* Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 200.
13. Станіславів у часи Західно-Української Народної Республіки. Документальні свідчення, спогади, оголошення, накази революційної доби / Упорядкував Іван Монолатій. – Івано-Франківськ. : Лілея-НВ, 2008. – С. 154.

УКРАЇНЬСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ – ЗБРОЙНІ СИЛИ ЗУНР

Борис Йосипович Тищик

*кандидат юридичних наук, професор кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

У серпні 1914 р. почалась у Європі Перша світова війна. Її ініціаторами виступили Австро-Угорська та Німецька імперії. Але війна не принесла їм успіху, на який вони розраховували. Після перших перемог настав для них та їх союзників час поразок. Війна призвела у багатьох країнах Європи до загострення соціально-політичних відносин, особливо, національно – визвольних рухів. Поневолені у різний час могутніми і розвиненими державами менші народи Європи і світу піднімались на боротьбу, добиваючись незалежності, створення власних суверенних держав. У лютому 1917 р. було повалено самодержавство у Росії, у жовтні 1918 р. розпалась Австро – Угорська багатонаціональна імперія, у листопаді проголошено республікою Німеччину. Проголосили свою державну незалежність восени 1918р. Угорщина, Чехословаччина, Югославія, Польща. Вирішили скористатись сприятливою соціально-політичною ситуацією і українці Східної Галичини(цей край перебував у складі Австро–Угорщини з 1772 р. коли відбувся так званий перший поділ Речі Посполитої).

Створена у Львові у якості представницького органу українців 18 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада вирішила, не гаючи часу, проголосити Східну Галичину разом з Північною Буковиною і українськими комітатами(районами) Закарпаття автономною(а через кілька днів – незалежною) Українською державою. Остання подія мала місце 9 листопада 1918 р. Назву цієї держави встановлено таку: Західно – Українська Народна Республіка. Найвищим(законодавчим)

її органом стала УНРада, президентом(головою) якої обрано Є. Петрушевича, створено уряд – Державний секретаріат на чолі з прем'єром К. Левицьким, почалось формування інших ланок державного апарату, прийнято тимчасову конституцію країни. Це було подією епохального значення: після 569 років бездержавності, панування чужоземних, ворожих українцям держав – українці Східної Галичини відновили свою власну, суверенну державність.

Проте, ця знаменна для них, історична подія не далась безболісно і безкровно. На землі усієї Галичини, у тому числі – Східної, української заявили перед усім світом свої претензії поляки(Польща відновила свою незалежність 11 листопада 1918 р.). Причому не просто заявила, а відразу почали проти ЗУНР збройну боротьбу, яка набирала все більшого розмаху.

Отож, вже 1 і 2 листопада УНРада опублікувала звернення до усіх вояків і офіцерів – українців колишньої австро-угорської армії стати на захист рідного краю від агресорів. 2 листопада аналогічний заклик було звернено до всього боєздатного чоловічого населення краю. Військовими справами у той час керувала Головна команда українських військ, яку очолював отаман Дмитро Вітовський.

Між тим, польська влада, захопивши Перемишль та інші українські прикордонні території, а також Львів, перекидала до Східної Галичини все нові війська, техніку, боєприпаси та ін. У складі польського війська воювали з українцями навіть американські льотчики-добровольці.

Отож, для українських властей ставала все нагальнішою потреба створити регулярні збройні сили. Призначено Генерального отамана(командуючого) українських військ. Ним став полковник Гнат Стефанів(в австро-угорській армії генералів-українців не було).

13 листопада Державне секретарство(тобто міністерство) військових справ (ДСВС) видало важливе розпорядження. Вся територія Української держави була поділена на три військові області «А» – Львів; «Б» – Тернопіль, «Б» – Станиславів(нині Івано-Франківськ). Кожна з областей поділялась на 4 військові округи,

округи – на повіти («Львів» – 19 повітів; «Тернопіль» – 19 повітів; «Станиславів» – на 21 повіт).

Була також оголошена часткова мобілізація здатних до військової служби чоловіків 1883–1900 років народження. Інші мали стати на військовий облік. Звільнялись від військової служби службовці державної адміністрації, судівництва, пошт і телеграфу, залізниці, вчителі, учні середніх шкіл, а також особи за станом здоров'я чи сімейним станом. Мобілізація не стосувалася національних меншин, а тільки українців.

Оголошена мобілізація була із розумінням зустрінута населенням ЗУНР. Про це свідчать численні повідомлення тогочасної преси, спогади учасників тих подій, архівні документи та ін. 13 листопада УНРада затвердила текст присяги для військовослужбовців. Тоді ж, у листопаді ДСВС видало наказ, згідно з яким окружним військовим командам, які очолювались окружними комендантами, належало негайно скласти списки усіх офіцерів-українців, з зазначенням їх звань, загальної і військової освіти, бойового досвіду і надіслати їх до ДСВС. Належало також виявити і взяти на облік усі військові склади, споруди, казарми, військове майно, зброю, особливо скоростріли(кулемети), гармати, літаки, обмундирування, взуття, медикаменти, продовольство.

Отож, надалі Головна команда українських військ разом з ДСВС приступили до формування збройних сил ЗУНР, які отримали назву Українська Галицька Армія (УГА). Час для цього був найвищий, бо 21 листопада польське військо зайняло Львів, опанувало залізничну колію Перемишль-Львів, якою до українського краю перекидалися все нові підкріплення.

У структурі УГА спочатку були такі роди військ і служби: піхота, кіннота, артилерія, санітарна та ветеринарна служби, військове судівництво, інтендантська служба, канцелярська служба. Згодом, у грудні – січні, появились ще й інші роди військ і служби: повітряні сили («летунський» відділ), які очолив син Івана Франка, поручник Українських січових стрільців Петро Франко, саперний кіш і ін.

А 4 лютого 1919 р. ДСВС видавало наказ про організацію духовництва Українського війська (капеланської служби). При ДСВС утворено «Вищий духовний уряд – Преподобництво(його очолив о. Микола Їжак), при Головній команді – Польове преподобництво, у військових частинах – капеланство. Крім своїх безпосередніх, релігійних обов'язків, капелани вели «метрики смерті» про загиблих у боях чи померлих у лікарнях вояків, повідомляли їхні родини, проводили вінчання військовослужбовців, оформляли їхні заповіти і ін.

В УГА були встановлені такі військові звання: стрілець, старший стрілець. вістун, десятник. старший десятник. підхорунжий. хорунжий(молодший лейтенант), сотник(капітан), отаман(майор), осавул(підполковник), полковник, генерал – четар, генерал-поручник, генерал-сотник.

Рішенням УНРади від 13 листопада 1918 р. і розпорядженням ДСВС від 5 грудня військовослужбовцям встановлено державну платню(диференційовано) військову форму, відзнаки, норми відпуску продовольства.

Особлива увага з боку ДСВС приділялася підбору старшинських (офіцерських) кадрів. Старшинами в УГА призначалися, як правило, старшини-українці колишньої австро-угорської армії, тобто ті особи, які мали відповідну військову освіту і військовий, особливо – бойовий досвід. Особи, які претендували на присвоєння офіцерського звання, мали представити необхідні документи та здати спеціальний офіцерський іспит при окружній військовій команді(на нижчі звання). Вищі звання, починаючи з поручника, присвоювало ДСВС. Щоб не допустити анархії, самозванства, регулярно(раз на три місяці) ДСВС публікувало «Списки іменувань у війську».

Необхідно відзначити, що вже на початок 1919 р. була утворена доволі чисельна – біля 125-тисячна дисциплінована і патріотично налаштована українська армія, яка твердо стала на захист рідного краю.

Збройні сили ЗУНР очолювала головна команда українських військ, яка поділялася на різні відділи – оперативний, розвідки, зв'язку, летунства і ін. Персонально на чолі УГА був поставлений Начальний

вождь, при якому знаходився генеральний штаб. На цю посаду з великої України був запрошений бойовий генерал М.Омелянович – Павленко, а начальником штабу – полковник Є.Мишковський. Вони здійснили реформування структури УГА з точки зору тогочасних вимог ведення війни. Отож, у складі УГА було утворено три корпуси. Перший корпус, який займав фронт від Сокаля по Жовкву – Яворів, очолив полковник В.Курманович; другий корпус оточував Львів. Його очолив полковник М.Тарнавський; третій корпус займав фронт від Львова по Карпати. Його очолював полковник Г.Косак (потім – А. Кравс).

До складу кожного корпусу входило по 4 піхотні бригади. Кожна бригада складалася з 3 – 5 піхотних куренів, полку артилерії, кінної сотні, технічної сотні, сотні зв'язку і допоміжних відділів (санітарного інтендантського і ін.). Кожна бригада мала свій порядковий номер і назву (регіону, звідки черпала резерви і поповнення). У боях з поляками особливо прославилась Коломийська бригада, сформована з гуцулів-добровольців. Скажімо, з одного тільки села Космач до УГА записалось добровольцями 178 осіб, у тому числі навіть старшого віку – по 50–60 років.

Отож, коли зважити, що ще понад 100 тис. українських вояків і старшин колишньої австро-угорської армії знаходились у полоні в Італії, Сербії, Росії і ін., або не встигло повернутись з фронтів до рідного краю, то можна зробити висновок, співставляючи кількість військ ЗУНР до кількості українського населення, що боротьба за визволення рідної землі від іноземного гніту, за свій народ, свою державу набула масового, всенародного характеру, і сама УГА була народною, глибоко патріотичною армією.

У ній служило, до того ж переважно добровольцями, багато патріотів, переважно з середовища інтелігенції – вчителів, інженерів, лікарів, художників, студентів, учнів старших класів гімназій. Письменники і поети – вояки і старшини УГА, створили про боротьбу українського народу у ті роки, і УГА низку прекрасних патріотичних пісень, які нині співає вся Україна, високохудожніх прозових і поетичних творів. картин.

Ось як оцінював боротьбу тих років за створення суверенної Української держави професор Йоркського університету у Торонто (Канада) Орест Субтельний: «На відміну від східноукраїнських урядів ЗУНР чітко і швидко створила свій державний апарат... Галичани не займалися поширеними на сході радикальними експериментами... Незважаючи на запеклу війну, яку нав'язали західноукраїнській державі, їй вдалося забезпечувати на своїй території стабільність і порядок.... Чи не найбільш вражаючим організаторським досягненням західноукраїнського уряду стала Галицька армія».

Література

1. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія. – Івано – Франківськ: «Сіверія», 2001.
2. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. – Львів: «Олір», 1995.
3. Субтельний О. Україна. Історія. – Київ: «Либідь», 1991.
4. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: «Тріада плюс», 2004.

АКТ СОБОРНОСТІ 1919 РОКУ: СПРОБА ЮРИДИЧНОГО АНАЛІЗУ

Ігор Борисович Усенко

*кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
(м. Київ)*

Знаменна подія нашої історії, яка здебільшого відома під назвою «Акт злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки 22 січня 1919 р.» або «**Акт соборності 1919 року**» для глибшого усвідомлення її суті і значення, вимагає не лише історичних та політичних, а й деяких суто юридичних оцінок.

По-перше, оскільки слово «акт» багатозначне, то слід з'ясувати, що ж саме ми називаємо Актом злуки або Актом соборності. Всупереч поширеній неправильній думці – це не є юридичний документ, однотипний за юридичною формою з Актом проголошення незалежності України. У цьому разі йдеться, як визначають найавторитетніші енциклопедичні довідники, про «політико-правове об'єднання УНР та ЗУНР в одну Українську державу, урочисто проголошене Директорією УНР 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві» [1] або про «урочисту подію на Софійському майдані в Києві 22 січня 1919 р., яка символізувала об'єднання УНР із ЗУНР в єдину державу» [2]. Отже, під Актом у цьому контексті слід розуміти не юридичний документ, а певну урочисту процедуру, і словосполучення на зразок «схвалення Акту злуки», «затвердження Акту злуки», «підписання Акту злуки», «ратифікація Акту злуки», «денонсація Акту злуки», якими рясніє сучасна література, є абсолютно некоректними.

По-друге, оскільки, як вже зрозуміло, не було єдиного документу, який можна було б назвати Актом злуки, то постає питання, який саме комплекс документів закріпив політико-правове об'єднання УНР та ЗУНР.

Історично першим тут був Передвступний договір від 1 грудня 1918 р., укладений у Фастові між Директорією УНР з одного боку та «повновласниками» Ради Державних Секретарів ЗУНР з другого боку. Оскільки Директорія визначалася тут як «правительство» УНР (це було ще до створення Ради Народних Міністрів УНР), а Рада Державних Секретарів аналогічно розглядалася як уряд ЗУНР, то Передвступний договір мав відповідно до усталеної міжнародно-правової практики одержати згоду на обов'язковість (бути ратифікованим) вищими представницькими органами (верховною владою) УНР і ЗУНР.

3 січня 1919 р. у Станіславі була прийнята Ухвала Української Національної Ради ЗУНР, яка затвердила Передвступний договір. А в Києві Директорія Української Народної Республіки 22 січня 1919 р. прийняла Універсал, в якому Передвступний договір не

згадувався, але було ухвалено «злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 р.». На нашу думку, оскільки Директорія в цей час вже розглядалася як вищий орган влади УНР революційного часу, відтоді договір між УНР і ЗУНР можна вважати юридично укладеним і ніякої додаткової ратифікації він загалом вже не потребував. На цьому слід наголосити, оскільки існує думка, що без ратифікації Всеукраїнськими установчими зборами Акт злуки символізував не юридично значущий договір, а лише певну декларацію намірів.

Водночас дискусійним залишається питання, чи слід вважати Передвступний договір таким, що зберіг чинність, чи його вже повністю замінили Ухвала від 3 січня 1919 р. Третє проблемне питання полягає у з'ясуванні аутентичних текстів усіх складових договору. І тут дослідників чекають деякі несподіванки.

Передусім з прикрістю доводиться констатувати, що не виявлено тексту Передвступного договору, оприлюдненого в офіційних джерелах. Цей договір сучасними дослідниками і публікаторами цитується виключно за текстами, вміщеними у працях В. К. Винниченка [3] та М. М. Лозинського [4]. Немає сумнівів у компетентності і сумлінності згаданих авторів, але їх праці не є офіційним джерелом публікації таких державних документів і не можна гарантувати відсутність в текстах тих чи інших редакційних правок або навіть друкарських помилок. До речі, чимало сучасних науковців посилаються навіть не безпосередньо на В. К. Винниченка, а на збірник «Конституційні акти України 1917–1920», в якому при передруці з «Відродження нації» допущено деякі незначні відступи від оригіналу і вказані неправильні сторінки у посиланні [5].

Ухвала Української Національної Ради ЗУНР від 3 січня 1919 р. була оприлюднена в офіційному виданні Західної області Української Народної Республіки [6]. Утім, вивчення всієї сукупності документів і обставин призводить до думки, що на Софійському майдані зачитувався власне не текст цієї ухвали, а дещо інший документ – Звернення президії Української Національної Ради і Ради Державних

Секретарів Західноукраїнської Народної Республіки до Директорії УНР від 16 січня 1919 р., в якому близько до тексту переповідався зміст ухвали від 3 січня 1919 р. Цей документ з належними підписами і печаткою зберігся до нашого часу [7].

І нарешті, Універсал Директорії УНР від 22 січня 1919 р. був офіційно оприлюднений у газеті «Нова Рада» [8]. Є й архівний примірник цього документу з відповідними підписами і печаткою, який зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України [9]. В науковому обігу існує також ще щонайменше два тексти цього документу. Відомі дослідники М. Р. Литвин і К. С. Наumenко у своїй монографії опублікували, за їх твердженням, текст на підставі оригіналу Універсалу, але посилаються на інший фонд того ж архіву (ф. 118, оп. 1, спр. 5, арк. 5) [10]. А упорядники фундаментального двотомника документів доби Директорії обрали чомусь для публікації з цього ж архіву текст незасвідченої копії документа (Ф. 1429, оп. 1, спр. 4, арк. 61–61зв.) [11]. І всі ці чотири тексти містять певні редакційні відмінності. При чому йдеться не лише про написання певних слів то з малої, то з великої літери, особливості орфографії тощо. Є й розходження змістовного характеру. Так, в одних документах зазначена «Угорська Русь», в інших «Угорська Україна». Є три варіанти написання назви колишньої держави у другому реченні Універсалу: «Австро-Угорська імперія», «Австрійська Угорська імперія» і «Австрійська імперія». В тому числі розходяться між собою текст офіційної публікації і архівний оригінал. І, чесно кажучи, не зовсім ясно, який з цих текстів слід вважати «автентичнішим».

Проте більш-менш впевнено можна стверджувати, що безпосередньо на Софійському майдані зачитувалися Звернення від 16 січня і Універсал від 22 січня в текстах з належними підписами і печатками. В урочистому прилюдному оголошенні змісту згаданих документів і полягав власне «Акт соборності».

Ще одне проблема виникає у зв'язку з винесенням справи про «злуку» на вирішення Трудового конгресу України. Не зовсім

зрозуміло, з яких міркувань це було зроблено, якщо загалом договір, затверджений Українською народною радою ЗУНР і Директорією УНР як органами верховної влади, не потребував якогось додаткового затвердження. Висловимо версію, що легітимність Універсалу Директорії від 22 січня 1919 р. могла викликати певні сумніви у сучасників, оскільки Директорія не мала широкого представницького характеру і вважалася тимчасовим органом до скликання Трудового конгресу України, а проголошення соборності України майже збігалось в часі з початком роботи Конгресу. Крім того, у цю добу додаткове затвердження злуки ще й органом установчої влади, навіть якщо в цьому і не було юридичної потреби, з політичного боку виглядало цілком не зайвим.

Утім все, що стосується фіксації рішень конгресу, для юриста суцільна проблема. Офіційних протоколів немає, у джерелах серйозні розходження навіть у датах. Так, одні автори пишуть, що Конгрес почав роботу 22 січня, а інші, що 23 січня. Є повідомлення газети «Республіка» від 4 лютого 1919 р. про «продовження першого засідання з дня 23 січня», під час якого «голова президії С.Вітик ставить сам акт злуки під голосування» [12]. Поруч з цим в Універсалі Конгресу Трудового народу УНР від 28 січня 1919 р. можна прочитати, що акт з'єднання з Наддністрянською Україною було затверджено «на першому засіданні 24 січня» [13]. І, крім цієї згадки в Універсалі від 28 січня, більше про «злуку» немає жодного документу конгресу. Тому про те, які саме юридичні формули там застосовувалися, можна лише здогадуватися. Не можна навіть з'ясувати, що саме затверджувалося: сама «злука» як певний результат, Універсал Директорії УНР від 22 січня 1919 р. чи, як вважають деякі автори, одночасно і згаданий Універсал, і Ухвала Української Народної Ради ЗУНР від 3 січня 1919 р.

Наступна проблема полягає в юридичній характеристиці форми державного устрою новоутвореної держави. Звернення до тексту документів, що склали договір між УНР і ЗУНР дозволяє зробити висновок, що де-юре була утворена унітарна держава, але з певною

автономією для західноукраїнських земель. Де-факто ж існувало два владних режими, відносини між якими мали конфедеративний характер, але які поступово інтегрували свої державно-правові системи (військову сферу, фінанси, зовнішню політику тощо).

На завершення слід розглянути питання про юридичну долю цього договору. 16–17 липня 1919 р. органи влади ЗО УНР покинули галицьку землю. Низка дослідників вважає, що відтоді де-факто єдина держава перестала існувати. Втім іноземна окупація, як відомо, юридично не припиняє державності і, як видається, чинності договору цей факт ніяк не зашкодив..

Юридичний розрив між наддніпрянськими і наддністрянськими діями відбувся після того, як 2 грудня 1919 р. делегація УНР на переговорах з Польщею у Варшаві офіційно погодила відступити Другій Речі Посполитій Східну Галичину. Деякі дослідники звертають увагу на те, що 20 грудня 1919 р. (іноді називають інші дати) лідер західноукраїнців зібрав у Відні провідних державних діячів (передусім наявних членів Української Національної Ради). На цьому зібранні нібито було вирішено денонсувати договір про злуку з Українською Народною Республікою [14]. Юридичний статус цього зібрання не зовсім ясний. Чи було воно компетентне приймати такі рішення теж судити важко. Фактично відтоді західноукраїнці знову стали вживати назву «Західноукраїнська Народна Республіка» замість «Західна область УНР», як практикувалося після 22 січня 1919 р. Офіційних протоколів чи рішень, тобто першоджерел рішень, цієї наради не було оприлюднено. Не віднайдені вони, наскільки нам відомо, і донині. Водночас 6 січня 1920 р. було опубліковано повідомлення («комунікат») про згадану нараду, в якому не було чіткого підтвердження денонсації договору, а навпроти, за оцінкою багатьох дослідників, йшлося про збереження стратегічного курсу на соборність України [15]. З усього цього доводиться зробити висновок, що наявних історичних джерел недостатньо для юридичного аналізу ситуації і питання про можливу денонсацію договору залишається відкритим.

Література:

1. *Капелюшний В. П.* Акт злуки УНР і ЗУНР // *Енциклопедія сучасної України*. Т. 1. – К., 2001. С. 313.
2. *Скрипнюк О. В.* Акт соборності УНР і ЗУНР // *Юридична енциклопедія*. Т.1. – К., 1998. – С. 77–78.
3. *Винниченко В. К.* Відродження нації. Частина III. Репринтне відтворення видання 1920 року. – К., 1990. С. 154–156.
4. *Лозинський М. М.* Галичина в рр. 1918–1920. Прага, 1922. – С. 67.
5. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К., 1992. – С. 108–109.
6. Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. Вип. 1. 1919, 31 січн. – С. 1.
7. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
8. Нова Рада. 1919, 11(24) січн., № 16.
9. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
10. *Литвин М. Р., Науменко К. С.* Історія ЗУНР. Львів, 1995. – С. 133–134.
11. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 2 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К., 2006. – С. 441.
12. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. Т. 2. Івано-Франківськ, 2001. – С. 176.
13. Вістник УНР. 1919, 7 лют
14. *Любінець І., Чануга С.* Скасування акту злуки ЗУНР і УНР // Міжнар. наук. конф, присвячена 75 річчю ЗУНР. 1–3 лист. 1993. Івано-Франківськ, 1993. – С. 85–86.
15. Український прапор. 1919, 6 січн.

АВТОКЕФАЛІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА О. ЛОТОЦЬКОГО ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Петро Павлович Захарченко

*доктор юридичних наук, професор кафедри історії права та
держави юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка (м. Київ);*

Іванна Андріївна Мацелюх

*докторант кафедри історії права та держави юридичного
факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

Ідея церковної автокефалії постала перед українським національно-визвольним рухом одразу по скликанню першого засідання Української Центральної Ради у березні 1917 р., але реально втілюватися вона почала в умовах об'єднавчих процесів між Західноукраїнською Народною Республікою та Українською Державою гетьмана П. Скоропадського, а з приходом Директорії, й з Українською Народною Республікою. Розроблення доктрини автокефалії випало на долю випускника Київської духовної академії, відомого дослідника історії українського церковного права, а на той момент знаного апологета українства, письменника і громадського діяча Олександра Лотоцького.

Олександр Лотоцький народився у родині священика на Поділлі, де й здобув свою початкову освіту. Його знайомство з українською духовністю розпочалося змалечку, а з українською культурою – в юнацькі роки. У 12-літньому віці він прочитав «Хмари» І. Нечуя-Левицького, який справив на нього незабутню враження і, як

визнавав сам Олександр Гнатович, заклав підвалини для формування громадянського світогляду та стійкої життєвої позиції. Фундамент у подальшому навсебіч цементувався та скріплювався, але з національно-демократичних позицій він уже більше ніколи не сходив. У юні літа йому потрапив до рук знаменитий позацензурний празький «Кобзар» 1876 р. видання, ретельне знайомство з яким зміцнило його впевненість у правильності здійсненого вибору [12, с. 19].

Подальшу увагу О. Лотоцького зосередив на справах церковних. Випорснувши з-під батьківської опіки, він спочатку вступає до Подільської Духовної Семінарії, яку успішно закінчує, а в 1896 р. стає випускником і Київської Духовної Академії. Перебуваючи на навчанні, він активно долучається до організованого поширення українських ідей серед майбутніх духовних пастирів. З цією метою у стінах Академії юнак створив і очолив науково-літературний гурток, що складався майже виключно з семінаристів Київської духовної академії [4].

Паралельно він робить свої перші кроки в науці, підготувавши публікації про історію української та білоруської православної церкви, які були видані в Записках наукового товариства імені Шевченка. Щоправда, вони не отримали схвалення адміністративного та професорсько-викладацького складу Академії [2, с. 40–41]. Публікувався майбутній вчений і в інших виданнях, зокрема в «Київській старовині» та львівській «Правді».

Не стояв О. Лотоцький осторонь від української справи і тоді, коли впродовж багатьох років працював державним контролером у Петербурзі. У столиці Російської імперії він налагоджує тісні зв'язки як з українцями, що подалися на Північ будувати свою кар'єру, так із активістами громадсько-політичного руху, що приїжджали із України. Особливо теплими і тісними були контакти із М. Грушевським, який неодноразово зупинявся в оселі Лотоцьких, перебуваючи у справах у Петербурзі.

Характерними рисами вдачі Олександра Гнатовича була енергійність, працелюбність, здатність ставити українську справу

на найвищий щабель у ранжирі інших життєвих практик. Свідченням тому є його активна участь у проектах, здійснених в умовах демократичних перетворень, що стали можливими за наслідками Першої російської революції 1905–1907 рр. О. Лотоцький домігся від Православного Синоду видання Євангеліє, перекладеного українською мовою, засвідчивши тим існування мови цілого народу, упосліджена в Російській імперії, що впродовж багатьох десятиліть перебувала під цензурною заборонаю [1, с. 293–299]. Щоправда, поява такого видання не змінило ситуації в царині поширення української мови. З огляду на її другорядний статус в державі, дозволялося читати в церквах Євангеліє українською мовою лише один раз на рік, на перший день пасхальних свят [2, с. 41].

Лютнева революція 1917 р. покликала до життя здорові сили українства, які одразу після створення на початку березня 1917 р. Української Центральної Ради (далі, УЦР), повернули свої погляди на Київ. Одним із них був і О. Лотоцький, який радо зустрів появу національної влади в Україні.

Після нетривалого перебування на посаді губерніяльного комісара Буковини й Покуття, що його було призначено Тимчасовим Урядом, О. Лотоцький переїжджає до Києва, де й пройшла його найбільш активна фаза діяльності як одного із найбільш послідовних ідеологів та практиків автокефалії української православної церкви. Тут йому спочатку довелося обійняти посаду генерального писаря (державного секретаря, – *автор.*) в уряді, який очолював В. Винниченко [6, с. 20]. УЦР проголосувала за новий склад виконавчої гілки влади з участю О. Лотоцького 21 серпня 1917 р. [20, с. 264–265].

Справи церковного життя завжди займали помітне місце як в особистому, так і політичному житті Олександра Гнатовича. Перебуваючи на достатньо високій державній посаді, йому довелося зіткнутися із ініціативами з низу щодо необхідності узгодити церковне життя з політичними реаліями сучасності, у тому числі врахувати появу національного органу державної влади, на роль якої поки що несміливо претендувала УЦР. Позаяк О. Лотоцький був єдиною

особою в уряді, хто мав вищу духовну освіту, то він і взяв на себе моральне зобов'язання інтегрувати церковні відносини з інноваціями, почасти стихійними, які народжувалися в умовах формування нової України.

Першим проектом його у статусі чиновника мало стати створення окремого органу у складі Генерального секретаріату, до повноважень якого мало входити забезпечення зв'язку з церковними організаціями різноманітних конфесій, що розмаїтою палітрою були розкидані по усій Україні. Нагадаємо, що у Російській імперії церква не лише не була відокремлена від держави, а в таких сферах як реєстрація новонароджених, шлюб, розлучення та інших була незамінним інструментом виконання державних функцій. Існуючий механізм, працюючий на основі вмонтування церкви в тіло держави, непорушно проіснував майже тисячоліття. Саме тому О. Лотоцький перед очільниками Центральної Ради і Генерального секретаріату неодноразово порушував питання про створення відповідного органу, який би увів «церковно-адміністративні справи у загальне річище діяльності української влади» [11, с. 7]. Проте, воно так і не зрушило з місця. Принаймні, до добровільної відставки О. Лотоцького з посади генерального писаря, що сталася 20 листопада 1917 р. на засіданні уряду, нами не зафіксовано жодного факту внесення у порядок денний УЦР чи її Генерального секретаріату питань, які би регламентували сферу церковного життя. Дві обставини заважали цьому. Брак часу на вирішення, як вважалося, не ключових питань державного будівництва, та програмні документи українських політичних партій, представники яких у абсолютній більшості презентували соціалістів-революціонерів і соціалістів-демократів в складі УЦР. Названі політичні сили непорушно стояли на позиції відокремлення держави від церкви. Невтручання у внутрішні справи церкви соціалісти обох гатунків вважали аксіомою, яка не піддавалася перегляду, а тим більше ревізії.

Вже перебуваючи в еміграції, О. Лотоцький з жалем докоряв українській інтелігенції, що очолила УЦР, за її ігнорування, як він

назвав, «революційно-церковної справи». «Наші політики зневажали значення церковної справи цілком без потреби, а для справи національної – на шкоду», – констатував колишній український урядовець. «Релігія була й залишається тим фактором, що супроводить життя людства на всіх щаблях його розвитку, і викорінити релігійні ідеї із його свідомості до цього часу ще не вдалося, хоча б які б там не вживалися і не вживаються тепер способи», – застерігав О. Лотоцький далі [11, с. 7]. Він вбачав у церкві провідника ідей української національної влади, адже вона знаходилася найближче до народу, опікувалася його проблемами на духовному рівні, а завойований авторитет – непорушний і стійкий впродовж багатьох століть. «Церква, – зазначав вчений, – через свої органи впливає на саму совість народу, на ту сферу, до якої так трудно достукатися навіть тим, хто так щиро вважає себе справжнім другом народу» [15, с. 61].

З огляду на персоніфікований зміст нашої статті, звернемо увагу на неточність, допущену одним із сучасних біографів О. Лотоцького. У одній із своїх численних робіт, присвячених Олександру Гнатовичу, В. Швидкий стверджує, що 25 листопада 1917 р. на своєму засіданні Генеральний секретаріат доручив генеральному писареві О. Лотоцькому підготувати проект постанови про створення відповідного органу для управління у справах віри [26, с. 139]. Висловлене не відповідає дійсності, адже на засіданні уряду у вказаний день жодних церковних питань не розглядалося. По-друге, як ми зазначили вище, за п'ять днів до описаних автором монографії подій, уряд прийняв добровільну відставку свого генерального писаря. Важливість цього уточнення полягає у тому, що у перший період своєї діяльності УЦР, її Генеральний секретаріат, інші адміністративні установи не проявляли зацікавленості до діяльності православної церкви в Україні, не бачили загроз від її діяльності і не намагалися змінити її юрисдикційне підпорядкування Російській Православній Церкві (далі, РПЦ).

В умовах здійснення жовтневого перевороту 1917 р. церковне питання знову гостро нагадало по себе. На засіданні Церковного

собору 1917–18 рр. було відновлено інститут патріаршества (10 листопада (28 жовтня) 1917) в РПЦ при одночасному збереженні Синоду та Вищої церковної ради. Розпочався процес реформування церкви.

В Україні ситуація ускладнювалася тим, що проблеми української церкви накладалися на зародки формування національної держави. Проукраїнськи налаштовані священики та православна громадськість в цих умовах все активніше порушували питання про автокефалію чи, принаймні, автономію церкви. Першим на підтримку автокефалії виступило полтавське духовенство, яке на єпархіальному з'їзді ще у травні 1917 р. висловилося за відокремлення української церкви від Москви [27, с. 40–41]. А вже за рік, 28 квітня 1918 р. до департаменту ісповідань Української Народної Республіки звернулася група мирян «з різних країв України», що просили українську владу порозумітися «з Патріархом царгородським, позаяк Українська церква повинна мати ієрархічне спадкоємство до церкви апостольської через благословення од Патріарха на утворення автокефальної Української Церкви» [25, арк. 1 – 1 зв.].

З новими реаліями, що склалася у сфері церковних відносинах, українська влада не могла не рахуватися. Відтак, з розпуском УЦР, здійсненням державного перевороту в Україні і опанування владними повноваженнями П. Скоропадським, потреба в таких фахівцях як О. Лотоцький збільшилася на кілька порядків. Його повторний прихід у виконавчу владу, щоправда, за іншого політичного режиму, принесе менше розчарувань Олександрові Гнатовичу, адже діяльність в уряді П. Скоропадського буде повністю пов'язана з його духовною освітою та стане справою, яка для нього стане кредо усієї подальшої дипломатичної роботи, наукових здобутків, викладацької та педагогічної діяльності. Тому, далеко не випадково саме на його персону в початках формування першого кабінету міністрів випав вибір щодо призначення на посаду міністра ісповідань Української Держави, яка розпочала свій історичний відлік 29 квітня 1918 р. Після недовгих вагань кандидат відмовився. Згадуючи цей вельми

показовий епізод у політичному вихорі початку травня 1918 р., О. Лотоцький, даючи покази Верховній слідчій комісії з розслідування діяльності уряду П. Скоропадського у січні наступного року, згадував: «Через днів два дістав я од Голови Ради Міністрів нову телеграму з конкретною пропозицією зайняти пост міністра ісповідань, од чого я телеграфічно зрікся, розуміючи се, як запрошення мене в кабінет персонально, без попереднього порозуміння з партіями українськими» [3, с. 839]. Щоправда, пройде кілька місяців і, незважаючи на відсутність узгодженого рішення українських політичних партій, О. Лотоцький прийме повторне запрошення обійняти посаду. Вдруге він від неї не відмовиться, адже Українська Держава вперше з початку Української революції на рівні конституційного законодавства заторкнула проблеми віри, визнавши «первенствоючою віру християнську православну» [8, с. 47]. Таке рішення було суголосним з розумінням Олександром Гнатовичем місця церкви в розбудові української держави.

У своїх мемуарах гетьман П. Скоропадський, підводячи підсумки діяльності на посту гетьмана зазначав, що у 1918 р. в Україні великої популярності набрало гасло щодо автокефалії української церкви, тобто створення самокерованої частини Вселенської Православної Церкви, незалежної від РПЦ. Сам очільник держави ніколи не був прихильником автокефалії для Української православної церкви, про що відверто писав своїх мемуарах [19, с. 199]. А виступаючи, як глава Української Держави на восьмому засіданні Собору Всеукраїнської православної церкви, що проходило 6 липня, П. Скоропадський наголосив на необхідності, «аби всі діла Української церкви рішались тут у нас на Україні, і тоді тільки будуть корисні наслідки і вашої праці і бажання народу» [23, арк. 38]. Як бачимо, керівник держави позначив лише певні орієнтири, не вказавши напрямку руху церкви, яка, разом із своїми вірними, очікувала на більшу конкретику і визначеність світської влади в момент її перебування в кризовому стані.

На загал, П. Скоропадський ніколи не висловлювався на підтримку української автокефалії, зате члени його уряду в особі

міністрів ісповідань В. Зінківського і особливо О. Лотоцького, які у силу державного статусу православної церкви, й формували засади її внутрішньої політики [21, с. 230], мали більш чітко виражені погляди. Якщо перший на початках своєї діяльності віддавав перевагу організації церковного управління на засадах автокефалії, то в умрвах роботи Церковного собору і пануючими там настроями, погоджувався на автономію української церкви [22, с. 80], вважаючи, що «питання автокефалії, українзації богослужіння життя дозволяє ще почекати» [24, арк. 68], то другий був послідовним прихильником революційних перетворень у церкві, у тому числі і в досягненні її незалежності.

На долю О. Лотоцького випало урядування в кабінеті міністрів впродовж останніх кількох тижнів існування Української Держави. Саме в цей час Олександр Гнатович голосно заявив про себе як про послідовного ідеолога створення незалежної національної церкви. «Думалося, звичайно, що майбутнє оформлення Церкви української – одне із центральних зацікавлень О. Лотоцького», – свідчить про кінцеву мету урядової діяльності міністра ісповідань один із сучасників [9, с. 81].

Його, як дипломованого священика, завжди вирізняла коректність і стриманість щодо оцінок своїх опонентів та попередників на тих посадах, що йому довелося обіймати. Якщо В. Зінківський, перший міністра ісповідань гетьманського уряду, назвав О. Лотоцького особою, що нагадувала йому одну із жорстоких фігур української історії, яка, «не моргнувши оком, могла би відправити на смерть» [26, с. 145], то Олександр Гнатович, навпаки, високо оцінював моральні якості свого попередника як «людини власної особистої гідності, але без ясної національної думки та без твердої удачі» [15, с. 66].

Перебуваючи на урядовій посаді, він зосередився насамперед на просуванні ідеї автокефалії та переконання в її надзвичайній актуальності членів останнього уряду Української Держави. Задля найшвидшого втілення задуманого, він пішов на непопулярні кроки, частково залучивши до роботи у міністерстві ісповідань активних діячів українського руху, прихильників незалежної православної

церкви. Посилився тиск із боку міністерства на представників церковної ієрархії. Олександр Гнатович постійно заявляв про можливість припиненні фінансування засідань Церковного Собору у разі їхнього спротиву втіленню ідеї автокефальності, у такий спосіб змушуючи церковних діячів ухвалити потрібне державі рішення [22, с. 104].

Впевненість у правильності своїх дій і висловлюваних ідеях базувалася не на гонорі чи власній виключності, а на глибокому знанні історії виникнення автокефальних церков у світі та усвідомленні національного вектору у цьому процесі. Він був глибоко переконаний у неодмінності отримання Українською церквою статусу незалежної, адже вважав наявність глибоких відмінностей між культурою та духовністю України і Росії явищем непереборним. «В московсько-українському культурному конфлікті зіткнулися два світи, що їх у тогочасній термінології означали як грецький та латинський, а насправді, це була боротьба двох культур – східно-азійської та західноєвропейської [13, с. 13], – у дусі сучасного розвитку геополітичних процесів стверджував вчений у своїх значно пізніших публікаціях.

Справжнім апофеозом правдивих намірів у діяльності О. Лотоцького на посаді міністра ісповідань Української Держави стала його промова на осінній сесії Собору Всеукраїнської православної церкви, що проходила в Києві 12 листопада 1918 р., де від імені кабінету міністрів він проголосив автокефалію Української церкви [17, с. 97]. Ухвала уряду Української Держави не мала юридичної сили, адже без підпису глави держави вона не мала чинності законодавчого акту. А П. Скоропадський своєї згоди на підписання документу уряду не дав. Саме тому дослідники української діаспори називають його не інакше як «деклараційною промовою» [5, с. 333].

Позаяк, коротка, але змістовна промова О. Лотоцького, як тоді, так і нині, має надзвичайну вагу для обґрунтування ідеї автокефалії української церкви, на її ключових елементах вважаємо за потрібне зупинитися дещо розлогіше.

Основний посил, що йшов від Міністра кабінету міністрів Української Держави до священників, кліру, мирян та інших церков православного світу полягав необхідності створення у самостійній державі і церкви з таким само статусом. Жоден уряд не погодиться на те, щоб осередок церковної влади перебував у іншій країні, причому саме звідти надходили постійні загрози, унаслідок яких було занедбано самі основи церковної соборності, слушно заявляв О. Лотоцький. Виходячи із формування в Україні незалежної держави, «у своїх відносинах до інших церков Українська має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними державами». Останнім акордом промови Міністра були слова, що автокефалія української церкви «це конечна потреба нашої Церкви, нашої Держави, нашої Нації» [14, с. 133–134].

Настільки потужним і вмотивованим був виступ О. Лотоцького 12 листопада 1918 р., що він залишився витребуваним до сьогоднішнього дня. Через сімдесят три роки (1-3 листопада 1991 р.) текст його промови ліг в основу програмної заяви митрополита Київського і всієї України Філарета (Денисенка) «В самостійній державі – самостійна церква», якою останній обґрунтував потребу автокефалії для сучасної української православної церкви [18, с. 9].

Слід зазначити, що офіційна заява уряду Української Держави так і залишилася декларацією. Церковний собор, обраний у своїй абсолютній більшості з представників проросійськи орієнтованого єпископату та вірян, саботував рішення уряду П. Скоропадського про автокефалію і не підтримав його. За кілька тижнів влада гетьмана була знесена народним повстанням, яке очолила Директорія УНР. Її очільники також прониклися ідеєю незалежності української церкви, а тому вже 1 січня 1919 р. Директорією УНР був ухвалений Закон «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви», проект якого був підготовлений сенатором Державного Сенату Української Держави С. Шелухіним не без участі О. Лотоцького, про що він сам і повідомив [15, с. 68]. Найважливішою, з погляду нового правового статусу української церкви, є, без сумніву,

ст. 6 Закону, в якій йдеться про те що «Українська Автокефальна Українська Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріарха не стоїть», а її законодавча, судова й адміністративна влада належить Всеукраїнському Церковному Собору. У Законі прописані основні засади співпраці між державою і церквою, де перша своїми коштами її утримує [7].

Уся подальша діяльність О. Лотоцького була пов'язана з дипломатичною місією до Царгорода, на яку покладалося завдання домогтися від Вселенської Православної Церкви згоди на визнання автокефалії української церкви. Переговори з місцеблюстителем патріаршого престолу проходили достатньо успішно, але вакантність патріаршої кафедри не дала змогу узаконити незалежність української церкви. Остаточне вирішення питання про автокефалію було перенесене на невизначений час [16, с. 16], але у зв'язку з поразкою Директорії УНР і окупацією України більшовицькими військами, отримати відповідне рішення від патріархії стало для дипломатичної місії О. Лотоцького завданням непосильним [10, с. 94–99].

Отже, заслуга О. Лотоцького, як історика, політика, каноніста, полягає у тому, що він став одним із натхненників автокефалії української православної церкви, яка в умовах революції знайшла велику кількість прихильників як серед вірян та священників, так і серед очільників української держави. Наполегливість Міністра ісповідань Української Держави привела до ухвалення закону про автокефалію Директорією УНР, одразу після падіння влади гетьмана П. Скоропадського. Участь О. Лотоцького в переговорному процесі щодо автокефалії з представником вселенського патріарха ще раз вказує на його винятковість і незамінність у просуванні національних інтересів на рівні світових церковних лідерів.

Література:

1. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви : [в 4 т., 5 кн.] / І. Власовський; Укр. Православна Церква в ЗДА. – Нью-Йорк, 1957. – 387 с.

2. *Власовський І.* Олександр Лотоцький як церковний діяч / І. Власовський // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 39–48.

3. *Гетман П. П.* Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова. – М.: Росспэн, 2014. – 1087 с.

4. *Гирич І. Б.* Олександр Лотоцький і Михайло Грушевський. До історії співпраці на громадській ниві / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5-6_2016/2.pdf

5. *Дорошенко Д.* Історія України 1917 – 1923 рр. : У 2-х т. / Д. Дорошенко. – Ужгород; Нью-Йорк, 1930 – 1932. – Т. 2.: Українська Гетьманська держава 1918 року. – 424 с.

6. *Дорошенко Д.* Лицар праці і обов'язку / Д. Дорошенко // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 17–23.

7. Закон Директорії УНР «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви» від 1 січня 1919 р. // Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки від 18 січня 1919 р. – Випуск 1.

8. Закон про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918) // Хрестоматія з історії держави і права України : У 2-х т. Навчальний посібник / за ред. В. Л. Гончаренка. – К. : ВД «Ін Юре». – 2000 – Т. 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. – 2000. – 728 с.

9. *Коровицький І.* Олександр Лотоцький у Варшаві / І. Коровицький // Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євщан-Зілля, 1983. – С. 74–84.

10. *Лотоцький О.* В Царгороді / О. Лотоцький. – Варшава, 1939. – 182 с.

11. *Лотоцький О.* Зневажена справа / О. Лотоцький // Тризуб. – 1927. – № 12. – С. 6–11.

12. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. У 3-х тт. / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Т. 1. – 484 с.

13. *Лотоцький О.* Схід і Захід у кресленні української культури / О. Лотоцький. – Львів, 1939. – 16 с.

14. *Лотоцький О.* Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава: Праці українського наукового інституту, 1935. – 306 с.

15. *Лотоцький О.* Церковна справа на Україні / О. Лотоцький // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Річник XXII. – Кн. 5. – С. 61–70.

16. *Мартирологія Українських церков: документи, матеріали, християнський самвидав України: У 4-х т. / Упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин.* – Т. 1. Українська православна церква. – Торонто – Балтимор: Смолоскип, 1987. – 1207 с.

17. *Полонська-Василенко Н.* Історичні підвалини УАПЦ / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 126 с.

18. *Преловська І.* Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939) [Текст] : [монографія] / І. Преловська; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : [б. в.], 2013. – 694 с.

19. *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / гол. ред. Ярослав Пеленський. – Київ – Філадельфія: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – 493 с.

20. *Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упорядн.: В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України.* Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

21. *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського): навчальний посібник / В. Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 319 с.

22. *Хаварівський У. Б.* Організація управління церковними справами в уряді П. Скоропадського / У. Б. Хаварівський. – Львів: ЛРІДУ НАДУ; Тернопіль: Вид-во «Рада», 2004. – 164 с.

23. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (далі, ЦДАВО України). – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 38.

24. ЦДАВО України. – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 4.

25. ЦДАВО України. – Ф. 1071. Міністерство ісповідань Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 1 – 1 зв.

26. *Швидкий В.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.): монографія / В. Швидкий. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 366 с.

27. *Шип Н. А.* Церковно-православний рух в Україні (поч. XX ст.) / Н. А. Шип; редкол.: С. В. Кульчицький [та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : [б. в.], 1995. – 66 с.

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО В ЗУНР

Олександр Любимович Копиленко

*доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
директор Інституту законодавства
Верховної Ради України (м. Київ)*

Борис Володимирович Кіндюк

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії
держави і права Тернопільського національного
економічного університету (м. Тернопіль)*

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю протидії російській агресії проти України. Одним з елементів політики росіян є ідеологічна складова, яка базується на положеннях стосовно відсутності в українців власної державності, наявності національної правової системи та власних традицій, культури і звичаїв. Доказом неспроможності таких настанов є існування державності та системи права в Київській Русі, Гетьманщині та УНР і ЗУНР. У сьогодишніх умовах правовий досвід, накопичений у часи існування ЗУНР, має особливе значення з причини побудови української незалежної держави в умовах розвалу Австро-Угорської монархії. У процесі реалізації цього завдання значне місце посідає діяльність К. Левицького, який фактично був одним із фундаторів нової Української держави. Особливістю творчого шляху вченого було

поєднання державницької та правової діяльності на посаді прем'єр-міністра ЗУНР. Виходячи з цього, історичний досвід К. Левицького з підготовки законів, прийнятих у ЗУНР, потребує своєї систематизації та більш глибокого розгляду.

Аналіз публікацій показує, що ця тема розглядалась у працях Т. Г. Андруска, І. О. Андрухів, І. Й. Бойка, І. Б. Василик, О. Власової, І. Ю. Гловацького, М. Залізняка, М. Р. Климишина, В. С. Кульчицького, А. В. Стечишин та ін. Такі дослідження проводились фрагментарно при розгляді більш загальних питань діяльності уряду ЗУНР, творчого шляху К. Левицького, а тому потребують окремого дослідження.

Метою роботи є дослідження законотворчої діяльності К. Левицького на посаді прем'єр-міністра ЗУНР.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з розгляду причин створення ЗУНР, до числа яких необхідно вважати належними: а) розвал Австро-Угорщини, який призвів до відсутності влади на українських землях; б) існування чітко вираженої суспільної думки українського населення стосовно створення власної держави; 3) наявність конкретних особистостей, яка складалася з політиків, юристів, воєнних, діячів культури та інтелігенції, котрі здійснювали практичне керівництво процесом створення ЗУНР; 4) наявність збройних підрозділів українців.

Однією з творчих особистостей, яка очолила процес створення ЗУНР, був знаний науковець, державницький діяч, депутат Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму К. Левицького (1859–1941 рр.). Творчий шлях ученого тісно пов'язаний із суспільно-політичною ситуацією, яка склалась наприкінці XIX століття та в першій чверті XX століття на Галичині. Вчений народився 18 листопада 1859 р. у містечку Тисмениця біля Станіслава (Івано-Франківськ) у сім'ї священника. Юридичну освіту К. Левицький здобув в результаті навчання на юридичних факультетах Львівського та Віденського університетах і у ці часи, як указує І. О. Андрухів, вступив до української таємної організації «Громада» [1, с. 4]. У період 1907–1918 рр. вчений був обраний до Австрійського

парламенту та Галицького крайового сейму, де захищав права українців, можливість використання рідної мови в державних органах влади та судах. Як відзначає М. Залізняк, К. Левицький належав до категорії «нових» діячів, які мали високий рівень освіти і, незважаючи на імперський характер Австро-Угорщини, створювали ідеї розбудови української державності [2]. Створення ЗУНР відбулося на зборах українських депутатів, Австрійського парламенту, Галицького та Буковинського сеймів, а політичним представником українського народу стала Українська Національна Рада, президентом якої був обраний Євген Петрушевич, а першим прем'єр-міністром – К. Левицький. Незважаючи на складну політичну ситуацію, яка склалася в новій Українській державі, вчений підготував три закони: 1) «Про право громадянства» від 8 квітня 1919 р.; 2) «Земельний закон» від 14 квітня 1919 р.; 3) «Закон української ради про сойм» від 15 квітня 1919 р.

Причиною підготовки першого з них стала необхідність розбудови незалежної Української держави, населення якої раніше мало австрійське підданство, тобто основним завданням закону було забезпечення легітимного підходу з австро-угорської монархії до незалежної Української держави. Цей закон складався з дев'яти параграфів, у яких закріплювались підстави отримання громадянства, причини відмови офіційної влади стосовно вирішення цього питання, права Державного секретаріату внутрішніх справ та Відділу Української Національної Ради [3]. Згідно з § 1, особи, які бажали стати громадянами ЗУНР, мусили до 20 травня 1919 р. написати заяву, а в разі її відсутності вони вважалися громадянами іншої держави. Державні службовці австрійських органів влади в разі бажання отримати українське громадянство мусили написати заяву про вірність Українській народній республіці. Як указувалось в § 2, особи, які мали громадянство на Придніпрянській Україні, тобто на територіях, окупованих російською владою, також мали право на громадянство в ЗУНР, тобто закон передбачав можливість об'єднання двох частин України в єдину державу. Закон установлював термін

проживання – п'ять років для отримання права на громадянство на території ЗУНР для осіб без громадянства чи тих, хто мав таке право в іншій державі. Вирішення цього питання згідно з § 4 покладалось на Державний секретаріат внутрішніх справ, а в разі відмови особа мала право звернутися до Відділу Української Національної Ради. Закон передбачав у § 5 необхідність виконувати свій громадянський обов'язок всіма пересіченими громадянами ЗУНР, навіть у разі отримання громадянства іншої держави. Як зазначалось у § 6, заяви стосовно громадянства мали складатися усно або письмово та подаватися до місцевих органів державної влади. Таким чином, цей нормативно-правовий акт створював законодавчі умови отримання громадянства в перехідний період між австрійським пануванням та створенням незалежної Української держави. З метою практичної реалізації цього закону 10 квітня 1918 р. був прийнятий Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ «Про право громадянства», в якому містився порядок підготовки заяв, обов'язки державних службовців та органів державної влади.

Другий законодавчий акт, «Земельний закон», був пов'язаний з необхідністю вирішення питання масового безземелля українського населення Галичини. Польська шляхта після відміни кріпацтва захопила основну частину земельних угідь високої якості, а українському населенню залишились невеликі наділи, які мали низьку родючість. Тодішнє українське населення не було в змозі задовольнити свої життєві потреби навіть у мінімальному обсязі, що призвело до еміграції в Канаду та США. «Земельний закон» ЗУНР складався із 23 параграфів та торкався питань зміни правового статусу різних категорій земель, передачі інвентарю, питань, пов'язаних з укладеними договорами оренди та створенням земельних комісій [4]. У § 1 регламентувалось проведення націоналізації земель, які належали до категорії монастирських, церковних, єпископських, фондацийних, а також вирішувалась проблема використання землі власниками з метою спекуляції. Одночасно з цим § 3 розглядав проблеми націоналізації сільськогосподарського інвентарю, який був потрібний

селянам для проведення польових робіт. Важливе практичне значення для селян мав § 4, який обмежував процентні ставки на кредити, що їх брали селяни до 5 %. Ця норма закону була спрямована на припинення шахрайства в аграрній сфері, обмеження занадто високих доходів, які банкіри отримували внаслідок завищених відсотків на кредити, які надавались селянам. У Галичині склалася ситуація, коли значна кількість селян укладала контракти на оренду землі, тому § 5 встановлював порядок продовження дії всіх контрактів до моменту прийняття окремого закону та надавав право розглядати це питання в судах. Проблеми, пов'язані з націоналізацією землі, регламентував § 6, у якому встановлювалась можливість конфіскації земельних угідь, до яких належали: земельна власність Австрійської держави; династії Габсбургів; земля, що належала особам, які зі зброєю в руках виступали проти ЗУНР; угіддя, набуті у воєнний період унаслідок воєнних реквізицій. З метою управління природними ресурсами § 8 закону регламентував у ЗУНР створення лісового та земельного фондів, а в подальшому на підставі цього пункту був прийнятий Закон «Про ліси УНР» 1919 р., який мав урегулювати правовідносини, пов'язані з лісами. З метою вирішення конкретних питань на місцях, § 9 встановлював необхідність створення регіональних земельних комісій, які склалися з 12 членів та чотирьох заступників або восьми членів та чотирьох заступників, обраних місцевими законодавчими органами. Згідно з § 10, створювались повітові земельні комісії з шести членів та трьох заступників, обраних на зборах представників громадських земельних комісій. У § 13 визначалися повноваження й обов'язки обласної земельної комісії, у § 14 – повітової земельної комісії, у § 15 – громадської земельної комісії. Новацією документа був § 16, який регламентував порядок надання землі військовим, що захищали ЗУНР, інвалідам війни, а також сім'ям загиблих на війні солдат. При цьому особи, які скоїли дезертирство, чи ухилялися від служби в армії, чи самовільно захоплювали землі в період війни, втрачали право на отримання будь-яких земельних наділів. Як указувалось у § 17, обласна земельна комісія мала виділяти угіддя

на створення зразкових господарств, сільськогосподарських шкіл, училищ та інших організацій, які виконували корисні для ЗУНР завдання. Закон у § 21 забороняв самовільний захват, поділ земель, знищення лісів, будинків, інвентарю, за що місцева влада мала право встановлювати покарання у вигляді арешту до 6 місяців, а також грошові стягнення в розмірі до 10 тис. крон. Таким чином, цей законодавчий акт вирішував питання забезпечення селян землею за рахунок конфіскованих земель Австрійської монархії, династії Габсбургів, деяких категорій церковних угідь, а також установлював норми відповідальності за самовільне захоплення землі, інвентарю, знищення природних угідь.

Значний досвід депутатської діяльності в Австрійському парламенті й Галицькому крайовому сеймі дав К. Левицькому можливість підготувати законодавчий акт, який регламентував діяльність парламенту ЗУНР, що знайшло відображення в «Законі української ради про сойм» [5]. У арт. 1 визначався кількісний склад депутатів сейму – 226, з яких українці мали 160 місць, поляки – 33, євреї – 27, німці – 6. Закон регламентував проведення виборів на основі зального, рівного, без різниці статі, таємного, безпосереднього і пропорційного виборчого права, але період проведення виборів треба було визначити на засіданні сейму. Порядок проведення виборів встановлювався Відділом Української Національної Ради та підлягав опублікуванню у Віснику державних законів і розпоряджень ЗУНР. Депутати згідно з арт. 4 отримували свідоцтво, після чого мали право розпочати роботу. Дати проведення парламентських сесій згідно з арт. 5 встановлювались починаючи з 15 квітня 1919 р., а їх скликання покладалося на голову сейму. Перше засідання сейму, як указувалося в арт. 6, відкриває його голова, а проведення покладається на найстаршого за віком депутата. Згідно з арт. 8, закони, що їх прийняв сейм, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади та місцевого самоврядування на території ЗУНР.

Таким чином, у період своєї праці як прем'єр-міністр ЗУНР К. Левицький підготував три важливих для становлення Української

держави закони, присвячені питанням громадянства, діяльності парламенту та вирішення проблеми забезпечення українських селян землею.

Література

1. *Андрухів І. О.* Кость Левицький: сторінки життя. Івано-Франківськ, 1995. – 46 с.
2. *Залізняк М.* Вчора й сьогодні. (З нагоди 70-ліття д-ра Костя Левицького) / за заг. ред. Антона Крушельницького. Нові Шляхи. Львів, 1929. Листопад-грудень. – С. 120–133.
3. Закон української національної ради про право громадянства (горожанства) від 8 квітня 1919 р. № 206. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 2. – С. 335–337.
4. Земельний закон Української Національної Ради від 14 квітня 1919 р. № 215. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 2. – С. 348–353.
5. Закон Української Національної Ради про Сойм від 15 квітня 1919 р. № 222. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 2. – С. 359–360.

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. І. МАКУХИ В ЗУНР

Володимир Миколайович Чисніков

*доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)*

4 січня 1919 р. в м. Станіславі, де на той час перебував уряд ЗУНР, був сформований новий склад Державного секретаріату республіки на чолі з Сидором Голубовичем. На посаді державного секретаря внутрішніх справ, яку до цього обіймав Лонгин Цегельський, було затверджено відомого українського громадсько-політичного та

державного діяча, лідера Української Радикальної Партії (УРП), доктора права І. І. Макуху.

Іван Ілліч (Ількович) Макуха народився 17 вересня 1872 р. в селі Дорожів (присілок Мельники Долішні) Самбірського повіту (нині с Верхній Дорожів Дрогобицького району Львівської області) в багатодітній селянській родині. Спочатку Іван навчався в Дорожівській місцевій школі, а після її закінчення поступив до Дрогобицької гімназії. Там він навчався й жив разом з майбутніми письменниками Василем Стефаником і Лесем Мартовичем. Закінчити Дрогобицьку гімназію юнаку не вдалося, бо його відрахували з останнього курсу за радикально революційні погляди. Переїхавши до Львова, Іван Макух закінчив українську академічну гімназію та юридичний факультет Львівського університету [1].

В 1901 р. молодий правник захистив дисертацію, отримавши диплом доктора права та філософії, й розпочав у Львові адвокатську практику помічником адвоката. Одночасно доктор Макух проводив велику громадську роботу, будучи членом Української радикальної партії (УРП) та редактором її партійного друкованого органу – газети «Громадський Голос». Працюючи в Науковому товаристві імені Т.Г. Шевченка у Львові, він познайомився з відомим українським істориком Михайлом Грушевським.

У січні 1907 р. Іван Ілліч відкрив у м. Товмач (нині м. Тлумач) власну адвокатську канцелярію, продовжуючи займатися активною громадсько-політичною діяльністю. Саме він став одним із організаторів перших осередків спортивно-пожежної організації «Січ» та читалень освітнього товариства «Просвіта», які почали функціонувати в селах повіту при його матеріальній та юридичній підтримці

У 1908 р. доктор Макух був обраний депутатом (послом) до Галицького крайового сейму, де став заступником голови Українського Сеймового Клубу. Будучи членом підкомісії сеймової реформи, в 1911 р. вимагав, щоб третина сеймових мандатів належала представникам української громадськості Галичини.

З початком Першої світової війни доктора Макуха мобілізували до австрійської армії, але наприкінці 1914 р. його звільнили зі служби на підставі хвороби. Прибувши до Відня, недавній солдат стає членом Загальної Української Ради від УРП, а після звільнення території Галичини від російських військ (кінець 1916 р.) повертається до Львова. Там він працював секретарем в «Централі відродження краю», який об'єднував кооперативні організації «Сільський Господар» та «Союз для збуту худоби». Дану посаду Іван Макух обіймав до травня 1918 р., значно активізувавши діяльність кооперативів.

18–19 жовтня 1918 р. доктор Макух був учасником засідання Української Національної Ради у Львові, а 9 листопада його призначають державним секретарем публічних (громадських) робіт у першому уряді ЗУНР. Однак через шість днів Іван Ілліч відмовився від цієї посади «у зв'язку з неможливістю виконувати свої обов'язки в умовах воєнних дій у Львові» [2].

Призначений державним повітовим комісаром Товмаччини, доктор Макух розпочав активну роботу по налагодженню нормального життя в повіті. Під його керівництвом була створена повітова адміністрація, друкованим органом якої стала газета «Товмацькі вісти». В газеті друкувалися розпорядження повітового комісара, які служили зразком для інших повітів. Зокрема, він заборонив торгувати тютюном, вивозити з краю продукти харчування, займався поставками солі та нафти до Товмацького повіту, здійснив заходи, спрямовані на захист української грошової одиниці тощо. На початку грудня 1918 р. Іван Макух видав розпорядження про вибори Селянської ради, головним завданням якої було вирішення таких найважливіших питань, як передача панської землі селянам, поставки насіння на посів, закупки сільськогосподарського знаряддя, відновлення шкіл, організація кооперативних товариств. Разом зі своїми помічниками А. Домбровським та А. Галькою він відкрив у м. Товмач (нині Тлумач) «Складницю», започаткувавши таким чином торгівлю товарами першої необхідності, кооперативні товариства та спілки.

Велику увагу повітовий комісар Макух звертав на громадсько-просвітницьку роботу. У відновлених українських школах навчання проводилося рідною мовою, в селах організовувалися курси грамоти для дорослих, громадських писарів і справників, незаможним вчителям виплачувалася підвищена заробітна плата.

У грудні 1918 р. Іван Ілліч прийняв участь в конференції уряду ЗУНР, яка відбулася в Тернополі, де на той час працював Державний секретаріат. На конференції було прийнято рішення: в зв'язку з важким становищем української влади в Східній Галичині перенести центр влади з Тернополя до Станіслава, скликати розширену УНРаду, затвердити новий склад уряду та визначити найважливіші справи, які необхідно буде вирішити в найближчий час. Державним секретарем внутрішніх справ на конференції був обраний доктор Макух.

Після затвердження Макуха 4 січня 1919 р. на цій посаді першою сесією УНРади, новий керівник секретаріату внутрішніх справ розпочав інтенсивну роботу щодо наведення порядку в державі та покращення діяльності управлінського апарату. Його робочий день розпочинався о восьмій годині ранку з заслуховування доповідей начальників відділів та референтів про поточні справи. Вислухавши їх, Іван Ілліч вносив свої корективи, пропозиції, визначав строки виконання завдань тощо. Далі розпочиналася робота з керівниками повітів, які телефонували йому безпосередньо і зверталися у важливих справах за консультаціями та вказівками. В обід доктор Макух здійснював прийом громадян, які приходили до нього з різними питаннями. Після обіду він вивчав проекти нормативно-правових актів, підготовлених співробітниками його відомства, та звіти місцевих органів управління. Крім цього, йому доводилося брати участь в засіданнях Ради Державних Секретарів, Національної Ради та її комісіях, конференціях, що забиравало в нього багато часу.

З перших днів свого керівництва, Іван Ілліч повів безкомпромісну і сувору боротьбу з державними службовцями, які зловживали владою та своїм службовим положенням, займалися спекуляцією тощо. Для виявлення такої категорії осіб на місця направлялися інспектори, які

постійно об'їжджали повіти, перевіряли скарги, а при підтвердженні їх передавали матеріали працівникам прокуратури для притягнення винних до відповідальності. Для розслідування справ щодо спекуляції при Державному секретарстві внутрішніх справ була утворена спеціальна слідча комісія, яка розслідувала найбільш резонансні випадки спекуляції посадовими особами (справа Е. Кімеля та ін.).

Також була утворена люстраційна комісія, перед якою ставилося завдання боротися з корупцією та хабарництвом, що стали «однією з найгірших суспільних воєнних недуг». За декілька місяців члени комісії викрили дрогобицьку, волинську, бучацьку нафтові афери, корупцію та хабарництво на цукроварнях. 22 квітня 1919 р. державний секретар внутрішніх справ Макух видав розпорядження стосовно «поборювання хабарництва». В цьому документі, зокрема передбачалося, що повітова політична влада мала право в разі виявлення хабарника карати його штрафом до 10000 гривень або арештом до трьох місяців. У випадках, коли хабарник при здійсненні правопорушення застосовував погрози чи насильство або отримував хабар повторно, то покарання передбачалося у вигляді грошового штрафу 20000 гривень або арешт до 6 місяців.

Доктор Макух велику увагу приділяв питанням боєздатності Української Галицької Армії (УГА), звертаючись з закликами до всього суспільства допомагати українському війську. Так, в «Обіжнику» до всіх державних повітових комісарів, опублікованому 5 лютого 1919 р., він наголошував створити місцеві комітети, які б займалися збором пожертвувань для війська – одягу, взуття та ін. До складу цих комітетів повинні були входити громадські комісари, представники різних верств населення: селянства, міщан, інтелігенції. При комітетах обов'язково повинна була бути створена контрольна комісія. Державним повітовим комісарам наказувалось підтримувати тісний зв'язок з військовою владою й кожного тижня відправляти зібрані пожертви до місць призначення.

З метою поживлення суспільно-політичного життя та патріотичних настроїв громадян ЗОУНР, державний секретар

внутрішніх справ Макух постійно об'їжджав повіти Східної Галичини, що були підконтрольні українській державі, де спілкувався з селянами, виступав на різноманітних зібраннях. Зокрема 6 травня 1919 р. в Коломиї він виступав на окружному віче, на яке прибули делегати з усього Покуття, близько 10 тисяч чоловік. У своїй промові Іван Ілліч охарактеризував політичне становище української держави, а в кінці промови призвав український народ до внутрішньої консолідації. «Наш рідний край у небезпеці, – говорив Макух, – йому загрожує поневолення Польщею. На його оборону повинні стати всі його жителі...» [3].

Після передачі 9 червня 1919 р. президенту ЗОУНР Є. Петрушевичу повноважень диктатора, Івана Макуха було усунено від влади. В Раді уповноважених диктатора керувати внутрішніми справами Є. Петрушевич доручив С. Голубовичу.

У липні 1919 р. доктор Макух разом з частинами УГА перебрався на територію Наддніпрянської України, де був призначений товаришем міністра внутрішніх справ УНР. У грудні того ж року Іван Ілліч очолив Крайову раду в Хмільнику на Поділлі, яка, на думку деяких дослідників, намагалася усунути від влади Головного отамана С. Петлюру. В квітні 1920 р. він повернувся до Вінниці, де знову отримав посаду товариша міністра внутрішніх справ УНР. [4].

Після призначення 26 травня 1920 р. міністром внутрішніх справ УНР О. Саліковського розпочалися гоніння на галичан. Доктора Івана Макуха було усунено з посади, а С. Петлюра видав наказ його заарештувати за те, що за час його відсутності Макух організував Крайову раду й узурпував владу у своїх руках. Цей наказ не був виконаний, бо на той час українсько-польські війська залишили Вінницю.

У липні 1920 р. Іван Ілліч разом із військами відступив до Галичини, а в січні 1921 р. повернувся в Товмач, де знову розпочав адвокатську та громадсько-політичну діяльність. В цей період доктор Макух очолював Українську радикальну партію, його обирають до польського сенату, де він на протязі 1928–1935 рр. послідовно

відстоював права та свободи українського населення Галичини. Від березня 1939 до березня 1944 рр. Іван Ілліч проживав у с. Горошова (нині Борщівського р-ну Тернопільської обл.), переховуючись спочатку від органів НКВС УРСР, а потім від німецьких окупаційних властей. Навесні 1944 р., він, щоб не потрапити до рук співробітників радянських спецслужб, емігрував разом із родиною на Захід. З грудня 1944 до липень 1946 рр. проживав у австрійському містечку Виграйн, а потім переїхав до містечка Галлайн, неподалік Зальцбурга, де і помер 18 вересня 1946 рр. Після його смерті в Дейтройті (США) вийшли друком його спогади «На народній службі» (1958), які були перевидані в Києві в 2001 р.

Пам'ять про І. І. Макуха шанують його земляки. У грудні 2012 р. в центрі Тлумача Івано-Франківської області урочисто було відкрито пам'ятник Івану Іллічу. На будинку Тлумацької міської ради, який колись належав правнику, встановлена меморіальна дошка, є вулиця його імені та міська премія з історії, краєзнавства і права. Відкрито також музей, де одна з кімнат присвячена пам'яті Івана Макуха.

Література:

1. Енциклопедія українознавства. В 11 томах / За ред. В. Кубійовича. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, 1994. – Т. 4. – С. 144.
2. *Гуцал П. З.* Макух Іван Ілліч // Енциклопедія історії України. В 10 томах / Голова ред. ради В. М. Литвин. – К.: Вид. «Наукова думка», 2009. – Т. 6 (Ла–Мі). – С. 462–463.
3. *Чисніков В. М.* Палкий борець із корупцією // Іменем закону. – 2013. – 17 січня (№ 3).
4. Довідник з історії України. В 3-х томах / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Вид. «Генеза», 1995. – Т. 2. (К–П). – С. 200.
5. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали. У 8-ми томах. / Авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко, В. М. Чисніков та ін. – К., 2012. – Т. 1. – С. 531–533.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗУНР

Андрій Васильович Грубінко

*доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії
держави і права Тернопільського національного
економічного університету (м. Тернопіль)*

Процес формування і розвитку системи правоохоронних органів є невід’ємним атрибутом державотворення. Не стала винятком Українська держава, в якій з часу проголошення незалежності проходить пошук форм та засобів гарантування і охорони прав, свобод та законних інтересів людини. У зв’язку з цим виникає необхідність дослідження особливостей становлення національних органів правопорядку наприкінці 1918 – на поч. 1919 рр. – у яскравий період державотворення на теренах Західної України.

Національно-демократична революція листопада 1918 р. мала наслідком утворення Західно-Української Народної Республіки. Проблема кваліфікованих кадрів в різних галузях господарства була вкрай важливою для ЗУНР. Однак, формування правоохоронних органів було в цілому достатньо кадрово та організаційно забезпеченим у порівнянні, наприклад, з транспортом, поштою, телеграфом чи фінансами. Громадський порядок забезпечувала насамперед державна жандармерія. У відозві Української Національної Ради від 1 листопада 1918 р. зазначено, що “всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону” [1, с. 99]. У документі передбачено відкликання «українських жовнірів» з фронтів для оборони державності та створення населенням “боєвих відділів”, що мали увійти до складку армії або охороняти правопорядок. Ось як згадував про ці часи сотник І. Козак: “Під час перевороту 1 листопада

1918 р. розоружено всі станиці жандармерії. Видячи однак необхідність сторожі безпеки, утворено в кожній місцевості т.зв. міліцію, зложену з добровольців ... В місцевостях, де перед переворотом були приділені жандарми-українці, перебрали вони організацію міліції ... Однак їх у Східній Галичині було ще замало. Тому міліція здебільшого рекрутувалась з людей, які не мали до сеї переважної служби ніякої кваліфікації ... Се спонукало повітові центри негайно взятися за організацію правильної сторожі безпеки. В кількох повітах завдання се перебрали добровільно старшини-чужинці (головно німці), бувші австрійські відділові команданти» [2, с. 278–279].

Формування української жандармерії супроводжувалося роззброєнням австрійських відділень та їх українізацією. У перші тижні цей процес відбувався переважно стихійно, часто на розсуд місцевої адміністрації. Однак завдяки самовідданим діям українських жовніврів, селян та робітників загалом вдалося зберегти правопорядок і уникнути кровопролиття в момент революційного зриву. 6 листопада 1918 р. сформовано Команду державної жандармерії ЗУНР із осідком у Львові. Команда (згодом – корпус) жандармерії безпосередньо підпорядковувалася Державному секретаріатові військових справ. Навесні 1919 р. вона нараховувала 6 булавних старшин, 25 сотенних старшин і хорунжих, 1000 заводових (професійних) жандармів, 4000 пробних (резервних) жандармів (австрійського та українського вишколу) та 3000 міліціонерів [2, с. 279]. Поряд із українцями в жандармерії ЗУНР служило також кілька десятків представників інших національностей – чехів, поляків, німців та євреїв. Територія республіки поділялася на 22 відділи жандармерії: Львів, Перемишль, Ярослав, Сянок, Самбір, Рава-Руська, Городок-Ягайлонський, Дрогобич, Тернопіль, Тереховля, Чортків, Бучач, Броди, Золочів, Бережани, Стрий, Долина, Станіславів, Городенка, Коломия, Заставна, Чернівці. В окремих містах (Львів, Гусятин, Щирець, Чортків, Станіславів, Тернопіль) діяли відділи єврейської міліції. У Станіславові відкрито жандармську школу, до якої приймали освічену молодь із війська.

Одночасно із Корпусом Української жандармерії і за його безпосередньою участю в повітах було сформовано “народну міліцію”. Про це свідчать повідомлення з Бучацького, Бібрського, Радехівського та інших повітів [3, с. 139]. У своїй першій відозві “Український народе!” Українська Національна Рада закликала українську громадську та військову владу на місцях “завести негайно лад, публічну безпечність і спокій” [4, с. 4].

Загалом “народна міліція” утворювалась у перші листопадові дні стихійно, за місцевою ініціативою. Жодний державний акт це не скасував. Міліція діяла там, де люди цього хотіли, як орган самооборони певної громади, орган правопорядку. Згодом частину міліцейських відділів було реорганізовано у жандармські. Інші відділи одночасно з жандармською службою здійснювали охорону громадського порядку на місцях. Усього на території краю було майже 3 тис. “народних міліціонерів” [5, с. 459].

На відміну від процесу формування державної жандармерії її становлення на місцях не супроводжувалося конкретними нормативно-правовими актами [6]. Не існувало і власної назви цього органу. У більшості документів зафіксовано назву “міліція”. При цьому здебільшого вказано і її статус – міліція повітова, міська та сільська. Це підтверджує звіт 9 листопада 1918 р. Зборівського повітового комісара Наливайка Українській Національній Раді про становище в місті Поморяни: “Організація міліції поділяється на повітову, міську і сільську...” [7, с. 210]. Ці формування залишалися громадським органом, який був покликаний охороняти суспільний порядок.

Зазначимо, що передача влади від колишньої адміністрації до нових українських органів на місцевому рівні відбувалася переважно мирним шляхом та нерідко за тісної співпраці сторін. Зокрема у місті Підгайці делегація уповноважених від Повітової Національної Ради увійшла до приміщення міської управи “і перейняла владу від тодішнього посадника (бургомістра) Франца Стобецького. ... Вацлава Дама, інспектора поліції, після заяви лояльності залишено на посаді.

Недалеко при вул. Бережанській... містилася жандармерія. Туди подалася делегація, перейняла владу і передала в руки Володимира Била, поручника австрійської армії” [8, с. 62]. В селах загони “народної міліції” організували зазвичай старші чоловіки. Вони підтримували правопорядок, а також не давали змоги поширюватися дезертирству [4, с. 6]. У Тернополі та “Команчанській республіці” (Лемківщина) українську міліцію утримували коштами євреїв [3, с. 140].

Окремий шлях формування “народної міліції” запровадили громади Сокальського повіту. Тут вирішено створити міліцію на основі українських січових організацій, які діяли ще до Першої світової війни. Встановлено також факти організації і діяльності в початковий період існування ЗУНР у Львові, Бориславі, Калуші, Коломиї, Станиславові, Тернополі, Чорткові та Щирці єврейської міліції [9, с. 113]. Загалом документальне підтвердження наявності органів міліції, які формувалися першочергово разом з адміністративними органами, наявне по всіх найбільших населених пунктах краю.

Власні органи охорони правопорядку створювали поляки, що не суперечило законодавству ЗУНР. На початку листопада вони розпочали формування міліції у Перемишлі, Львові, Дрогобичі та інших містах. Державна міліція відокремлювалася із секції Залізничної міліції, що містилася на Головному вокзалі. 6 листопада 1918 р. створено Комітет Безпеки і Оборони Добра Республіканського [7, с. 278]. Підрозділи міліції формувалися в інших регіонах новопосталої Польської держави. “Народна міліція” ЗУНР діяла на основі принципу відокремлення від діяльності політичних партій як незаангажована структура, яка стояла на захисті інтересів усього місцевого населення. Поряд із жандармерією та міліцією на території ЗУНР паралельно функціонували військові органи правопорядку – вартівні і поліція. В Галицькій Армії діяла польова сторожа, а на залізниці – окрема залізнична жандармерія.

Отже, в ході бурхливих подій листопада-грудня 1918 р. на західноукраїнських землях відбувалося активне формування достатньо розгалуженої системи правоохоронних органів, значний

сегмент якої складали органи громадського порядку – т. зв. “народна міліція”. Вони формувалися на основі принципів патріотизму, добровільності, фаховості та придатності до служіння, аполітичності, чесності тощо. Основну їх частину складали представники місцевого населення різних національностей та віросповідання, що засвідчує високу державницьку свідомість і потяг до збереження правопорядку на означених територіях в складних умовах збройного конфлікту. Керівний склад громадських загонів формувався переважно із відставних офіцерів австрійської армії, українців за національністю. За умов війни такі загони мали важливе значення як складова національних збройних сил, що забезпечувала порядок в тилу, кадрову і матеріальну допомогу Галицькій Армії та державне будівництво загалом.

Література:

1. Хрестоматія з історії держави і права України. Том 2. Лютий 1917 р. 1996 р.: навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. К.: ІнЮре, 2002. – 800 с.
2. *Рубльов О.С., Ресніт О.П.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / *Україна крізь віки*. Том 15. К.: Альтернативи, 2009. – 319 с.
3. *Павлишин О.* Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) // *Україна модерна*. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2015. Ч. 2–3. – С. 138–141.
4. *Гордієнко В.* Листопадове сходження на Голгофу (історія УГА) // *Літопис червоної калини*. Історико-краєзнавчий часопис. 1991. Число 2. – С. 2–9.
5. *Міліція України: Історичні нариси. Портрети. Події* / гол. ред. Ю. Смирнов. К.: Юрінком, 2002. – 888 с.
6. *Мацькевич М.* Правоохоронні органи ЗУНР // *Право України*. 2011. № 7. – С. 224–228.
7. *Західно-Українська Народна Республіка. Документи і матеріали*. Т.1 / наук. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 360 с.
8. *Підгасечина в спогадах емігрантів / упорядники-редактори Б. Мельничук, Б.Хаварівський, І. Шебешович, Козова*, 1994. – 304 с.

9. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЗУНР

Микола Мар'янович Кобилецький

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
адміністративного та фінансового права Львівського
національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Після проголошення ЗУНР новоутворена держава зіткнулася з важкою соціально-економічною ситуацією, що була спричинена Першою світовою війною. Під час війни було спалено багато сіл, знищено інфраструктуру, лютували епідемії та інше.

На державні підприємства були послані для керівництва і організації їх функціонування українські державні урядовці. Приватні підприємства перебували тільки під контролем держави. Секретарство публічних робіт взяло під своє управління всі колишні державні магазини і склади різних матеріалів, машин, сировини. Спираючись на цю невелику матеріальну базу, воно приступило організації господарської відбудови краю. Були взяті на облік усі державні й приватні запаси будівельних матеріалів, налагоджено виробництво цегли, заготівлю лісу, щоб з початком весни приступити до відбудови. Розпочався ремонт шосейних і залізничних шляхів, мостів тощо.

Дуже гострою і складною у ЗОУНР, як уже зазначалося, була харчова проблема. Населення багатьох міст і сіл голодувало. Почастішали випадки голодної смерті, особливо у найбільш вразливих

гірських повітах. Не вистачало харчів для армії ЗОУНР, для лікарень, лазаретів, сиротинців, будинків перестарілих тощо. «В Галичині, – як згадують сучасники, – була велика недостача харчів і повний брак промислових виробів».

Всі державні органи республіки займались вирішенням цієї проблеми. Проте безпосередня відповідальність за неї лежала на державному харчовому уряді, який, нагадаємо, очолював Степан Федак.

Після реорганізації у січні 1919 р. харчовий уряд увійшов як окремий відділ до складу державного секретарства внутрішніх справ. У повітах йому підлягали повітові харчові управи, створені за вказівкою УН Ради вже в перші дні після взяття влади.

В першу чергу було взято на облік всі склади і запаси продовольчих товарів, а також товарів першої необхідності. Вони стали власністю держави, приватним власникам за них виплачувалась компенсація. Були відкриті державні магазини, через які населенню продавалися продовольство і промислові товари. Правда, їх вистачило ненадовго, бо запаси були невеликі. Вже взимку відчувався великий брак харчів, особливо борошна, картоплі, цукру.

Продовольча ситуація різко ускладнювалася, оскільки через Галичину проходила велика кількість колишніх військовополонених, які у зв'язку із закінченням війни поверталися додому: із заходу на схід і навпаки. Це був нескінченний потік десятків тисяч людей, яких, голодних і виснажених, слід було хоч би нагодувати. Вони, крім того, часто припускалися на території краю розбоїв, грабежів, насильства щодо місцевого населення, були розповсюджувачами різних інфекційних захворювань, передусім, тифу. Боротьба не тільки з голодом, а й з пошестями та епідеміями набувала все більшої гостроти.

Певну допомогу у забезпеченні населення Галичини харчами надала їм Директорія. Сюди був призначений «Головноуповноважений українського уряду по харчуванню Галичини і Буковини», який прибув до Станіслава. Він відповідав за організацію і доставку

продовольства з України в ЗОУНР, а також здійснював посередництво між кооперативними спілками Наддніпрянської України, харчовим урядом та кооперативними спілками ЗОУНР.

Крім торговельних зносин (ЗОУНР поставляла в Україну нафту, деревину й інше, а одержувала гроші, продовольство, зброю, боєприпаси), уряд УНР надавав добродійну, безкоштовну продовольчу допомогу, яка скеровувалась, перш за все, у голодуючі гірські та деякі інші найбільш бідні й розорені повіти Галичини. Зокрема, до середини березня тільки для Гуцульщини безкоштовно було доставлено 90 вагонів харчів. Всього до початку квітня в Галичину із України було послано 233 вагони зерні, 730 вагонів цукру, 127 вагонів інших продовольчих товарів тощо. Для закупівлі картоплі уряд України виділив бідному населенню ЗОУНР грошову допомогу у розмірі 5 млн. гривень. Спираючись на цю допомогу місцеві органи ЗОУНР відкривали в містах і містечках спеціальні їдальні і «роздаточні пункти», де міській бідноті, людям похилого віку та дітям видавались безкоштовні обіди, виділялись продовольчі пайки та інша допомога.

Проте, всі ці заходи виявились недостатніми. Тому державне секретарство внутрішніх справ, взявши на облік і під контроль усі запаси продовольства, суворо регламентувало їх витрати. Було введено два безм'ясні дні на тиждень, заборонено питлювати збіжжя, виготовляй печиво, до хліба належало додавати четверту частину картоплі.

Заборонили вивіз «предметів поживи» за межі держави. Навіть перевезення більших партій харчів із повіту в повіт здійснювалось тільки за дозволом повітових харчових управ.

Уряд намагався допомагати найбіднішому селянству у проведенні посівної. Так, 5 квітня урядом було прийняте рішення про виділення «найбіднішому населенню на закупку збіжжя на насіння» суми 10 млн. гривень. Ці кошти були розділені серед найбільш знищених війною повітів і роздані селянській бідноті. Усі ці заходи трохи полегшили, проте не ліквідували продовольчої кризи в державі.

Дуже складною була й проблема забезпечення харчами війська. Населення, в першу чергу сільське, ділилось з військом, чим могло, добровільно та ще й часто безкоштовно поставляючи для нього харчі. Але їх було мало. Тому українській владі довелося вдатися до реквізицій. Цей непопулярний захід постаралися обмежити до мінімуму, поставити в чіткі правові рамки. Так, військовим відділам і заготівельникам наказувалось тільки купувати, і то на добровільних засадах, у населення «харчі, пашу і средства щоденного вжитку», причому за дозволом інтендантури і чергового комісара.

Важливою проблемою державного й економічного життя була також права фінансів. Державне і господарське будівництво, відбудова промисловості, сільського господарства, освіти й культури, а особливо організація та оснащення збройних сил, ведення війни – все це вимагало великих коштів. Але власної валюти ЗОУНР не мала – не було ніде, ні за що її надрукувати. Отже, перед урядом, зокрема перед державним секретарством фінансів постало дуже складне завдання. У грудні на засіданні уряду було вирішено залишити в обігу австрійські гроші – корони.

Із встановленням тісних контактів з Наддніпрянською Україною, а особливо після об'єднання ЗУНР і УНР, вирішили, одночасно з коронами ввести, в обіг українські гривні і карбованці. В січні 1919 р. УНРада видала про це відповідний закон – «Про впровадження в ЗОУНР у законний обіг гривень і карбованців УНР». Був встановлений такий курс грошей: одна корона дорівнювала одній гривні; один карбованець дорівнював двом гривням чи двом коронам. У законі наголошувалось, що гривні і карбованці є офіційною, разом з коронами, валютою на території ЗОУНР і «всі державні органи, установи, інституції і приватні особи зобов'язані їх приймати нарівні з коронами».

Але грошей потрібно було значно більше, ніж їх було в наявності. Не було чим виплачувати заробітної платні службовцям, військовим тощо. Правда, вони терпіли, розуміючи складність ситуації. Як згадує М. Чубатий, «загал українських державних службовиків бідував

працював в надії, що се лиш перехідний стан – прикрий для держави, прикрий і для них».

Основних джерел державних прибутків було два – нафта і грошова допомога з УНР. Заводи і фабрики майже усі були знищені, обладнання їх поламане або вивезене, отже, промислова продукція майже не випускалась і не продавалась.

Залишилась нафта, яку продовжували добувати і при можливості вивозили закордон (в Угорщину, Чехословаччину) та на Наддніпрянську Україну, вимінювали на військове спорядження, озброєння, харч, медикаменти. Зрештою, її було небагато, бо більшість нафтових джерел і вишок не діяли. «У нас, – згадує М. Чубатий, – по суті не було ніякого фінансового плану, ніякого навіть провізоричного бюджету, а зробити його було неможливо. Дотеперішні видатки робилися з дня на день», в міру появи грошей чи матеріальних засобів.

Фінансова комісія УН Ради і державне секретарство фінансів рятували ситуацію, як могли. Був розроблений проект створення «Рахункового департаменту», проект бюджету на 1919 рік та ін. З самого початку було взято під суворий облік всі грошові запаси в банках і ощадних касах, у повіті скеровано розпорядження про «перекинення готівки з тих кас, де її багато, до державної скарбниці та до порожніх кас у сусідніх повітах».

Важливим джерелом державних прибутків могли б стати податки з населення. Однак влада ЗУНР розуміла, що зі збідованого, знедоленого, пограбованого дощенту чужинцями населення було б аморально їх стягувати, атому не робила цього. Правда, згідно з рішенням УН Ради від 19 листопада 1918 р., була спроба стягнути хоч би частково «залеглі податки» та заборгованості. При цьому теж виявлено почуття справедливості: стягувати належало їх так, щоб «не переслідувати податковими жаданнями найбідніших верств і знищених війною власників».

Зокрема, однією з найболючіших у Східній Галичині вже декілька століть була земельна проблема. Як уже зазначалось, майже половина орних земель та пасовищ, більша частина лісів, водойм за Австрії

належала поміщикам і церкві, а понад дві третини селянських господарств були дрібноземельними (до 5 га) або безземельними.

Тому проблема земельної реформи у краї завжди стояла гостро. Безземельне і малоземельне селянство весь час боролось за переділ земель, за ліквідацію поміщицького землеволодіння, а особливо ця боротьба посилювалась з початком епохи революцій в Європі 1917–1918 рр. (у Росії, Австро-Угорщині, Німеччині).

Керівники ЗУНР добре розуміли актуальність і значимість пекучої проблеми. Як згадують сучасники, «земельна справа займала найбільше праці Української Національної Ради. Над нею працювали усі політичні партії і окрема комісія в УН Раді», яку очолив Лев Бачинський.

Безконечні дискусії, затягування у вирішенні земельної проблеми, тривала відсутність конкретних кардинальних рішень з інших наболілих питань, зокрема, щодо негайного покращення матеріального становища селянської бідноти і робітництва – дуже шкодили загальній справі зміцнення української державності в Галичині. Недарма колишній державний секретар військових справ Д. Вітовський (12 лютого він подав у відставку з цієї посади) на засіданні УН Ради 27 березня був змушений заявити, що «Національна Рада дотепер нічого не дала ані робітникам, ані селянам, тому викликала незадоволення. Вона повинна розв'язатися, проголосивши восьмигодинний робочий день праці для робітників,... порішивши, що земля великих власників переходить у власність селян».

Врешті 14 квітня 1919 року активізувалась робота і в самій УН Раді. Був ухвалений Закон про земельну реформу. Він враховував 23 параграфи. Ось його основні положення:

«§ I. ЗОУНР бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або посілість яких не вистачає для проживання їх родини...».

З цієї метою конфіскувались землі (§ 2):

- 1) поміщицькі;
- 2) всі «посілости мертвої руки, фундаційні, монастирські, єпископські, церковні»;

- 3) землі, які дотеперішні власники набули для спекуляції;
- 4) «посілости, яких власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хоч би вони не підпадали під припис перший»;
- 5) «всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, скільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости».

Усі конфісковані землі «творять Земельний фонд ЗОУНР, яким до часу розділу» між селянством мали управляти обласна, повітові та громадські земельні комісії.

Далі в законі регламентувався порядок утворення і склад вказаних комісій. Громадські комісії, які мали безпосередньо зайнятися розподілом землі, обиралися у складі 6 членів і 3 їх заступників усіма мешканцями даної громади загальними, рівними, прямими і таємними виборами. Сьомим членом був за посадою комісар (голова) громади. Але не він очолював, як здавалося би, комісію, а той, кого виберуть члени комісії.

Із створеного таким чином земельного фонду належало наділити землею всіх бажаючих, «які займалися рільництвом», у такій послідовності:

- 1) «жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоров'я у війнах, ведених Українською Народною Республікою»;
- 2) вдів і сиріт по тих, що полягли у цих війнах або внаслідок них;
- 3) жовнірів-інвалідів зі світової війни 1914—1918 рр.; сиріт і вдів, що батьки або мужі втратили життя в цій війні або внаслідок її;
- 4) сиріт і вдів невоєнних осіб;
- 5) інших безземельних і дрібноземельних рільників».

Частину земель Обласній земельній комісії належало залишити «на ціні земельно-громадського господарства держави, громад та загальнокорисних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл» тощо.

Пасовища і полонини, які не були до цього часу власністю селян чи церкви, «переходять у власність громад». Щодо лісів, то вони не

підлягали розподілу, а переходили у «власність і безпосередній заряд ЗОУНР». Лише ті ліси, що «не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки», могли залишитися в руках приватних власників.

Водойми (ставки, озера, болота) ставали теж власністю колективною — громад, за винятком судноплавних і лісосплавних рік.

У § 20 закону зазначалось, що вказані у § 2 категорії земель «вже тепер переходять у заряд Держави, яка через свої органи передає цей заряд громадським земельним комісіям».

У § 21 населення попереджалося, що «за самовільне захоплення, ділення вивласнених на основі цього закону земель та нищення лісів, тиків, інвентаря і земних плодів, оскільки це не становить вчинків, які підлягають карному законові, мають карати адміністративні власті карою арешту до 6 місяців, з якою може бути получена грошова кара до 10000 корон».

Закон був доволі прогресивним і земельну проблему можна було б, у цілому, вважати вирішеною. Проте він мав і суттєві недоліки.

По-перше, згідно § 18, наділення селян землею не могло розпочатися перед закінченням війни й поверненням «жовніріві полонених додому». Таким чином наділення відкладалося на невизначений час. По-друге, в законі не було про те, як конфісковувались вказані землі — з відшкодуванням їхнім попереднім власникам чи ні. Це питання закон (§ 19) відкладав до вирішення майбутнім парламентом (сеймом). По-третє, в законі не було сказано, за викуп чи без нього наділялися нові власники землею. Це також мав вирішити сейм.

Література:

1. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. — Нью-Йорк. — 1970. — 228 с.
2. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. — Львів, 1995. — 368 с.

3. *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919): [навч. посіб.] / О. Павлишин. – Львів: Літопис, 2008. – 224 с.

4. Газета «Републіка». – 1919. – 11 квітня

5. *Тищик Б., Вівчаренко О.* Західноукраїнська Народна Республіка / Б.Тищик, О. Вівчаренко. – Коломия, 1993. – 120 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В ЗУНР

Микола Володимирович Кравчук

*кандидат юридичних наук, доцент, доктор права УВУ, завідувач
кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського
національного економічного університету (м. Тернопіль)*

Питання про місце та роль власної армії (війська, збройних сил) в українському державотворенні впродовж тисячолітньої історії (від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства через Козацьку державу до Української Народної Республіки та сучасної незалежної держави) завжди займало ключове місце. Особливо важливим і цінним є досвід створення Армії у відновленій Українській державі на початку ХХ ст., в Українській Народній Республіці та в Західноукраїнській Народній Республіці. Оскільки від стану військової потуги українців у повній мірі залежало існування національної держави. Адже саме армія виступає і слугує головним чинником і гарантом національного, державного суверенітету, забезпечує одну із сутнісних ознак держави. Це положення закріплене в сучасному Основному Законі країни. Зокрема, в ст. 17 чинної Конституції України зазначено: “*Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності*

покладаються на Збройні Сили України". Деталізована ця функція в ст. 1 Закону України "Про Збройні Сили України", де вказано, що *Збройні Сили України це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності*. Та, на жаль, при виникненні загрози національній безпеці і суверенітету через сторіччя, на початку ХХІ ст., Збройні Сили України виявилися не здатними виконати свій конституційний обов'язок, захистити Україну. Внаслідок проведення "гібридної війни" північною сусідньою державою була анексована територія України – Республіка Крим і захоплені частини територій Донецької і Луганської областей. На думку експертів, лише захисники-добровольці зупинили агресора від повномасштабної війни. Тож-бо історичний досвід державних будівничих УНР, ЗУНР не став дороговказом сьогоденного державотворення. Отже, висвітлення особливостей формування Армії ЗУНР буде повчальним для сучасних державників, запорукою нинішньої ефективної політики у військовій сфері.

Вказана тема знайшла своє опрацювання у наукових розробках, як вітчизняних науковців, так і дослідників діаспори. Зокрема, у наукових розвідках В. Великочого, В. Вериги, В. Гордієнка, М. Гуцуляка, О. Думіна, Я.Дашкевича, Б. Гнатевича, О. Карпенка, М. Кугутяка, В. Кульчицького, К. Левицького, М. Литвина, С. Макаруча, С. Ріпечкого, М. Стахіва, О. Субтельного, Б. Тищика, О. Удовиченка та ін. Та, не зважаючи на великий масив наукових досліджень, присвячених Західноукраїнській Народній Республіці, повномасштабної праці щодо військового будівництва ЗУНР вченими ще не вироблено. Особливо це стосується правових засад створення і функціонування Української Галицької Армії.

Тому *метою цієї наукової розробки* стало висвітлення особливостей військового будівництва Західноукраїнської Народної Республіки, яке є актуальним для незалежного національного державотворення.

Детальний аналіз документів, наукових розробок вказує, що військо в українському державному будівництві займало визначальну

роль, оскільки було його генератором. Часто армія виникала раніше самої держави. Така ситуація спостерігається і за розбудови української держави на Західних землях України. Так, у створенні Західноукраїнської Народної Республіки рушійною силою стали Українські Січові Стрільці. *Виступ десятків тисяч галицьких українців добровольцями для визволення України окрилив весь народ. Створення першої української частини – Легіону Українських Січових Стрільців (УСС) у складі австрійської армії було справді подією великого значення, оскільки ще з часів запорізького козацтва, Хмельниччини та Полтави 1709 р. Україна свого війська не мала. А національне військо – це не лише реальна, організована сила будь-якого народу, держави. Це і надія, символ захисту незалежності народу, втілення його свободи навіть тоді, коли немає потреби з кимось воювати (дет. див. Кравчук М. В. Українські Січові Стрільці. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 40 с.). Саме з ініціативи проводу військових старшин УСС, які об'єдналися у Центральний Військовий Комітет (далі – ЦВК), керівний орган Української військової організації, та за наполегливою пропозицією сотника Д Вітовського було прийнято рішення про проголошення 1 листопада 1918 р. у Львові Західноукраїнської Народної Республіки, всупереч нерішучій позиції галицьких політиків. Цей сміливий план військовиків був успішно ними реалізований і 1 листопада о 4 год. ранку на Львівській ратуші замайорів жовто-блакитний національний прапор, а о 7 год. Д. Вітовський доповідав К. Левицькому про встановлення в цілому місті української влади.*

Доречно підкреслити, що *ще в грудні 1917 р., на другій нараді старшин УСС, з ініціативи Д. Вітовського був затверджений детальний план побудови Української Армії на Західній Україні, розроблений Д. Палієвим, кінцевою метою якого була побудова самостійної України.*

Отже, основою створення війська ЗУНР – Галицької Армії (далі – ГА) слугував Легіон УСС. Це невелике кількісно, але сильне своїм духом, готовністю до самопожертви в ім'я здобуття Україною своєї

держави, формування, яке, пройшовши вишкіл за чотири роки на полях Першої світової війни, стало першорядною бойовою одиницею. Його діяльність була найкращою пропагандою ідеї опори на власні сили і збройну боротьбу за Українську державу.

УСС вписали в історію Української Держави славетні сторінки, три з них найбільш значимі: *по-перше, Січові Стрільці стали завершальним актом галицько-українського відродження; по-друге, вони своєю самовідданою, героїчною боротьбою забезпечили створення незалежної держави – Західноукраїнської Народної Республіки; по-третє, їхня жертовна, невтомна участь у визвольних змаганнях українського народу в продовж 1917–1921 рр.*

Отже, ЦВК для боротьби за українську державність під своїм проводом об'єднав у той час військовий потенціал чисельністю 60 старшин і 2400 стрільців, які здійснили Листопадовий чин. Така ж колосальна робота зі створення окружних військових команд була проведена у всій Галичині, зокрема: в Перемишлі, Коломиї, Золочеві, Станіславові, Ярославлі, Журавцях та інших містечках, а за рішенням Української Національної Ради із Чернівців до Львова відкликався Легіон Українських Січових Стрільців.

Особливістю розбудови Армії ЗУНР було також те, що вона відбувалася в ході польсько-української війни. Уже в день проголошення української влади у м. Львові, поляки почали протидіяти українцям, відбулися перші збройні сутички між поляками і українцями, впали перші жертви. Цей день став початком жорстокого військового протистояння між польськими та українськими військами (дет. див. Кравчук М. *Польсько-українська війна та Українська Галицька Армія. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 листопада 1996 р. та у авторській монографії Правові основи будівництва національних Збройних Сил України. Івано-Франківськ: Вид “Плай”; Видав.-поліграф. т-во “ВІК”, 1997 р.*). Галичина у збройному конфлікті з переважаючими силами польських агресорів залишалась самотньою, оскільки політичне соціально-економічне

становище у Східній Україні не сприяло її допомозі у цій війні. *Ось тому створення регулярного війська здатного відстояти суверенітет держави, вже з перших днів стало важливою ділянкою державного будівництва ЗУНР.*

Відповідно до авторської періодизації, важливого інструментарію наукового апарату, розбудова ЗУНР та її збройний захист відбувся впродовж чотирьох періодів: перший період – з 1 листопада 1918 року до 21 січня 1919 р., *що охопив бойові дії між українською більшістю і польською меншістю Східної Галичини. Швидка й ефективна мобілізація дала змогу українцям здобути чисельну перевагу військ і змусити поляків оборонятися*; другий період – з 22 січня до 6 червня 1919 р. окреслив події упродовж березня, квітня, травня 1919 р., де війна переросла в активні бойові дії між військовими формуваннями галичан і польською армією; прийняття Польським сеймом 22 травня п.р. рішення про приналежність Східної Галичини до невіддільної частини Польської держави. *Переломною операцією цього періоду стало розгортання проти ЗУНР армії ген. Ю. Галлера, яка розірвала облогу Львова і відтіснила знесилена УГА до р. Збруч.*; третій період – з 7 червня до 16 липня 1919 р. – охопив мобілізацію під Чортковом матеріальних, духовних і фізичних ресурсів УГА, що забезпечило організацію і проведення успішного контрнаступу новим командувачем ген. О. Грековим на українсько-польському фронті; четвертий період – з 17 липня до 16 листопада 1919 р. – окреслив відступ УГА за р. Збруч та бойовими діями спільно з Армією Директорії УНР і завершився підписанням договору командування УГА генералів О. Микитки та Г. Цирица з представником Збройних Сил Півдня Росії (далі – ЗСПР), за яким УГА переходила у повне розпорядження Командування ЗСПР.

Особливістю даного військового будівництва було те, що влада ЗУНР визнавала формування власної Армії найважливішим завданням держави на відміну від соціалістичного проводу Центральної Ради, яка засуджувала створення будь яких армій, в тому числі і власної, а після початку інтервенції більшовицької армії проти УНР схвалила

рішення Генерального Секретаріату про розпуск кадрової армії і формування української міліційної армії.

Ось тому Уряд ЗУНР, в короткий строк провів низку важливих заходів, *проголосив звернення до народу: “До населення міста Львова”, “Український народє”, які були спрямовані на захист своєї держави, піднесення бойового духу і заклику українців до вступу в армію.* Були призначені Начальні команданти Українського війська: 1 листопада – Д. Вітовський, 5 листопада його змінив Г. Косак, 9 листопада призначено – Г. Стефаніва. Кожним з них було підвищено боєздатність і дисципліну ГА, організовано матеріальне забезпечення, посилена кадрова робота з особовим складом та проведена структуризація військ. Часта зміна начальних командантів ГА пояснювалася складністю військового стану та відсутністю у галицьких старшин досвіду управління великими військовими формуваннями. 5 листопада закликом “Під Оружжя” було оголошено мобілізацію до лав Галицької Армії добровольців. 9 листопада у складі уряду був утворений Державний секретаріат військових справ (ДСВС) на чолі з отаманом Д. Вітовським, який провів реєстр всіх старшин-українців з відміткою їх звання, освіти, військових спеціальностей; здійснив паспортизацію та облік всіх споруд, казарм, військового майна, зброї тощо. 13 листопада ДСВС своїм Розпорядком IV ввів мобілізацію чоловіків віком від 18 до 35 років, затвердив поділ території на області та округи, запровадив військову присягу. На початках характерними для Армії ЗУНР були: перешкоди в управлінні, відсутність чіткої одноманітної системи формування регулярної армії, що призводило до стихійного створення частин і підрозділів, переважно з ініціативи окремих старшин. У цей час тактичною одиницею була група у складі 3–5-ти куренів піхоти і 2–3-х батарей і відділу кінноти, що призводило різноманітність військових структур. У січні –лютому, завдячуючи допомозі УНР військовими частинами, озброєнням, кадрами та поповненням добровольцями з австрійської армії, рішенням ДСВС було проведено реорганізацію Галицької Армії під керівництвом її нового командувача, запрошеного

із Києва, ген. М. Омеляновича-Павленка та начальника штабу полк. Є. Мишковського. Саме вони внесли найбільший вклад у розбудову Армії ЗУНР. Зокрема, і з військових груп були сформовані три корпуси по чотири бригади в кожному, артилерійські і кінні частини та частини технічного та тилового забезпечення, з доданими до корпусів авіазагонами. Така організація надавала ГА мобільності і забезпечувала можливість діяти кожному корпусу автономно. Також зміцнила Галицьку Армію наступна реорганізація у травні, липні п. р., відповідно до якої бригади структурно складались із трикурінних полків і додатково був сформований 4-й корпус. Чисельність ГА після реорганізації становила 60 тис. вояків, у порівнянні з 15 тис. складом військовиків на кінець 1918 р. Українська Галицька Армія – це перша кадрова Українська Армія.

За твердженням О. Удовиченка Українська Галицька Армія була *боєздатна, регулярна армія з одноманітним, національно свідомим, з палкою любов'ю до рідного краю особовим складом. Це була селянська армія, вояки якої не були вражені революційним духом, були невибагливими і радо виконували накази старшин. Командний склад УГА був різноманітний. Переважна більшість вищого командного складу та офіцери генштабу були німці та австрійці, елемент знаючий, працюючий, енергійний, які чесно виконували свої обов'язки. Їм характерні наступні риси: організованість, нахил до муштри і караність навіть у дрібницях, акуратність, упертість і витривалість у боях суцільним фронтом, порив в атаці, але без належного завзяття та настирності довести її до кінця* [3, с. 80–81].

Висновок. Поразка Армії ЗУНР сталася внаслідок різних причин, але головною з них було: ігнорування світовими державами і, в першу чергу, європейськими країнами, найсуттєвішого права кожної нації – на самовизначення, зокрема, права українців Галичини мати власну державу. По-друге, саме відсутність тилової бази необхідної для всебічного матеріально технічного забезпечення УГА було негативним фактором її боєздатності, про що підтвердила Чортківська офензива.

По-третє, вагомим чинником у військовому будівництві також була відсутність єдності між українцями, що знесило їхню потугу у боротьбі за утвердження Української Держави, що і призвело до її втрати.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р., в редакції від 30.09. 2016 р. URL.<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1992 р., в редакції від 26.05 2018 р.
3. *Удовиченко О. І.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921рр.

ПРАВОВА СИСТЕМА ЗУНР: ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анатолій Євгенович Шевченко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедрою теорії,
історії права і держави та конституційного права Університету
державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)*

Сергій Володимирович Кудін

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права Університету державної
фіскальної служби України (м. Ірпінь)*

Національна правова система держави є одним з видів соціальної системи, важливим елементом правової реальності, а в історичному контексті – історично-правової реальності. Саме вона акумулює різноманітні правові чинники суспільства, має структурні елементи,

рівні та блоки; включає досвід історичного генезису її компонентів. Таким чином, правова система – це складне, збірне, багатопланове явище; вона у структурному плані складається з безлічі правових явищ. Не є у цьому аспекті виключенням і правова система ЗУНР (Західно-Української Народної Республіки). «Рухливість» правової системи дозволяє виявляти її об'єктивно зумовлену конкретно-історичним періодом змінність, мінливість, відтак – з'ясовувати характерні у рамках цього періоду ознаки, риси.

Дослідження, які спрямовані на виявлення таких ознак та рис правової системи ЗУНР є порівняльно-історичними. Вагомого значення набувають порівняльно-історичні дослідження правової системи ЗУНР та правових систем інших держав (або їх структурних елементів), які виникли на уламках Австро-Угорської та Російської імперій (наприклад, Польщі, Чехословаччини, Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, Угорщини). Такі дослідження є синхронічними, можуть включати порівняльне пізнання двох або більше правових систем, здійснюватись на основі співставлення або протиставлення, моделювання, проведення аналогій, типологізації тощо. У такому аспекті дослідження будуть спрямовані на виявлення спільних та відмінних ознак; загального на рівні кількох правових систем (або певного регіону – географічного, культурного тощо) та різного для кожної окремої правової системи.

Для правової системи ЗУНР, враховуючи конкретно-історичний період існування однієї з національних українських держав, такі регіонально-просторові рівні можуть визначатись поняттями: «місцезона в Східній Європі», «християнська культура», «східноєвропейська субцивілізація», «між Сходом і Заходом», «ареал поширення західної (або східної) традиції права», «арена протистояння західної і східної традицій права», «симбіоз західної і східної правових культур» тощо. Все це, безумовно, накладає особливий та своєрідний відбиток на проведення порівняльно-історичних досліджень правової системи ЗУНР.

Особливий напрям складають синхронічні порівняльно-історичні дослідження правових систем тих національних держав, які були

утворені українським народом у процесі боротьби за свою державну незалежність у 1917–1923 рр. Йдеться про порівняння правових систем УНР (періоду Центральної Ради і Директорії), ЗУНР, Української держави. Такі досліді спрямовані на як з'ясування відмінних між ними ознак і рис, так і на виявлення універсальних (загальних, тотожних, спільних) чи подібних рис, що дозволяє говорити про наявність спорідненості елементів правових систем названих держав упродовж певного проміжку часу (історичного періоду, етапу тощо).

Окрім того, такі синхронічні дослідження правових систем національних держав можуть містити не лише доведення спорідненості пов'язаних загальним (спільним) походженням об'єктів. Вони можуть бути як синхронічно-якісними, так і синхронічно-кількісними. У першому випадку, дослідник буде спрямовувати свої зусилля на виявлення наявності або відсутності у правових систем (або їх елементів) певних властивостей. В другому – з'ясовувати кількісні розходження або встановлювати кількісну тотожність.

Всі названі вище дослідження ґрунтуються на порівняльно-історичному підході; у свою чергу, основою такого підходу є порівняльно-історичний метод. Останнім часом у науковій літературі висловлюється погляд, що існують кардинально нові можливості порівняльного підходу та методу. Відтак, деякі українські вчені пропонують необхідність його «компаративного» осмислення, що зумовлюється постнекласичною наукою, умовами постмодерну, сучасними культурними цінностями, синергетикою, «гуманізацією» науки, полілогом культур [1, с. 120].

У працях дослідників йдеться про те, що компаративний підхід (відповідно, і метод), на відміну від порівняльного, не зводиться лише до дослідження одного об'єкту чи одного стану об'єкту, а вивчає «одне, друге та інше». Тому компаративний підхід поєднує порівняльний метод, а також методи зіставлення, протиставлення, паралельного зіставлення, конфронтації, контрасту, топології, ареальний, порівняльно-історичний, за аналогією та ін. [2, с. 124–125; 3, с. 127–128]. Варто зауважити, що у такій інтерпретації

компаративного підходу і методу та їх складових вони виступають евристичним способом пізнання всієї багатоманітності правової реальності. Разом з тим, порівняльно-історичний метод, який цілком може розглядатись як частина компаративного методу, у такому аспекті розуміння трансформується на компаративно-історичний метод. Іншими словами, він, поєднуючи вказані методи, спрямовує дослідника на виявлення не тільки спільного і відмінного, але й універсального (присутність загального у різному) і унікального (відсутність загального) в історії правових систем (у тому числі – і правової системи ЗУНР), їх множинності і різноманіття, встановлення їх співвідношень та взаємозв'язків з іншими підсистемами соціальної системи.

Таким чином, із сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Порівняльно-історичні дослідження є важливим інструментом пізнання ознак, рис та властивостей правової системи ЗУНР у контексті її часового виміру. Такі дослідження можуть бути порівняльно-синхронічними і пов'язаними із залученням: національного (правові системи інших українських держав цього періоду) матеріалу і спрямованими на виявлення між ними спільних (родових) і відмінних рис, визначення якісних або кількісних характеристик властивостей правової системи ЗУНР (або її елементів); – іноземного матеріалу – у такому випадку буде здійснюватись порівняння правової системи ЗУНР та правових систем інших держав.

2. Особливість порівняльно-історичних досліджень правової системи ЗУНР полягає у необхідності врахувати наявність об'єктивно обумовлених чинників історично-правової та історичної реальностей. Це, зокрема, географічне місцезположення Західно-Української Народної Республіки, релігія, наближеність до різних за своїм змістом і характеристиками правових традицій і культур тощо.

3. В сучасних умовах розвитку порівняльної історії права важливого значення набувають процеси переосмислення можливостей порівняльно-історичного підходу та методу. Одним з таких напрямів може стати теоретичне обґрунтування властивостей компаративно-

історичного методу як евристичного способу набуття знань про становлення і розвиток правової системи ЗУНР, її унікальні ознаки та риси.

Література:

1. *Тихомиров О. Д.* Юридична компаративістика як постнекласичний етап розвитку порівняльного правознавства / О. Д. Тихомиров // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку : Зб. наук. статей [За ред. Ю. С. Шешученка, О. В. Кресіна]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. – С. 117–125.
2. *Тихомиров О. Д.* Юридична компаративістика як постнекласичний етап розвитку порівняльного правознавства / О. Д. Тихомиров // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. наук. статей [За ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 117–125.
3. *Тихомиров О., Гусарєв С.* Методологія порівняльних досліджень в Україні: філософсько-правовий аспект / О. Тихомиров, С. Гусарєв // Право України. – 2013. – № 9. – С. 117–137.

НЕ ЮВІЛЕЙ (113 РОКІВ ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ)

Вікторія Михайлівна Пальченкова

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії,
історії держави і права та міжнародного права Класичного
приватного університету (м. Запоріжжя)*

Упродовж кількох років урочисто святкуємо ювілейні дати пов'язані з національно-визвольними змаганнями українців на початку ХХ століття за утворення незалежної держави. А що значить ювілей? Римляни ювілейним роком (*Jubilaeus annus*) називали рік, коли паломництво грішника до Риму надавало йому відпущення

гріхів. Папа Боніфаций VIII оголосив ювілейним кожен 100-й рік, починаючи з 1300-го, незабаром папа Климент VI (1343 р.) зробив ювілейним кожен 50-й, Урбан VI – кожен 33-й, а Павло II (1470 р) скоротив термін – до 25 років. Отже ми святкуємо надзвичайно важливу дату 100 річницю (УНР, ЗУНР, Гетьманщини). Проте, на мій погляд, не треба чекати ювілейних дат з метою повернення до витоків, а необхідно вивчати джерела свого права, нашу історичну спадщину в незалежності від дат.

У зв'язку з чим хочу привернути увагу до конституційного проекту Української народної партії (УНП), який від Пилипа Орлика був першою спробою накреслити суспільні та політичні основи незалежної і суверенної Української держави.

Повний текст проекту Конституції УНП був надрукований у вересні 1905 р. у часописі «Самостійна Україна» у Львові. Програмова річ УНП очевидно була написана М. Міхновським, головним ідеологом партії та його товаришами і членами УНП В. Шеметом та братами Макаренками.

Проект Конституції, який мав назву «Основний Закон «Самостійної України», складається з 10 розділів (118 ст.), що присвячені : адміністративно-територіальному устрою держави; правам громадянам України; організації влади на місцях і в центрі ; місцевому самоврядуванню ; функціонуванню фінансової системи, організації військових сил держави, загальним та додатковим положенням.

Конституція повинна була набрати силу основного закону після її оголошення Всеукраїнським народним конгресом, який також мав схвалити десять конституційних законів. Їх перелік надано в останньому розділі Додаткових установ, це закони : про працю, про пресу, про суд присяжних та судоустрій, про фінанси та грошову винагороду представників й урядовців, про відповідальність міністрів і урядовців, про освіту, а також закони каральні та цивільні.

Питання про форму державного устрою, тобто внутрішню структуру держави, способи організації верховної влади та її здійснення

в конституції не набули чіткого визначення. У зв'язку з чим сучасні історики, вивчаючи витoki ідеї самостійної української держави помилково віднесли «самостійників» до прибічників ідеї федералізму. Дійсно, згідно з конституційним проектом УНП, Україна мала стати «спількою вільних і самоуправних земель» з незалежним державно-правовим статусом. «Спілька земель і громад» утворювалася на підставі природних і національно-етнографічних особливостей території, заселеної українцями. В основу проекту прокладено принцип повної самостійності України, яка включала 9 українських земель. Територія України, згідно конституції, належить всьому українському народові. А от вживання назви «Україна», що повторюється відносно окремих дев'яти земель, на наш погляд, підкреслює ідею авторів про територіальну і державну цілісність країни, її унітарний устрій. Авторів проекту не вдовольняв принцип локального самоврядування в межах Російської децентралізованої демократичної держави, де Україні відводився статус національно-територіальної автономії (на цій позиції в 1905 р. стояла більшість свідомих українців, у тому числі М. С. Грушевський.) За висловом українського дослідника діаспори С. Дністрянського Конституційний проект УНП, передбачав скинути з себе не тільки кайдани абсолютизму, а й кайдани «москалізму».

При детальному розгляді найбільшого розділу конституції (містить 65 ст.), що присвячений здійсненню державної влади, ми бачимо, яка значна роль відводиться авторами організації саме центральної влади. У ст. 30 говориться, що «вся влада належить народові українському» і далі детально розглядається як така влада повинна функціонувати. Підкреслюється, що депутати законодавчого органу представляють «увесь нарід український, а не тільки ту громаду або землю, яка їх обрала» (ст. 37). Тільки після цього коротко йдеться про організацію самоуправління, де визначається компетенція місцевих органів влади. На думку С. Дністрянського, за цим проектом – «prior» – самостійна держава з міцною державною владою, а як наслідок тобто «posterios» – локальні самоуправи земель і громад.

Конституційний проект УНП заклав основи розподілу влади шляхом окреслення функцій і структури вищих органів держави. Його автори фактично пропагували створити президентську республіку. В якій законодавча влада належала б двопалатному парламенту, що повинен був складатися з двох хат – Ради Представників і Сенату. Засідання «хат» мали відбуватися відкрито, передбачалася недоторканність народних обранців. Постанови «хат» вважалися ухваленими у разі прийняття їх більшістю голосів.

Право обирати і бути обраним мав кожен громадян України віком від 25 до 70 років, який вміє писати, говорити й читати українською мовою. Вибори мали відбуватися на принципах прямого, безпосереднього, рівного, обов'язкового виборчого права при таємному голосуванні. Члени ради представників обиралися на три роки, а сенатори – на п'ять.

Виконавчу владу повинен був здійснювати президент Всеукраїнської спілки, обрання якого передбачалося всім народом українським через плебісцит терміном на шість років. Особа президента проголошувалася недоторканою – відповідність мали нести міністри. Для заняття цієї посади встановлювався 35-річний віковий ценз. Документ уповноважував главу держави здійснювати нагляд за виконанням законів, однак він не міг ні скасувати їх, ні увільнити від виконання. Президент наділявся правом призначення і усунення міністрів, дострокового скликання обох – «хат» парламенту. На президента покладалася функція керівництва обороною держави. У проекті закладено механізм притягнення до відповідальності глави держави у разі порушення ним конституції. З цією метою обидві палати парламенту і вищий касаційний суд утворювали із своїх представників народний суд, який мав усунути президента і призначити нові вибори.

Президент наділявся деякими повноваженнями і в судовій сфері, зокрема, правом помилювання (амністії). Проте, на засуджених міністрів це право не розповсюджувалося.

Основу судової влади складала сукупність судових органів різної компетенції та спеціалізації. Передбачалося обрання мирових

і колегіальних суддів місцевими радами терміном на три роки. Суддів вищого касаційного суду та суддів другої інстанції повинні були призначатися по-життєво з кандидатів, обраних земськими радами та судами другої інстанції. Повноваження призначати і усувати всіх судових урядовців належало президентові.

Окремий розділ конституції присвячений правовому становищу особи в Україні. В ст. 10, 11, 12 закладений механізм «придбання, удержання і загублення українського громадянства». Планувалося, як і в більшості сучасних цивілізованих країн, запровадити ценз осілості. Також передбачалося обмеження в правах деяких верств населення, що на нашу думку, було вимушеною мірою в конкретно історичних умовах.

У цьому ж розділі фіксувалися широкі загальнодемократичні права і свободи громадян, що враховували досвід конституційного законодавства інших країн світу того часу. Привертає увагу заява авторів говорити не від імені якоїсь партії чи соціальної групи суспільства, як наприклад соціал-демократи, які оголосили себе партією українського пролетаріату. Ст. 12, 13 проголошували принцип рівноправності громадян не залежно від походження «на Україні нема й не може бути поділу на касти» та рівність не залежно від статі «всі українці як чоловіки так і жінки рівноправні». Закріплювалися такі особисті права, як недоторканність особи, житла, таємниця листування, свобода віросповідання. Документ надавав деякі політичні права і свободи, зокрема, свободу зборів та право об'єднання в спілки. Проголошувалася свобода слова і друку.

Невід'ємним атрибутом держави, символом її суверенітету є державна символіка. Автори конституційного проекту вважали, що державними кольорами повинні стати блакитний і жовтий. Столицею України проголошувалося місто Київ. Державною мовою і мовою офіційного спілкування проголошувалася українська мова й зазначалося «всі мови вживанні в Україні, вільні». В цьому ми бачимо прагнення авторів до цивілізованих міжнаціональних взаємин.

Безумовно, поданий конституційний проект з сучасних позицій мав цілу низку недоліків, наприклад, не визначено чіткої різниці між поняттями «громадянин України» і «українець», а може взагалі автори не бачили відмінності цих понять .

В проекті відсутні буд-які гарантії соціально-економічних прав і свобод, зокрема, таких найважливіших, як право на працю, відпочинок, матеріальне забезпечення старості. Дивною з погляду сьогодення виглядає стаття про шлюб. І зовсім не зрозумілим є розділ, присвячений військовим силам, у якому передбачалося, що незалежна державна не буде мати постійного війська. Який за змістом суперечить ст. 66 яка оголошувала президента головнокомандуючим війська та флоту держави.

Підсумовуючи сказане хочеться нагадати, що конституційний проект УНП на початку ХХ століття репрезентував малочисельну течію в українській суспільно-політичній думці – національно-державницьку, яка на той час знаходилася в стадії становлення і пропагував відмінний шлях вирішення українського питання. Значна частина положень конституції містить досить передові ідей і не втратила актуальності і донині, випередивши своїм баченням майбутнього інші політичні сили України й заклавши ідейну основу для проголошення соборної незалежної держави.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЗАКАРПАТТЯ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ 1920 Р.

Володимир Дмитрович Гончаренко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
держави і права України та зарубіжних країн Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
академік Національної академії правових наук України (м. Харків)*

У 1918 р. в історії українського державотворення відбулася знаменна подія. Після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 р. на західноукраїнських землях була утворена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). До складу ЗУНР входили Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття. Однак у січні 1919 р. західна частина Закарпаття, а у квітні цього ж року й інша його частина були приєднані до Чехословацької республіки, державна самостійність якої була проголошена 28 жовтня 1918 р. Приєднання Закарпаття до Чехословаччини було у травні 1919 р. юридично підтверджено Паризькою мирною конференцією [1, с. 152]. Статтями 10–13 Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. було визнано правовий статус Закарпаття у складі Чехословацької республіки. У подальшому правовий статус Закарпаття, яке отримало офіційну назву «Підкарпатська Русь», був визначений у Конституції Чехословаччини, прийнятої 29 лютого 1920 р.

В якості складових частин до Конституції входили: Загальний вступ, Вступний закон до Конституційної хартії Чехословацької республіки, Конституційна хартія Чехословацької республіки, Закон про принципи прав мов Чехословацької республіки [2, с. 68–93]. Конституційна хартія була основною складовою Конституції. Вона поділялась на 134 параграфа.

В сучасній юридичній літературі обґрунтовано висновок про те, що Конституція Чехословаччини 1920 р. була однією з

демократичних конституцій тогочасної Європи [3, с. 403; 4, с. 12]. Цьому не в останню чергу сприяло те, що розробники Конституції Чехословаччини 1920 р. мали можливість користуватися текстами конституцій багатьох країн світу, які їх мали. Це були країни як з монархічної, так і республіканської формою правління [5, 6]. Так, В.Н. Дурденевський, наприклад, зазначав, що Конституція Чехословаччини «з чисто юридичної точки зору ... розроблена під сильним впливом, з одного боку, французьких зразків зі звичайними для демократичних конституцій розподілом влади, двопалатним народним представництвом, правами громадян; з іншого боку – під впливом німецької конституції з її формальним парламентаризмом, широкою організацією референдуму, визнанням міжнародно-правових норм частиною конституції» [7, с. 43].

Дійсно демократичним за своїм змістом був вже § 1 Конституційної хартії, в якому наголошувалось: «§ 1) Вся влада в Чехословацькій республіці повністю виходить від народу. 2) Конституційна хартія визначає ті органи, за допомогою яких суверенний народ видає для себе закони, виконує їх і творить суд. Точно також вона встановлює ті межі, за які ці органи не повинні виходити, щоб не порушувати забезпечених конституцією громадянських свобод» [2, с.70]. У зв'язку з цим слід зазначити, що на момент прийняття Конституції Чехословаччини низка країн світу також мали конституції, котрі містили положення про суверенітет народу, та його монопольне право на владу в країні. Так, Конституція США 1787 р. розпочиналася з преамбули наступного змісту: «Ми народ Сполучених Штатів, в цілях утворення досконалішого союзу, встановлення правосуддя, забезпечення внутрішнього спокою, вжиття заходів щодо спільної оборони, піднесення загального добробуту і забезпечення нам самим і нашому потомству благ свободи, видаємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки» [2, с.13]. В статті 31 Конституції Румунії 1866 р. визначалося, що «вся державна влада виходить від народу» [5, с. 429]. Конституція визначала Чехословацьку державу як демократичну республіку з обраним президентом на чолі (§ 2).

Особливий інтерес з точки зору дослідження історії українського державотворення у XX столітті становить зміст § 3 Конституції, який наголошував, що «територія Чехословацької республіки становить єдине і неподільне ціле», однак зазначав, що «неподільну частину цього цілого утворює автономна територія Підкарпатської Русі ... і яка буде наділена найширшою автономією, яка сумісна з єдністю Чехословацької республіки» [2, с. 70]. Параграф 3 Конституції містив низку положень, якими визначались окремі складові автономного статусу Підкарпатської України. Так, нормативно встановлювалось, що територія Підкарпатської України мала свій сейм. Він наділявся правом здійснювати законодавчу владу, зокрема, в справах, які стосувалися мови, освіти, релігії, а також в питаннях місцевого самоврядування. Підкарпатська Русь мала право представлятися в Національних зборах Чехословацької республіки відповідним числом депутатів (сенаторів), визначеним в Чехословаччині виборчим законодавством. Конституцією передбачалась посада губернатора, як керівника Підкарпатської Русі, який призначався президентом республіки і був відповідальним також перед сеймом Підкарпатської Русі. Можна вважати розумною з точки зору ефективного управління краєм норму Конституції, згідно якої чиновники Підкарпатської Русі мали рекрутуватися «по можливості серед населення згаданої території» [2, с. 70].

В основу побудови центральних державних органів Чехословацької республіки була покладена теорія розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, на якій в той час базувалися конституції багатьох держав світі. Відповідно до Конституції Чехословаччини законодавча влада в країні належала двопалатному парламенту – Національним зборам, які складалися з палати депутатів і сенату. Палата депутатів складалася з 300 членів палати, які обиралися строком на 6 років. Сенат складався зі 150 членів, які обиралися на 7 років. Депутати і сенатори обиралися на основі загального, рівного, прямого, таємного і пропорціонального виборчого права, що є ще одним свідченням демократичного характеру Конституції. Конституція містила § 54,

відповідно до якого правом здійснювати законодавчу владу в період між засіданнями Національних зборів наділявся його Постійний комітет. Комітет мав право вирішувати невідкладні питання, у тому числі і шляхом прийняття законів. У зв'язку з цим доречно зазначити, що Конституції УРСР 1937 і 1978 рр. передбачали функціонування в період між сесіями Верховної Ради Української РСР Президії Верховної Ради Української РСР, яка багато в чому підміняла нормотворчу діяльність Верховної Ради Української РСР. Виконавча влада поділялася між президентом як главою держави і урядом (радою міністрів). Президент обирався Національними зборами строком на 7 років. Після закінчення першої каденції він міг бути обраним вдруге. Конституція визначала повноваження президента. Він представляв державу у зовнішніх зносинах, мав право укладати міжнародні конвенції, заручившись при цьому згодою парламенту. Президент був головнокомандуючим збройних сил Чехословацької республіки. Він наділявся правом призначати і звільняти міністрів, скликати і розпускати Національні збори, повертати на перегляд схвалені ними закони зі своїми зауваженнями. Президент мав право бути присутнім на засіданнях уряду, вимагати від міністрів письмових доповідей. Президент наділявся Конституцією й деякими іншими повноваженнями, які забезпечували йому належне здійснення функцій глави держави. Судова влада в країні здійснювалась незалежними судами на чолі з Верховним судом. Конституція передбачала функціонування Конституційного суду, призначенням якого було прийняття рішення про відповідність законів Національних зборів Конституції Чехословацької республіки. Звертає на себе увагу відсутність в Конституції розділу про органи місцевого самоврядування.

В дусі демократичних конституцій багатьох країн світу Основний Закон Чехословацької республіки включав дві глави, присвячені забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, у тому числі прав національних меншин. Глава 5 Конституції «Права, свободи та обов'язки громадян» складалася з параграфів 106-127. Нормами

цієї глави Конституції громадянам Чехословацької республіки гарантувалась рівність усіх перед законом, незалежно від мови, раси, національності, віросповідання; свобода слова, думки, поглядів та переконань, свобода пересування та вільного вибору місця проживання; недоторканість особи; недоторканість житла; таємниця листування; право петицій. Також громадяни мали право утворювати організації та об'єднання громадян, проводити збори, мітинги. Конституція гарантувала право приватної власності. Нормами глави 6 «Захист національних, релігійних та расових меншин» (§§ 128-134) забезпечувались права зазначених категорій громадян Чехословацької республіки. Так як офіційною мовою в Чехословацькій республіці вважалася чехословацька мова, то, виходячи з багатонаціонального складу населення республіки, необхідно було врегулювати питання мов національних меншин. Конституція гарантувала їм широке використання рідної мови. Достатньо ретельно питання використання мов національних меншин, у тому числі викладання мовою національних меншин, регламентувались «Законом про принципи права мов в Чехословацькій республіці», який був завершальною частиною Конституції. Забезпечення на конституційному рівні мовної свободи в Чехословацькій республіці закладало підґрунтя для комфортного життя українцям Підкарпатської Русі. Конституція позитивно вплинула на державницьке життя цього краю. Хоча і з запізненням, але все ж таки 22 жовтня 1938 р. Національні збори Чехословаччини ухвалили конституційний закон, відповідно до якого вносилися зміни до Конституції і з'явилися засади створення автономної Підкарпатської Русі.

Література:

1. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
2. Конституції буржуазних країн. Конституції буржуазних держав і західних сусідів СРСР. – К.: Видавництво ЦВК «Радянське будівництво і право», 1936. – 384 с.

3. Шаповал В. М. Чехія //Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.». Т 6: Т-Я. – 2004. – С. 403–404.

4. Кушнір Н. Закріплення прав і основних свобод людини і громадянина в законодавстві першої Чехословацької республіки (1918–1938 рр.) // Юридична Україна. – 2005. – № 8. – С. 12–14.

5. Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Том I-ый. Конституционные монархии. Перевод под редакцией и с вступительными очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – С.-Петербург: Издание Юридического книжного склада «Право», 1905. – 596 с.

6. Современные конституции, Сборник действующих конституционных актов. Том II-ой. Федерации и республики. Перевод под редакцией и с вступительными очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – С.-Петербург: Издание Юридического книжного склада «Право», 1907. – 653 с.

7. Дурденевский В. Н. Послевоенные конституции Запада. Выпуск II. – Германия. – Чехия. – Австрия. – Сербо-Хорватословения. – Румыния. – Ленинград: Государственное издательство, 1924. – 168 с.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ У 1917 – НА ПОЧАТКУ 1918 РР. НА ХАРКІВЩИНІ: ЗДОБУТКИ ТА ВТРАТИ

Олександр Анатолійович Гавриленко

*доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного
і європейського права Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна (м. Харків)*

Упродовж останніх двох з половиною десятиліть як у вітчизняній, так і в зарубіжній історичній та юридичній науковій думці не припиняється процес переосмислення революційних подій в Україні 1917–1921 рр. За цей час було створено величезний пласт наукових та науково-популярних праць, присвячених даному періоду. Водночас, література, що висвітлює відповідні події, які

відбувалися на місцях, особливо їхній правовий аспект, донині лишається не надто численною. Внаслідок недостатньої уваги до вивчення місцевих історичних та юридичних джерел збіднюється розуміння складних і неоднозначних процесів, створюються нові історіографічні стереотипи. Зокрема, це знаходить вияв у тому, що у вітчизняній історіографії Українська революція переважно інтерпретується, насамперед, як боротьба державницьких проєктів [1, с. 376], а не як процес всебічної трансформації державно-правового життя українського народу. Однак, усе ж сучасний історіографічний дискурс поволі вивільняється від однобічних, суто однозначних оцінок, ширше застосовує синтез різноманітних інтерпретацій фактів, розширює джерельну базу досліджень.

Отже, одним з нагальних питань вітчизняної історико-правової науки є адекватна оцінка подій Української революції на місцях, зокрема й на Харківщині. Адже саме місцевий матеріал дозволяє бачити реальну практику поширення української ідеології, фіксувати дійсні перетворення, які відбувалися не лише в правовій свідомості, але й у повсякденному житті населення України в той час.

Після Лютневої революції 1917 р. в Харкові посилювався національно-визвольний рух, активно запрацювали місцеві осередки українських та загальноросійських партій та організацій [2, с. 152–166]. 16(3) березня 1917 р. на Соборному майдані відбулася багатолюдна маніфестація під жовто-блакитними прапорами, що завершилася зборами у приміщенні 3-го Харківського товариства взаємного кредиту. В них узяли участь 150–200 осіб, серед яких були й тільки-но випущені з тюрем члени українських політичних партій. На зборах було обрано організаційний комітет на чолі з С. Тимошенком. Від імені комітету було прийнято кілька звернень про «давні сподівання українського народу», які направлено телеграфом, зокрема, голові Тимчасового комітету Державної Думи (колишньому голові Катеринославської земської управи) М. В. Роздзянку та міністрові освіти (колишньому киянину, випускнику юридичного факультету Новоросійського університету) О. А. Мануйлову.

Але невдовзі повернувся з воронезького заслання, куди його було вислано як українця, що колись мешкав в Австрії, відомий письменник, мистецтвознавець та педагог Г. М. Хоткевич. 21(8) березня 1917 р. за його ініціативою було організовано ще одні, більш представницькі українські збори (цього разу в приміщенні Громадської бібліотеки (нині – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка). В них узяло участь вже близько півтори тисячі осіб. Цими зборами було утворено новий Організаційний комітет, на чолі з Г. М. Хоткевичем, на який було покладено заснування на місцях українських організацій, а згодом скликання на їхній основі загальнослобожанського з'їзду [3, с. 52].

8 квітня у щотижневику «Рідне слово» було опубліковано оголошення про скликання 16 квітня в Аудиторному корпусі Харківського університету з'їзду українських організацій Слобожанщини (кожну організацію мали представляти від 1 до 3 делегатів). На з'їзді було прийнято резолюції на підтримку Центральної Ради, схвалено її курс на автономію України та обрано «Харківську губерніальну українську раду» (пізніше – «Українська Рада Слобожанщини»), до якої увійшли представники громадськості, політичних партій (УПСР, УСДРП, УПСФ, радикальних демократів та автономістів-федералістів), «Просвіти», Селянської Спільки [4] та інших організацій, а також «від об'єднаного українського жіноцтва» [3, с. 59]. Таким чином було закладено організаційну основу для майбутньої роботи. 21 квітня для проведення агітації серед солдатів Харківського гарнізону було створено «Український Військовий Клуб». 28 квітня скликано губернський з'їзд учителів-українців, який був особливо плідним: з конкретним планом поступової українізації середньої та вищої школи виступив університетський професор М. Ф. Сумцов, з'їзд постановив запровадити вже з нового навчального року «викладання українською хоча б у початкових класах» [5].

У перші тижні після жовтневого перевороту в Петрограді в Харкові зберігалася відносно спокійна ситуація. Газета «Южный край» у ці дні писала: «В Харкові події відбуваються безкровно.

Створено Військово-революційний комітет. Пропозицію більшовиків зробити його органом тільки Рад було відкинута, і комітет склався з представників різних революційно-демократичних партій та організацій (у переважній більшості все ж радянських) і на засадах рівного представництва українських та неукраїнських організацій комітет обрав Виконавче бюро з 9 осіб» [6]. До його складу увійшли 2 лівих соціаліста-революціонера, 1 меншовик-інтернаціоналіст, 2 українських соціал-демократи, 2 українських есери та 2 більшовики [7, с. 49].

Загострення відбулося лише з середини грудня 1917 р., після того, як 11–12 грудня у місті було зібрано «з'їзд Рад робітничих, солдатських та частини селянських депутатів», який проголосив Україну «радянською республікою». Відтепер Російський Раднаком мав змогу, криючись за ширмою української радянської державності, вести безпосередню збройну боротьбу з Центральною Радою, зокрема й з її місцевими прибічниками. Розробити тактику цієї боротьби було доручено В. О. Антонову-Овсенку, призначеного ще 6 грудня Народним комісаром по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії. За його планом до Харкова, начебто проїздом на Дін, було направлено загін матросів під командуванням Р. Ф. Сіверса, а також 1-й Петроградський зведений загін на чолі з Н. О. Ховріним та його помічником О. Г. Железняковим (активним учасником розгону Установчих зборів у Петрограді), які, подолавши опір українських військових підрозділів та провівши арешти українських командирів, здобули цілковитий контроль над містом [7, с. 51–52]. Майже водночас несподіваними ударами більшовицькі загони роззброїли Чугуївське військове училище та військові гарнізони Лозової, встановивши таким чином контроль над значною частиною Харківщини.

Переворот у Харкові мав величезне значення для радянської Росії. Місто стало тим плацдармом, з якого більшовики, ігноруючи свою ж програмну заяву про самовизначення націй, розгорнули проникнення вглиб України, маючи на мсті це втратити цей розвинений в економічному відношенні регіон. Найчіткіше визначив

плани російських більшовиків щодо України В. О. Антонов-Овсєєнко у листі до Ради оборони та ВРК Росії 23 січня 1919 р.: «Питання про якнайшвидше залучення України до Радянської влади є глибоко життєвим для самого існування Російської. Радянської Республіки. Голодна північ повинна опертися на родючий південь. Пора облишити гру у хованки. Нікого цим не обдуриш, а лише своєю нерішучістю виявиш свою слабкість та програєш надзвичайно слушний момент. Треба поспішати. Треба до приходу весни закріпитися хоча б на Лівобережній Україні...» [8, с. 128].

Та навесні ситуація склалася для більшовиків украй несприятливо. За три місяці більшовицької влади харків'яни повною мірою відчували її негативні вияви та визначили своє ставлення до «народної» влади. Окрім того, й саме червоне військо морально розклалося, грабуючи місцеве населення та чинячи усілякі бешкети. Саме тому в квітні 1918 р., коли до околиць міста наблизилися підрозділи 2-го Запорізького полку підполковника П. Болбочана (зі складу Окремої запорізької дивізії), Харків практично без бою перейшов до їхніх рук. Як зазначає Д. Калинчук, слобожанці масово вступали до лав Запорізької дивізії. «За місяць з дивізії неповного складу запорізька формація перетворилася на дводивізійний корпус. Харківська група у складі Республіканського полку, полку Кінних гайдамаків ім. Костя Гордієнка, Інженерного полку, кінно-гірської батареї та кількох допоміжних частин на Харківщину прибула у загальній кількості в 4 000 осіб. На Крим же вона рушила, маючи вже 9 000 багнетів та шабель» [9]. Але на залишеній національними підрозділами Харківщині німецьке військоове командування та переобтяжений російською політичною і культурною традицією гетьманський режим, як і багато де на місцях, не надто опікувалися проблемами українського народу.

Література:

1. *Корольов Г.* Академічний дискурс дослідження історії Української революції 1917–1921 років (90-ті – початок ХХІ ст.) / Г. Корольов // Історіографічні дослідження в Україні. – 2012. – Вип. 22. – С. 371–384.

2. Історія міста Харкова ХХ століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн та ін. – Харків : Фоліо : Золоті сторінки, 2004. – 686 с.
3. Михайлин І. Л. Гнат Хоткевич у 1917 році / І. Л. Михайлин // Наукові записки кафедри українознавства Харківського університету. – Х. : Основа, 1994. – Вип. 1. – С. 55–67.
4. Робітнича газета. – 1917. – 28 квітня.
5. Зуб Е. Не ридать, а здобувати. Як гуртувалися українці навесні 1917-го на Харківщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/ne-ridat-a-zdobuvati-yak-gurtuvalisya-slobidski-ukrayintsi-28042017210000.
6. Южный край. – 1917. – 27 октября.
7. Гавриленко О. А. Більшовицький переворот у Харкові: як це було / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко // Наукові записки кафедри українознавства Харківського ун-ту. Вип. 1. – Харків, 1994. – С. 48–55.
8. Антонов-Овсеєнко В. А. Записки о гражданской войне. В 4 т. Т. 3. – М.-Л.: Госвоениздат, 1932. – 350 с.
9. Калинчук Д. Харків український [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/24829>.

МИХАЙЛО МАРТИНЕЦЬ – ІНЖЕНЕР, РАДНИК ВІДЕНСЬКОГО ДВОРУ, ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ЗУНР

Володимир Степанович Макарчук

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
держави і права Інституту права та психології Національного
університету «Львівська політехніка» (м. Львів)*

Темою цього невеликого повідомлення я обрав дещо трагічну фігуру Державного Секретаря земельних справ в уряді ЗУНР інженера Михайла Петровича Мартинця. Вибір цей мотивую, передусім, тим, що, на відміну від більшості своїх колег-секретарів М. Мартинець закінчив Львівський політехнічний інститут, де автор доповіді

має честь працювати нині. Мав кваліфікацію інженера лісництва, в австрійські часи працював при Міністерстві керівником відділу регуляції гірських потоків в Галичині з центром у Самборі.

Про особу М. Мартинця як про професіонала своєї справи писали не лише історики ЗУНР, такі, як І. Патер, Б. Тищик та ін, але й дослідники лісового господарства Карпат та Галичини, зокрема Р. Юркевич та Л. Коритко.

Зокрема, Л. Коритко вказує, що М. Мартинець під час роботи у Крайовій Галицькій дирекції державних лісів і маєтків був одним із небагатьох українців, що працювали на управлінських посадах в лісовому господарстві Австрії. Керував він відділом забудови гірських потоків Галичини, що знаходився у Самборі [1, с. 243]. З контексту випливає, що в керованому польською верхівкою Галичині українцю, аби пробитися на високій посаді, потрібно було бути професіоналом. Однак, за свідченням Р. Юркевича, діставшись посади, М. Мартинець не забув свого українського кореня. Добре це чи погано, але «збудовуванням гірських потоків в Галичині займався інженер, радник двору М. Мартинець, тому тут працювало близько 70 % інженерів-лісівників українців. В Інспекціях приватних лісів, що підпорядковувалися політичним установам, українців переважно не було» [Там само, с. 240].

В свою чергу Л. Коритко вказує, що усі співробітники Міністерства рільництва, у віданні якого перебували державні ліси, мали «стат(ус) державних працівників» [2, с. 82]. Тим самим молодий талановитий інженер-лісівник потрапив в поле зору вищої державної адміністрації Австро-Угорської імперії.

За багаторічну працю на професійній ниві, а також за монографію, присвячену розливам гірських річок, отримав чин радника Віденського імператорського двору. Це дозволило йому зайняти принципово вищу посаду – керівника Централі відбудови краю у Львові (1916–1918 рр.) [3].

Наступні важливі кроки в кар'єрі М. Мартинець зробив уже в складі Уряду ЗУНР.

В швидкому часі після Листопадового зриву, уже 9 листопада 1918 р., на засіданні УНРади було сформовано Державний Секретаріат. Серед 14 розподілених посад Державних Секретарів прізвища М. Мартинця не зустрічаємо; Державним Секретарем земельних справ став Степан Баран, Державним Секретарем публічних робіт – Іван Макух [4, , с. 156].

Втім, уже 12 листопада 1918 р., на пропозицію Голови Державного секретаріату ЗУНР К. Левицького, призначено М. Мартинця заступником Державного Секретаря публічних робіт, а на початку січня 1919 р. він увійшов до складу уряду ЗУНР як Державний Секретар земельних справ. До складу Секретаріату входили відділи лісового й окремо водного господарства, управа камеральних дібр. У повітах діяли лісові інспектори (“уряди”) та місцеві управи камеральних дібр.

19 січня 1919 р. видано обіжник Державних Секретарів внутрішніх (І. Макуха) і земельних (М. Мартинця) справ повітовим комісаріатам щодо організації роботи в повітах. Від повітових комісарів вимагалось встановлення строгого контролю за вивозом збіжжя за межі повіту, надання дозволів на перевезення окремих продуктів харчування в обмеженій кількості тільки в найнеобхідніших випадках.

Й надалі обидві інстанції працювали пліч-о-пліч. Так, Секретаріатами внутрішніх і земельних справ 21 лютого 1919 р. видано розпорядження «Про примусове використання землі в 1919 р.», згідно з яким всі придатні для обробітку землі мусіли бути оброблені. Власники і орендарі, неспроможні самостійно обробити свої земельні наділи, мали заявити про це громадській рільничій комісії до 10 березня 1919 р., подавши при цьому докладний опис ґрунтів. Якщо землі, залишені для особистого користування, без поважних підстав залишилися без обробітку, на власника накладався штраф від 200 до 500 корон за кожний необроблений гектар. Той, хто б спробував вдатися до саботажу- приховати придатні до користування ґрунти, живий чи мертвий інвентар, а також спеціально унеможливив користування ними, карався арештом від 1 до 6 місяців чи грошовим стягненням від 100 до 50 000 корон. Секретаріати зобов’язували

повітові і громадські рільничі комісії подбати, щоб орні землі були належно використані.

Цим розпорядженням скасовувалися всі земельні закони і постанови колишньої австрійської влади, тобто закладалися основи власне українського земельного права.

Після тривалих дискусій в УНРаді над з проектом земельної реформи 14 квітня 1919 р. ухвалено Закон про земельну реформу, який складався з 23 параграфів. Згідно з ним, землею наділяли всіх селян, які зовсім не мали землі або власність її не дозволяла утримувати родину. З цією метою конфісковувалися поміщицькі, монастирські, церковні, єпископські, ерекціональні та фундаційні землі, а також набуті колишніми власниками для спекуляції, не оброблювані власними силами, й ті, що своїми розмірами перевищували визначену межу. Всі конфісковані землі tworили земельний фонд ЗОУНР, яким до часу їх розподілу між селянством, управляли обласна, повітові та громадські земельні комісії. Землі земельного фонду розподілялися, передусім, для потреб: 1) вояків-інвалідів, які втратили своє здоров'я у війнах, ведених УНР; 2) вдів і сиріт та тих, що полягли у цих війнах або внаслідок них; 3) жовнірів-інвалідів зі світової війни 1914–1918 рр.; 4) сиріт і вдів невоєнних осіб; 5) інших безземельних або малоземельних рільників. Частина земель фонду залишалася для земельно-громадського господарства держави, громад та загальних економічно-культурних і добродійних потреб, створення зразкових господарств, рільничих шкіл. Пасовища і полонини, які не були власністю селян чи церкви, переходили до громад. Ліси не підлягали розподілу, а ставали державною власністю. Водойми (ставки, озера, болота) ставали колективними для громад, за винятком судно- і лісосплавних рік [6].

На жаль, масштабна земельна реформа Урядом ЗУНР так і не була здійснена. Внаслідок бурхливих подій весни – літа 1919 р. Державний секретаріат ЗУНР опинився на еміграції, а його член М. Мартинець загинув від рук польського агресора.

Вікіпедія вказує, що загинув М. П. Мартинець 13 червня 1919 р. у населеному пункті Луквиця, «розстріляний польськими військами» [3].

Львівський історик І. Патер, в свою чергу стверджує, що : «Під час відступу українського війська з Галичини він був розстріляний поляками разом з 10-ма товаришами з урядової місії 8 червня 1919 р. в Маняві біля Надвірної [5, с. 188].

Натомість видана «Урядом Західно-Української Народної Республіки» у Відні того ж 1919 р. перша частина «Кривавої книги» вказує іншу дату та обставини його загибелі (дотримуюся орфографії джерела. – Авт.): «1. **УБІЙСТВА.** (...) 1. В Солотвині в лісі, білі села Прислоп застрілив польський комендант, поручник 6 компанії 30. полку піхоти Підвисоцький дня 10 червня 1919 р. без доходжень і суду 66-літнього члена українського правительства, Державного Секретаря (міністра) земельних справ і бувшого австрійського радника двора, інжиніра Махайла Мартинця. Злочинець хвалився опісля, що застрілив власною рукою «гайдамацького міністра». Сталося це так, що перебуваючи у завідателя дібр барона Лібіга в Н.; бл. п. (блаженної пам'яті. – Авт.) 1. Державного секретаря Михайла Мартинця, 2. Івана Сілецького, проф. учительського семінара, 3. його сина, 4. Дра. (доктора. – Авт.) Василя Падоха, кандидата адвокатури, 5. Олександра Утриска, урядника, – віззав до себе польський поручник Петшицький до переслухання. По дорозі в лісі польська патруля, що їх буцім-то вела до поручника Петшицького, вистріляла в ночі всіх, крім Утриска, який втік. Польський парох Ярек хвалився опісля, що це його заслуга» [6, с. 19].

Особисто схиляюся до думки, що джерело, ближче у часі до висвітлюваних подій, швидше має рацію, ніж пізніші версії загибелі.

Література:

1. *Юркевич Р.* Лісівництво Станиславівщини / Альманах Станиславівської землі / Р. Юркевич. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен : НТШ, Український архів. Т. XXVIII, 1975. – С. 228–243.

2. *Коритко Л.* Становлення і розвиток природоохоронних інститутів в Австро-Угорській імперії : історико-правове дослідження на матеріалах

Східної Галичини (1867–1918 рр.). – Івано-Франківськ: Видавець Супрун В. П., 2016. – 431 с.

3. Михайло Петрович Мартинець. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

4. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада-плюс, 2005. – 313 с., Додатки.

5. Патер Іван. Михайло Мартинець // ЗУНР 1918–1923. Уряди. Постаті. сс. 185–189, с. 187–188 // <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/200Martynec.pdf>,

6. Кривава книга / Упорядник, автор передм. Я. Радкевич-Винницький. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич: «Відродження», 1994. – 274 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМАТИВНУ ОСНОВУ ПЕРЕБУДОВИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЗУНР

Віра Олегівна Качур

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

Судові органи є важливою і невід’ємною складовою державного апарату будь-якої країни. У ЗУНР правовою основою їх створення став прийнятий Українською Національною Радою Закон «Про тимчасову організацію судів і влади судової» від 21 листопада 1918 р. Головною метою цього нормативного акта став намір замінити австрійську судову владу українською, однак не порушуючи при цьому самої судової організації. Так, § 1 зазначеного Закону встановив, що судочинство в ЗУНР має здійснюватися на основі законів і розпоряджень колишньої австрійської держави, якщо останні не суперечать

українській державності. [1, с. 191]. Тому компетенція колишнього австрійського міністерства юстиції переходила до Секретарства юстиції ЗУНР, яке мало визначити апарат судів, запропонувати кандидатури суддів, які згодом призначалися Державним Секретаріатом [2].

Судову владу ЗУНР очолив Державний Секретар судівництва О. Бурачинський, який розгорнув активну діяльність з перебудови судівництва. Система судових органів ЗУНР включала: повітові, окружні суди та вищий суд. Суд присяжних тимчасово припиняв діяльність у зв'язку з воєнним станом.

Згідно з § 3 закону «Про тимчасову організацію судів і влади судової» від 21 листопада 1918 р. всі суди, що перебували в окрузі Вищого крайового суду (м. Львів), ставали судами ЗУНР, які повинні були вирішувати кримінальні та цивільні справи. Крім того, згаданий закон залишив без істотних змін колишню австрійську систему загальних судів. Колишні повітові суди ставали повітовими судами ЗУНР, а окружні суди – окружними судами ЗУНР. Діяльність колишніх австрійських крайових судів у Львові і Чернівцях припинялася, замість них діяли окружні суди [1, с. 191–192].

Законом «Про тимчасову організацію судів і влади судової» на території ЗУНР було передбачено також суди вищих інстанцій. Планувалось утворення Найвищого державного суду у Львові. З цією метою влада ЗУНР повинна була прийняти окремий закон для визначення організаційно-правових основ його діяльності [1, с. 192]. Але Найвищий державний суд ЗУНР так і не був утворений.

Таким чином у первинному варіанті судова система ЗУНР лише в деяких незначних аспектах відрізнялась від колишньої судової системи Австро-Угорщини. Її низову ланку становили повітові суди, які були судами першої інстанції і розглядали справи у складі одноособового повітового судді чи колегії з трьох суддів. Повітовий суд поділявся на цивільний, кримінальний і екзекуційний (виконавчий) відділи. Кримінальний відділ розглядав справи про ухилення від сплати податків, справи про неповагу до влади та державної символіки, а також про злочини невеликої та середньої тяжкості [3, с. 71–72].

Українська Національна Рада розпорядилася, щоб до прийняття закону про судоустрій і судочинство попередні судді, а значну частину їх становили українці, та весь канцелярський апарат залишилися на своїх місцях. Звільнили тільки тих, хто скомпрометував себе антинародною, антиукраїнською діяльністю [4, с. 192–193].

Під керівництвом О. Бурачинського Державний секретаріат розгорнув активну діяльність щодо перебудови судової системи. У лютому 1919 р. видано розпорядження про поділ території держави на судові округи (всього 12) і судові повіти (всього 130). Населення мало обрати окружних і повітових суддів. Для національних меншин було встановлено квоту. Загальна кількість суддів мала становити 144 чоловіки. Для отримання посади судді тепер необхідно було скласти іспит перед спеціальною комісією (діяли при окружних судах), членів яких призначав Державний секретар судівництва. У пресі неодноразово друкувалася інформація про наявність вільних суддівських посад. Усі судді та працівники судів зобов'язувались скласти присягу на вірність Українській державі [5].

Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. прийняла закон «Про скорочення підготовляючої судівської служби», який скорочував строк стажування кандидатів на посади суддів з трьох до двох років. Разом із тим сільськими суддями присяжних могли стати лише чоловіки віком від 30 до 60 років, які вміли читати й писати, були уродженцями Галичини або інших країв колишньої Австро-Угорщини, але при цьому мешкали в даній місцині щонайменше рік і які сплачували 20 крон сталого податку чи були «адвокатами, нотарями, професорами і учителями в вищих і середніх школах, або мають титул доктора». У зв'язку з цим Державне секретарство юстиції 20 лютого 1919 р. видало також розпорядження про проведення т. зв. «судових іспитів», які мали складати кандидати на суддівські посади (крім вже працюючих суддів). Отже, для прийняття цих іспитів (після проходження кандидатом стажування) створювалися спеціальні комісії на чолі з головами (президентами) окружних судів. Членів цих комісій призначало Державне секретарство юстиції на пропозицію голів комісій. Членами комісій рекомендувалося призначати

професорів правничого (юридичного) факультету з предметів: цивільне право, торговельне і вексельне право, цивільний процес, карне право і карний процес, а також практиків – суддів і адвокатів. Іспитові комісії створювалися при окружних судах. Кожна з них мала складатися з п'яти осіб, із яких щонайменше двоє мають «належати до судейського стану», а один – до «адвокатського стану» [2]. Судові іспити були безкоштовні, членам комісій теж нічого не платили, крім коштів на відрядження. «Судейський іспит» складався з 2-х частин – усної та письмової. У вказаному вище розпорядженні детально регламентується їх проведення, критерії оцінок тощо.

Того ж 11 лютого 1919 року Державне секретарство юстиції Законами «Про розмежування компетенції повітових та окружних судів в цивільних справах» та «Про зміну складів Трибуналів першої інстанції в карних справах» встановило чітку компетенцію повітових та окружних судів, які мали розглядати лише цивільні справи, та трибуналів, створених для розгляду кримінальних справ. Згідно Закону від 11 лютого 1919 р. останніх призначало Державне секретарство юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Ними могли бути лише юристи з титулами «радники суду» і «радники Вищого суду». Трибунали 1-ї інстанції діяли у складі: 1) одноособового судді, якщо покарання за вчинене правопорушення не перевищувало 1 року в'язниці або грошова кара – незалежно від розміру; 2) у всіх інших випадках трибунал діяв у складі 3-х суддів [2].

Вищою, другою інстанцією з цивільних і кримінальних справ згідно із законом Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. «Про тимчасове виконання судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанціях в часі надзвичайних відносин, спричинених війною» мав бути Вищий суд у Львові, а третьою, найвищою інстанцією – Найвищий державний суд. Але до їх створення, говорить в законі, «в часі надзвичайних обставин, спричинених війною», функції другої і третьої інстанцій належали спеціально створеним Сенатам: Окремому судовому сенату 11-ї інстанції та Окремому судовому сенату 3-ї інстанції, створеним при окружному суді в Станіславі. Членів і голів сенатів

призначав Державний секретар юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Засідання окремих сенатів проходили один раз на місяць. Розпорядженнями Державного секретарства юстиції (від 23 лютого і 1 березня 1919 р.) були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судове мито, суми оплат при розгляді цивільних справ, оплата праці покликаних експертів тощо. У компетентних колах обговорювалася пропозиція про створення для розгляду дрібних, зокрема, побутових справ, сусідських конфліктів т. зв. «громадських судів» (за зразком колишніх обштинних копних судів). Але реальних обрисів ця справа не набрала [2].

Фахівцями обговорювалися питання створення так званих «громадських судів» для розгляду дрібних побутових справ (на зразок колишніх громадських копних судів) [6, с. 79]. На жаль, цей намір не був втілений в життя.

Таким чином, нормативну базу перебудови судової системи Західноукраїнської Народної Республіки склали три закони: «Про розмежування компетенції повітових та окружних судів в цивільних справах»; «Про зміну складів Трибуналів першої інстанції в карних справах» та «Про скорочення підготовчої суддівської служби». Вони були покликані вирішити комплекс проблем, пов'язаних із визначенням їх місця в структурі державного апарату, набором правоохоронців на службу, підставами звільнення зі служби та умовами їх соціального захисту та оплати праці, а також підвищенням їх професійної підготовки.

Література:

1. *Єфремова Н. В.* Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917–1920 рр.) / Н. В. Єфремова, Б. Й. Тишик, В. Т. Марчук. – Одеса: Фенікс, 2007. – 280 с.
2. *Гай-Нижник П. П.* Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918-1920 рр.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/181doc.php>
3. *Кондратюк О. В.* Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): дис. на здоб. наук. ступ. канд.

юр. наук: спец. 12.00.01 / Кондратюк Олександр Володимирович. – Львів, 2006. – 203 с.

4. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Борис Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2004. – С. 40.

5. Судова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1429011445543/pravo/sudova_sistema

6. Бурачинський Осип [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/050Burachynsk.pdf>

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНА ФОРМА ДЕРЖАВИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Тарас Григорович Андрусак

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Поява та розвиток держав є однією з ключових проблем історії людства упродовж останніх тисячоліть. Боротьба за зміцнення держави та збільшення її території була чи не основною причиною всіх війн та конфліктів. Саме тому, розпад, на початку ХХ ст., багатонаціональних імперій завершився створенням національних держав переважної більшості народів. Проте, історичне минуле справило свій руйнівний, для деяких народів, вплив на розвиток подій.

На відміну від народів, які утворили власні національні держави, на етнічних землях російського народу домінуючими стали сили, одна з яких прагнула зберегти велику багатонаціональну монархію з повною відсутністю позитивних тенденцій, які домінували в розвитку людства, друга сила прагнула повністю та остаточно зруйнувати станове суспільство. В результаті, це призвело до громадянської війни серед російського народу та не створення ним власної національної держави. Розуміючи несумісність та неспроможність ідеократичного

тоталітаризму конкурувати з національною державністю вільних народів, зусилля спрямовувались на знищення національної державності під гаслом утвердження соціальної рівності. Деякі інші народи, здобувши власну національну державність, замість розбудови та зміцнення держави вдалися до раціонально необґрунтованих та надуманих історичних конструкцій про міфічно-велитенські територіальні державні утворення з денаціоналізацією та злиттям з територіями корінних народів, що увійшли до складу їхніх наддержав. В результаті цього, національна державність українського народу стала жертвою агресії, а етнічні українські землі були поділені та стали частиною Польщі, Румунії, Угорщини та СРСР.

Політика цих держав була спрямована на денаціоналізацію та асиміляцію українського народу. В СРСР одним з елементів державної політики став геноцид українського народу. В результаті цього значна кількість народу була знищена, значна покинула рідні землі та врятувалася еміграцією в далекі країни. Перша світова війна розв'язана багатонаціональними імперіями не тільки не вирішила питання поневолення та нерівноправності народів але й стала основою для підготовки та розгортання Другої світової війни. Нацистська політика, спрямована на геноцид позбавленого власної національної держави народу, привела до створення антинацистського об'єднання з ключовою роллю в ній антинаціонального ідеократичного радянського тоталітаризму з його масовою політикою репресій проти багатьох народів та навіть утворення двох держав німецького народу відмінних та антагоністичних за ідеологією.

Закріплення в Статуті ООН принципу рівності прав великих і малих націй з їх нерозривним зв'язком з закріпленим в ст. 1 п. 2 принципу рівноправності та самовизначення народів, стало основою появи та розвитку держав після Другої світової війни.

Показовим у цьому відношенні є те, що обидва міжнародні пакти, і про громадянські і політичні права, і про економічні, соціальні і культурні права починаються зі ст. 1 «Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють

свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток».

Розвиток європейських країн з розпадом на національні всіх багатонаціональних державних утворень переконливо свідчить про безумовний пріоритет національної державності у всіх тенденціях появи та розвитку сучасної держави.

Розпаду та припинення існування багатонаціонального радянського режиму не зупинило те, що, як це було закріплено в Конституції СРСР, тут на основі «юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей – радянський народ».

Цей народ, який в кожній національній державі, що утворилася після розвалу СРСР окреслили як «російськомовне населення», не зупинив тенденції формування та розвитку національних держав усіх народів. Для збереження утвореної за радянським принципом російської федерації була розпочата війна проти національної держави чеченського народу. Під час якої армія РФ знищила десятки тисяч представників чеченського народу, включаючи і цивільне населення.

Намагання зберегти Україну як уламок радянського режиму, знайшов своє закріплення в написаній радянськими авторами Конституції України, де народ визначається, що новизна для міжнародного права, як сукупність громадян певної держави. Звідси «Український народу це – громадян України всіх національностей».

Якщо в 1991р. громадянство було надано всім представникам окупаційної влади, як національну меншину України склали представники на окупованій території польської, угорської та румунської влади.

Ніхто з представників українського народу, який масово був вивезений в Сибір та Далекий Схід чи ті, хто був змушений емігрувати з рідної землі та їх нащадки не отримав громадянства України – держави утвореної українським народом в результаті реалізації свого права на самовизначення.

**ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ:
ПРАВНИЧИЙ ГУРТOK «УКРАЇНСЬКОЇ БРИГАДИ
В НІМЕЦЬКИМ ЯБЛОННІМ»**

Анастасія Юрїєна Іванова

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)*

Передусім, дозвольте привітати всіх учасників та гостей конференції з прекрасним святом, яке забрало нас на гостинній Галицькій землі – 100-літтям від дня проголошення Західноукраїнської Республіки! Проголошення ЗУНР стало можливим завдяки активній боротьбі українського народу та на підставі вибореного права на самовизначення та є однією з найважливіших віх історії творення української державності. Сьогодні очевидно, що цей рух творився зсередини, від самого серця українського народу. Важливо й те, що після військової поразки самоорганізація українського народу не припинилася, а продовжилася в інших формах. Особливо вираженою вона виявилася на еміграції. У майбутньому це дало підстави стверджувати про надзвичайну розгалуженість структур, збудованих діаспорою, які сміливо можна назвати українською підпільною державою в еміграції [1].

Відомо про культурно-просвітницьку діяльність українців на еміграції, в тому числі в таборах для інтернованих на території Польщі, Чехословаччини та ін. На попередніх конференціях ми доповідали про активну політичну діяльність, спрямовану на визнання українців за кордоном, яку проводила Всеукраїнська спілка військових інвалідів [2].

Сьогодні хочу звернути вашу увагу на маловідому, а тому ще більш цікаву, діяльність військовиків армії УГА в Німецьким Яблоннім, Чехословаччина, сучасна чеська назва Яблонне-в-Под'єштеді.

Про українську військову еміграцію на території Чехословаччини можна говорити з 1919 р. Під час польського наступу у травні 1919 р. «Гірська бригада» отамана Черського та частини груп отамана Мацейовича, сотника Средика і полковника Средоровича, що входили до складу Української Галицької армії, опинившись в ізоляції від основних сил, були витіснені на територію Чехословаччини. Тут інтерновані військовими були розміщені у таборах для інтернованих, у великій кількості існуючих на території Європи і Африки ще з I Світової війни. Відомими таборами та території Чехословаччини були табори у Ліберцях та у Йозефові, однак набільше військовиків умістив табір у Німецькому Яблоннім. Тут за різними підрахункам налічувалося понад 4 тисяч бійців, зокрема близько 400 старшин, а також близько 100 жінок і 120 дітей. Населення самого містечка налічувало при цьому приблизно 3 тисячі жителів. Галицькі військові частини дістали назву Української бригади в Німецькім Яблоннім. Очолив Українську бригаду полковник Антін Варивода, а згодом його замінив Віктор Курманович.

Треба відзначити прихильну політику Чехословаччини до українських інтернованих, завдяки чому вони мали тут значно кращі умови, порівняно з інтернованими в польських таборах. Незважаючи на це, інтерновані прагнули повернутися на Україну та продовжити боротьбу за українську незалежність від московських більшовиків. Тому для підтримки військової дисципліни та бойового духу в таборах було налагоджене регулярне військове навчання, а все життя табору було організоване за принципами близькими до військових. Діяла старшинське самоврядування, судова система, а також офіцерські суди честі. Майже в усіх таборах велася активна культурно-просвітницька робота, виходили друком численні видання та навіть діяв Університет. У Німецькому Яблоннім цією роботою опікувався Культурно-Просвітній гурток, очолюваний поручиком Карлом Коберським (у майбутньому дійсний член НТШ).

Однак поступово довелося розпрощатися із марними сподіваннями і сконцентруватися на улаштуванні подальшої долі

військовиків та їх мирного життя в умовах еміграції. Переважна кількість військовиків, які опинилися в таборах на еміграції були молодими людьми, вчорашніми студентами, які прагнули отримати чи завершити освіту та усіма силами долучилися до культурно-освітнього процесу в таборах інтернованих. Серед освітніх гуртків, які потребували доволі високого рівня кваліфікації, привертає увагу фахова правнича спільнота – правничий гурток Української бригади в Німецькій Яблонні (Чехословаччина).

Конституційні Загальні збори щодо утворення гуртка відбулися 24 квітня 1920 р. На них було присутні 35 членів. Вже 29 квітня 1920 р. затверджено Статут гуртка правників в таборі в Німецькій Яблонні [3].

Головною метою гуртку було об'єднання правників, що знаходяться у таборі і заохотити їх до «завершення розпочатих студій, згл. здавання іспитів і ригорозів¹ на Празькому університеті».

Члени гуртка поділялися на 1) почесних – вносили одноразово «вищу вкладку»; 2) звичайних – правники, записані на правничому факультеті згл. ригорозанти та 3) надзвичайних – наділених активним виборчим правом, тобто правом обирати, але не правом бути обраним.

Список правників, згідно з наказом Командира Бригади складав 77 осіб.

Відповідно до ст. 12 Статуту гурток поділявся на 3 секції а) римсько-історичну, б) судейську в) правно-політичну. Для викладання спеціальних курсів запрошувалися фахові викладачі. Відомо, що римське право викладав п. чотар Коцюрко, канонічного права – пор. д-р Комаринський, а науку державного устрою та німецького права – п. чотар Дубінський [4].

Загалом юридична освіта авторів доволі помітно відбивалася на якості документів гуртка. Так, Статутом ст. 13 було передбачено утворення мирового суду. Для вирішення спірних справ між членами гуртка мав бути заснований мировий суд *ad hoc* обраний. Мировий суд

¹ Іспити для досягнення наукового ступеня (докторату).

мав складатись з 7-ми членів, для чого сторони обирали по 3 члени, а одного члена мали делегувати від себе як голову. У разі рівності голосів остаточне рішення належало голові суду.

Гурком було підготовлено Типові правила і типовий протокол Честигідного поступовання (суду честі) [5]. Правилами визначалися головні засади, організаційно-виборні засади судів, а також норми процесуального характеру – порядок відкриття та ведення слідства і провадження, розмежування компетенції.

В Чехословацькому таборі це був орган із функціями, аналогічними судам честі, які функціонували в польських таборах. Метою честигідного провадження визначалося збереження честі як старшинського стану, так і поодиноких старшин. Однак організаційна структура цих органів була зовсім інакша.

Для Честигідного провадження була призначена ціла мережа органів. Вона включала 4 почергові ланки:

1) Честигідні виділи, функцією яких було ведення слідства. Таких виділів було 5 – при кожній частині (1-й полк піхоти, 2-й полк піхоти, гарматний полк, запасний кіш, а також «всі інші як одне ціле»).

2) Збір старшин, який вирішував справи по суті. Збір старшини складався з усієї старшини тієї частини до якої належить обвинувачений, однак не менше 13 осіб.

3) Честигідна рада – завданням якої було виконання рішень. Рада обиралася раз на рік із делегатів усіх існуючих в бригаді Честигідних виділів, по 2 делегати від кожного.

4) Відклична Честигідна рада, яка остаточно вирішувала відклики від оречень Честигідної ради. Відклична рада складалася з усіх членів усіх в Бригаді Честигідних виділів.

За даними реєстру судом честі в Німецькому Яблоннім з 25 липня по 15 жовтня 1921 р., тобто за 2,5 місяці, було розглянуто близько 20 справ.

Цікавою є подальша доля членів гуртка, багато з яких пов'язали свою подальшу долю із юриспруденцією. На жаль, на сьогодні не все вдалося встановити, однак є певні данні. Зокрема, за архівними

матеріалами нам вдалося встановити долю голови правничого гуртка – Івана Попель-Сулими.

Попель-Сулима Іван (08.02.1891 с. Загір'я, Галичина –?) – голова правничого гуртка. Народився в сім'ї греко-католицького пароха із шляхетським корінням. У 1902–1911 рр. навчався у гімназії в Перемишлі. У 1916–1918 рр. – слухач звичайного виділу права і політичних наук в ц.к. університеті у Львові. Після служби в УГА та після виходу із табору вступив до Університету Кароліна в Празі, де навчався на факультеті філософії та факультеті справ правничих і державних у 1921–1926 рр.

По закінченню університету з жовтня 1926 р. працював в цивільних судах в Празі, де пройшов шлях практиканта, адвокатського практиканта, правничого практиканта та аускультанта. В 1934 р. він здає суддівські іспити і 3 квітня 1934 р. був призначений суддею 2 ступеню. З 15 лютого 1935 р. Попель отримав титул «Окружний суддя», був окружним суддею в м. Гумполець, м. Кашперські Гори, та 2-м членом окружного суду в Коліні. З 1 квітня 1944 р. Іван Попель – «Крайовий суддя» в Крайовому цивільному суді в Празі. У 1930 р. отримав Чехословацьке громадянство.

Левицький Володимир – адвокат 1920 р.;

Хрептівський Петро (1895–1966) з 1931 р. був адвокатом у м. Щирк (Польща), помер у Чикаго;

Дякунчак Юрій, 1884–1965 – з 1933 адвокат в Любачеві, помер у Торонто;

Мельник Михайло (1891–1958) суддя в Будзалові, нотаріус в Білій Підляській, з 1933 адвокат в Скалатові і Чорткові, помер у Філадельфії;

Палійчук Петро (27.11.1891, с. Остапківці Коломийського повіту – 27.11.1938, Львів) потрапив до лав УГА вже із юридичними знаннями – студіював право в Чернівцях. В 1923 р. покинув табір та почав студіювати право у Празі, де став головою Української громади. Працював також в українських економічних установах у Празі «Ощадно-позичковому товаристві» та Споживчо-економічному

відділі в Центральнім Союзі Українського Студентства «Цесус». З поверненням на батьківщину працював в економічних установах [6];

Жук Остап д-р, судовий адвокат в Польщі (Балигороді (1937), Буковско (міжвоєнний період), пізніше в Надвірній), доброволець в дивізії Галичина, пропав під Бродами в 1944 р.

Все наведення дає підстави стверджувати про значний відсоток самоорганізації серед військових УГА. Така активна самоврядна діяльність дала можливість виживати у важких умов таборів і домагатися забезпечення прав на рівні з громадянами держав, на території яких вони перебували. Самоорганізація офіцерів взяла на себе функції і дозволила зберігати дисципліну на високому рівні за рахунок виконання не властивих функцій. Це дозволило зберегти дух офіцерів і військових, а також за можливості рухатися далі та розвиватися – отримати освіту, реалізувати свої культурні потреби в самореалізації в цей важкий період. Більш того, долі деяких українських військовиків є наочним підтвердженням висновків, зроблених відомим польським істориком Омеляном Вішкою, який відзначав роль військової еміграції не тільки для українського визвольного руху, а й для розвитку господарства, науки і культури країни, яка дала притулок [7].

Література:

1. *Potocki R.* Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej. Lublin 1999. – С. 377.
2. *Іванова А. Ю.* Всеукраїнська спілка військових інвалідів: зовнішньополітична діяльність // Нормотворення і систематизація в праві: до 1000-річчя Руської Правди і 450-річчя Другого (Волинського) статуту Великого князівства Литовського: матеріали XXXV Міжнародної історико-правової конференції 22–25 вересня 2016 р., м. Дубно / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), О. О. Малишев (відп. секр.), А. Ю. Іванова та ін. Київ–Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2016. С. 315–323.
3. ЦДВАВО України. Ф. 3520. Оп. 2. Спр. 488. Арк. 487.
4. Там само. Арк. 7.

5. Там само. Спр. 497.
6. <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11700/>
7. *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń 2004. – С. 628.

ЗАХІДНО-УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ольга Василівна Липитчук

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Внаслідок успішного повстання (в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р.), підготовленого українськими політиками та військовими, на території Східної Галичини було встановлено українську владу та проголошено про утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) [8, с. 9]. В перші дні існування нової держави були сформовані всі державно-правові інституції, функціонування яких створювало умови для відродження та розбудови української державності. Поряд із планами національно-державного будівництва перед очільниками ЗУНР постала проблема формування концептуальних засад зовнішньої політики, визначення її пріоритетів. Галицькі політики усвідомлювали, що доля української державності здебільшого залежала від її міжнародного визнання. З цією метою в уряді було створено Державне секретарство зовнішніх справ. Загальне керівництво дипломатичною діяльністю ЗУНР здійснював Президент держави Євген Петрушевич; оперативне – державні секретарі зовнішніх справ Василь Панейко, Лонгин Цегельський, Михайло Лозинський і уповноважені в закордонних справах екзильного уряду ЗУНР у Відні Степан Витвицький і Кость Левицький [2, с. 20–21].

Проте, міжнародна діяльність очільників ЗУНР ускладнювалася багатьма чинниками. Поява ЗУНР занепокоїла представників панівних сусідніх націй, в руках яких на цій території перебувала реальна влада. Зарубіжні монополії так само мали тут свої інтереси, особливо нафтові у Дрогобицько-Бориславському районі [6, с. 377].

Від самого початку ЗУНР опинилася на перехресті стратегічних інтересів великих і сусідніх держав. Якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення “Великої Польщі”, яка мала стати стабілізуючим фактором в регіоні, то Великобританія декларувала підтримку “малим народам”, а США виступали за демократизацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії [4, с. 348].

Поляки з перших днів існування ЗУНР стали чинити військовий опір, що призвело до українсько-польської війни. Відроджену Польську державу вони уявляли як реставрацію Речі Посполитої в межах кордонів 1772 р. і тому висували претензії до українських етнічних територій. Маючи потужні дипломатичні зв'язки з країнами Антанти, США та використовуючи недостатню поінформованість про українську проблему, поляки розгорнули широку пропагандистську кампанію, стверджуючи, що ЗУНР і Українська Галицька Армія – “австро-німецька інтрига” [9, с. 104].

Виходячи із політичних і міжнародних реалій, уряд ЗУНР свою зовнішньополітичну діяльність сконцентрував у двох напрямках: визначитися у відносинах з УНР і домогтися визнання ЗУНР країнами Антанти та США і за їх сприяння припинити агресію з боку Польщі. Стратегічним пріоритетом українські очільники визначили об'єднання всіх українських земель в єдиній і неподільній країні. У передвступній угоді з УНР надавалися певні територіальні гарантії автономії для ЗУНР [6, с. 382]. Проте, об'єднання з УНР, на яке керманічі ЗУНР покладали великі надії, не виправдало їхніх сподівань, бо й сама УНР не була визнана західним світом, до того ж перебувала у стані війни з кількома сильними супротивниками – зовнішніми і внутрішніми [10, с. 265].

Найважливішою метою для уряду ЗУНР стало визнання її державності Паризькою мирною конференцією (січень 1919 р. – січень 1920 р.). Головним противником визнання ЗУНР була Франція, яка мала визначальний вплив на рішення Паризької конференції і розглядала Польщу як союзника у стримуванні Німеччини та надійний бар'єр, що може зупинити просування більшовицької експансії на захід [11, с. 121].

Одним із заходів Антанти у Східній Галичині стала Міжнародна місія під керівництвом французького генерала Жозефа Бартелемі, який запропонував керівництву ЗУНР укласти мир із Польщею для створення об'єднаного фронту проти більшовиків. За участь у цій боротьбі ЗУНР гарантували визнання її суверенітету, повноправну участь в Паризькій мирній конференції, а також матеріальну та військову допомогу. За планом угоди під польський контроль відходили Львів, Дрогобицько-Бориславський нафтовий район. Делегація ЗУНР відкинула претензії польської сторони на галицькі землі і запропоновані місією Ж. Бартелемі умови перемир'я [5, с. 160].

Керівництву Паризької конференції вдалося створити ще одну спеціальну міжнародну комісію у справі мирних переговорів між представниками Польщі і України, яку очолив член англійської делегації південноафриканський генерал Луїс Бота. Члени комісії підготували проект договору про польсько-українське перемир'я, який був більш реалістичний, ніж проект Ж. Бартелемі. Запропонована демаркаційна лінія залишала Львів під польською окупацією, а Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн – під владою ЗУНР [6, с. 423].

Врешті українська делегація заявила про прийняття умов перемир'я. Проте, польська сторона в умовах успішного наступу польських військ відхилила пропозиції комісії Л. Боти. 14 травня 1919 р. армія Ю. Галлера розгорнула наступ по всьому фронту і УГА змушена була залишити майже всю територію Східної Галичини [3, с. 236]. Щоб юридично оформити цю окупацію 25 червня Рада чотирьох прийняла рішення, яке надавало Польщі право на окупацію

Східної Галичини до р. Збруч. Польський уряд був уповноважений встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом Ліги Націй, яка повинна забезпечити автономію цієї території [6, с. 447]. Отже, дипломати ЗУНР так і не змогли переконати Паризьку мирну конференцію визнати Українську державу.

Після Паризької мирної конференції державно-правовий статус Східної Галичини залишався невизначеним. В цій ситуації зовнішньополітичні курси ЗУНР і УНР розійшлися. Проблема Східної Галичини ще більше загострилася після підписання С. Петлюрою з Ю. Пілсудським Варшавського договору в квітні 1920 р., згідно якого Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя і Полісся залишалися під Польщею [11, с. 129–130].

Надії на визначення державно-правового статусу ЗУНР галицькі політики покладали на чергові міжнародні переговори у Ризі, що розпочалися у вересні 1920 р. Для участі у мирній конференції була сформована делегація на чолі з К. Левицьким, яка отримала чітку інструкцію Є. Петрушевича не допустити до узаконення анексії Східної Галичини Польщею [1, с. 232]. Галицьким політикам не вдалося вплинути на процес переговорів.

Після українсько-польської війни 1918–1919 рр. керівники ЗУНР переїхали до Відня, де було сформовано уряд, який основну увагу зосередив на дипломатичній діяльності та досягнення міжнародного визнання [7, с. 97].

Керівництво ЗУНР наполегливо добивалося вирішення проблеми своєї державності і через Лігу Націй. Рада Ліги Націй у лютому 1921 р. прийняла рішення, що Східна Галичина не є частиною Польщі, бо Польща “є тільки мілітарним окупантом” Галичини. Сувереном її є держави Антанти. Було прийнято рішення “щодо правового становища Галичини і відносин в тім краю відступити Раді Амбасадорів” [7, с. 501]. Проте, ні Ліга Націй, ні Рада послів країн Антанти не поспішали повернути Східній Галичині державність.

Утвердження влади більшовиків в Росії, Білорусії, Україні підштовхувало західні держави якнайшвидше створити між ними і

собою бар'єр, складовою частиною якого залишалася міцна Польща. У ставленні великих держав до ЗУНР домінували геополітичні розрахунки та власні інтереси, що зумовило прийняття 14 березня 1923 р. Радою послів країн Антанти у Парижі рішення про юридичне включення Східної Галичини до складу відновленої Речі Посполитої [10, с. 350].

Отже, проблему міжнародного визнання ЗУНР як суверенної держави можна було вирішити шляхом міжнародних договорів, які визначали територіально-політичний устрій післявоєнної Європи. Українські політики намагалися своєю участю в міжнародних мирних конференціях та інших форумах відстоювати своє право на власну державність. Проте, вкрай несприятлива геополітична ситуація визначила пріоритети країн Антанти не на користь ЗУНР. Водночас неузгодженість дій та конфлікти всередині українських делегацій, різні зовнішньополітичні орієнтири, подекуди зайвий максималізм та безкомпромісність східногалицьких політиків, надмірні сподівання на держави Антанти заважали сформувати чітку концепцію зовнішньої політики.

Література:

1. *Галицька-Дідух Т.* Східногалицьке представництво на Ризькій конференції 1920–1921 рр. // Галичина. 2014. Ч. 25–26. – С. 231–242.
2. *Головченко В.* Вихід Західноукраїнської Народної Республіки на міжнародну арену: здобутки й прорахунки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Міжнародні відносини. 1 (40). – С. 20–24.
3. *Дацків І.* Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 року // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 19. – С. 227–239.
4. *Дацків І.* Діяльність дипломатичної служби Західно-Української Народної Республіки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18. – С. 346–352.
5. Західно Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 350 с.

6. Західно Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / відпов. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.

7. Литвин М. Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрямки зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2012. Вип. 24. – С. 97–102.

8. Макаручук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. – 192 с.

9. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). Київ: Видавничий дім “КМ Academia”, 1996. – 187 с.

10. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

11. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. О. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.). Львів–Івано-Франківськ: Світ, 2000. – 271 с.

ІДЕОЛОГІЯ ЗУНР ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1923 РОКІВ

Олександр Миколайович Ситник

*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії,
археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь)*

Важливою віхою становлення ідеології ЗУНР став розвій ідей січового стрілецтва. Витоки якого слід вбачати в діяльності таких галицьких товариств, як «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Український січовий союз» тощо. Саме діяльність цих товариств сприяла формуванню в української молоді національного патріотизму, самовідданості й відваги. У 1912 р. І. Чмола почав видання першого українського військового, ідеологічного й фахового журналу «Відгуки». У ньому було досить чітко з'ясовано ідеологічні основи

українського стрілецького руху, його програмові засади та основну мету [1, с. 30]. 1 грудня 1912 р. у Львові було створено Український Січковий Союз, а в березні 1913 р., тут же було засноване перше українське військове товариство під назвою «Січкові Стрільці», головою котрого став В. Старосольський. Чималий ідеологічний вплив на настрої тодішньої молоді мав Д. Донцов, який на з'їзді Українського Студентського Союзу 2–4 липня 1913 р., виступив із рефератом на тему «Українська молодь і теперішнє положення нації» [2, с. 9]. Значення українського стрілецького руху полягало насамперед у тому, що саме січове стрілецтво упродовж останнього часу перед війною чітко й рішуче пропагувало гасло самостійної України як актуальну й безпосередню мету національно-політичної боротьби українців. Другим значним здобутком стрільців було те, що вони усвідомили ідею збройної боротьби як необхідного засобу досягнення державної незалежності [3, с. 68].

Складним випробуванням морального духу січового стрілецтва стало ганебне рішення австро-угорського імператора від 4 листопада 1916 року, який замість обіцяного права на відокремлення та заснування державності надавав Галичині статус автономії й фактично віддавав її полякам [4, с. 43, 44]. Це утверджувало галичан у переконанні, що надіятися можна лише на свої сили та на активну боротьбу за власну державу.

М. Тарнавський зауважив, що УСС мали значну перевагу над іншими формуваннями австро-угорської армії. Її забезпечували ідейність січових стрільців і певна гордість щодо приналежності до УСС. Наявність цих рис серед офіцерів навіть деякою мірою компенсувала брак їхнього військового вишколу. І вже з 1917 р. серед обох воюючих сторін формувалося переконання, що з розвалом Російської імперії, австрійські війська увійдуть в Україну й за допомогою УСС Австро-Угорщина зробить спробу створення буферної (а, можливо, й незалежної) Української Держави [5, с. 63, 68].

Упродовж 1918–1919 рр., у лавах УГА, Українські Січкові Стрільці, в надзвичайно складних умовах боротьби, неодноразово

демонстрували прояви героїзму й висоти національного духу [6, с. 11, 12]. Загалом в УГА панував високий морально-патріотичний дух, і вона гідно протистояла переважаючим силам ворога – польським, румунським, а згодом і більшовицьким збройним силам. Велика заслуга в цьому була Д. Вітовського. Будучи військовим міністром, він доклав багато зусиль у складі державного керівництва до злуки ЗУНР і УНР в одну державу. До цього його спонукала не лише необхідність мати союзника у війні з Польщею, а й давня ідея та мрія багатьох галичан: утворити сильну самостійну соборну Українську державу. Причому Д. Вітовський передбачав возз'єднання обох українських держав на основі ґрунтовної законодавчої бази зі збереженням автономії ЗУНР до часу проведення об'єднавчих Всеукраїнських установчих зборів [7, с. 102].

Успіхи українства Наддніпрянщини та державотворчі змагання Центральної Ради надихали громадськість Галичини та Буковини до рішучих дій у напрямі забезпечення українському народові досягнення повної державно-правової самостійності та соборності усієї етнографічної української території. Згодом до цієї ідеї долучилися й інші українські землі – Закарпаття, Холмщина, Підляшшя, Волинь [8, с. 40, 41].

Політичні сили Закарпаття прагнули до об'єднання з Галичиною та соборною Україною. У вересні 1918 року на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки з українськими землями. Серед членів цієї групи виділялися відомі пізніше громадсько-політичні діячі українського спрямування: А. Волошином, В. Гаджега, І. Фленько та ін. Внаслідок діяльності цієї групи інтелігенції розпочався процес національного самоусвідомлення місцевого населення краю [9, с. 116]. Відтак, ідея соборництва найбільш свідомих закарпатських громадсько-політичних діячів підкріплювалася успіхами ЗУНР на ниві державотворення.

Важливим ідеологічним чинником розвитку державницької ідеї на Закарпатті стало проголошення 8 листопада 1918 р. на народних зборах у Ясінях прагнення з'єднатися з своїми кривними братами

українцями, з'єднатися з Україною [10, с. 124]. Створення Гуцульської республіки – першого українського державного утворення на території Закарпаття – засвідчило ідейну готовність карпатоукраїнців боротися за своє національне визволення та розвивати державне будівництво в контексті загальноукраїнського.

Разом із галицькою делегацією в урочистостях з нагоди проголошення Акту соборності 22 січня 1919 р. взяла участь делегація українців Закарпаття, маніфестуючи тим самим волю закарпатського населення належати до однієї Української держави [11, с. 205, 222]. А напередодні – 21 січня 1919 р. в м. Хуст відбулися Всенародні збори українського населення комітатів, в якому взяли участь 420 делегатів із 175 сіл міст краю. Під головуванням М. Брацайка збори прийняли постанову, де, серед іншого, йшлося про те, що комітати, заселені русинами-українцями мають бути об'єднані та приєднані до Соборної України [12, с. 66, 67]. Символічно, що через два десятиліття саме Хуст став центром Карпатської України, котра проголосила ідею соборності всієї України.

Буковина на початок ХХ століття Буковина перетворилася у важливий центр загальноукраїнського національного руху. Тут розміщувалися видавництва українських політичних партій Наддніпрянщини, друкувалися твори письменників з Галичини та підросійської України, сюди часто приїздили визначні суспільно-політичні й культурні діячі з інших українських земель. Поступово доктрина соборності витісняла ідеї автохтонного руху та русофільства, хоча ця боротьба була досить непростою й у багатьох випадках дуже гострою. Восени 1918 р. українці Буковини не тільки задекларували своє прагнення бути в єдиній соборній Україні, але й зробили важливі практичні кроки на цьому шляху. Однак, на заваді соборницьким прагненням українців краю стала Румунія, яка абсолютно не рахувалася з інтересами нерумунських народів Буковини [13, с. 28, 29, 38].

Після того як у Львові 1 листопада 1918 р. народжується ЗУНР, а через два дні до неї приєднується Буковина, 21 січня 1919 р. на

всенародних зборах у Хусті ухвалюється рішення про приєднання до Великої України й Закарпаття. Прагнення урядових кіл ЗУНР до побудови своєї держави поєднувалося з глибоким розумінням почуттів інших бездержавних народів. Зокрема, передбачалося надання євреям повної автономії на українських землях, в такому об'ємі, котрий не мав до цього аналогів. Українські державні чинники також підтримували євреїв у їхньому змаганні за власну державність у Палестині [14, с. 143]. З утворенням ЗУНР, особливо після фактичної окупації Галичини польськими військами, увагу визначного українського вченого-цивіліста академіка С. Дністрянського привертає таке важливе суспільно-політичне явище, як право нації на самовизначення. Ця новітня, мало опрацьована на той час в теорії конституційно-правова інституція безперечно потребувала свого осмислення з огляду на її зміст і сутність, загальні підходи щодо її розуміння в тодішньому міжнародному публічному праві. У статті «Самовизначення народів» С. Дністрянський висвітлює зміст і сутність права народу (нації) на самовизначення, окремо звертає увагу на можливі труднощі в реалізації права на самовизначення сусідніми (дотичними) народами у випадку переродження національної ідеї в націоналістичну [15, с. 46, 47]. Також досить активно йшла робота над конституційними проектами ЗУНР. Відповідно до них громадянам гарантувалася недоторканність особи та реалізація їх прав через своє представництво на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного права голосування. Тому ЗУНР можна визначити як дійсно народну, демократичну республіку, політичний устрій якої становив собою ідеальну модель тогочасної європейської демократичної правової держави [16, с. 20, 21]. Загалом державницьке майбутнє України мало розвиватися насамперед – в складі Західноукраїнської народної республіки, а відтак – соборної української держави. В ідеологічному плані це було можливим з огляду на низку консолідуючих ідей і прагнень. Однак, поразка ЗУНР, а відтак і УНР – стали фатальними для всього процесу українського державного будівництва.

Активні соборницькі настрої та дії натикалися на різного роду перепони, зокрема – ідеологічного характеру. Оскільки Директорія складалася з представників лівих партій, а керівництво ЗУНР, переважно, з ліберальних консерваторів, відповідним чином у політиці цих двох державних структур спостерігалися помітні розбіжності. Однією з них стало різне бачення на верховенство та підпорядкування УНР і ЗУНР.

У цілому слід зазначити, що проблеми соборності та державності українського народу вирішувалися двома альтернативними державними утвореннями в Західній Україні на основі взаємовиключних підходів, в котрих гору взяли не загальнонаціональні, а соціально-класові інтереси різних за майновим станів верств населення, за якими стояли відповідні політичні сили. Тоді як правочентристські угруповання після «порозуміння» петлюрівців з пілсудчиками почали орієнтуватися на регіональну національно-демократичну державність, побудовану на приватновласницькій економічній основі, ліві, засліплені більшовицькими стереотипами, у більшості своїй домагалися возз'єднання в єдиній державі всього українського народу на основі того суспільного ладу, котрий уже існував у радянській Україні [17, с. 40]. На жаль, у силу цілої низки об'єктивних і суб'єктивних факторів, всі державницькі зусилля української нації в першій чверті ХХ століття не дали бажаного результату. І однією з причин цього була нерозвинутість ідеологічної концепції державотворення. Існувало досить багато концепцій різного роду політичних концепцій. Однак відсутність єдиного національного центру державотворення унеможливлювала належне та повноцінне втілення їх в життя.

Аналізуючи кризу демократії періоду першої половини ХХ століття Д. Донцов, вбачав її причини в тому, що вона не може «протиставити ворожій собі силі, її войовничому інстинктові, рівновартної сили, що заволодів нею замість духа агресії дух комбінації, хитрування, гуманности, пристосування, мімікрії, що за її гарними словами – не чути було відваги втілити їх в дійсність»

[18, с. 108]. Д. Донцов вважав, що саме українські демократи, з їх неспроможністю до рішучої національно-визвольної боротьби, й призвели до більшовицької окупації України.

Таким чином слід підсумувати, що активний розвиток культурно-просвітницького та громадсько-політичного руху на Галичині упродовж другої половини XIX – початку XX століття підготував значне підґрунтя не лише для зміцнення української національної свідомості західних українців, а й – для їх активної участі в національно-визвольних змаганнях періоду 1917–1921 років. Помітними були певні зрушення й у розвитку ідеологічних процесів на західноукраїнських теренах, що проявилось, зокрема, у проявах власного державотворення, формуванні національної ідентичності та прагненні до етнодержавотворчого самовизначення.

Література:

1. *Ріпецький В.* Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Львів: В-во Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1992. – 347 с.
2. Українські січові стрільці, 1914-1920 / за ред. Б. Гнаткевича. [репринтне відтворення з вид. 1935 р.]. Львів: Слово, 1991. – 160 с.
3. *Лазарович М. В.* Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. – 592 с.
4. *Литвин М. Р.* Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.
5. Генерал Мирон Тарнавський. Спогади. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. – 160 с.
6. *Панькевич О.* Генерал Мирон Тарнавський. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. – 32 с.
7. *Тищик Б.* Дмитро Вітовський – видатний державний та військовий діяч ЗУНР // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.). Львів, 2003. – С. 100–102.
8. *Яремчук В. Д.* Вплив державотворення в Наддніпрянській Україні на розвиток національно-визвольного руху у західноукраїнських землях // Український історичний журнал. 2003. № 4. – С. 38–45.

9. *Токар М.* Августин Волошин: портрет політичного лідера // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 12. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. – С. 115–129.
10. *Вегеш М. М.* Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. – 536 с.
11. *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1994. – 413 с.
12. *Висіцька Т.* Хуст. Сторінки історії та сучасність. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2008. – 680 с.
13. *Добржанський О. В.* Соборницькі прагнення української частини Буковини восени 1918 р. // Український історичний журнал. 2009. – С. 28–38.
14. *Стахів М.* Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. Т. IV. Скрентон: Український робітничий союз, 1960. – 194 с.
15. *Стецюк П.* Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 232 с.
16. *Полянський О.* Відродження української державності. Тернопіль: Рухінформцентр, 1992. – 25 с.
17. *Васюта І. К.* Національно-визвольний рух в Західній Україні (1918-1939 рр.) // Український історичний журнал. 2001. № 5. – С. 22–42.
18. *Донцов Д.* Кількість чи якість (Розклад демократичної еліти) // Донцов Д. Хрестом і мечем. Твори. Тернопіль: Вид-во «Рада», 2010. – С. 103–114.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА В ЗУНР

Іван Ярославович Терлюк

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
держави і права Інституту права і психології
НУ «Львівська політехніка»(м. Львів)*

Винесена у заголовок проблема сприймається скоріше як аксіома. Справді ж бо, очевидно, що ЗУНР як «українська республіка галичан» [1] за основу державного будівництва визначила національний принцип – побудову української національної держави, а відтак її законодавча діяльність з-поміж усієї сукупності засобів забезпечення такого напряду державотворення мала б відігравати якщо не основну, то й не другорядну роль. Однак якщо взяти до уваги думку про те, що передумовою започаткування та, загалом, існування національної держави є своєрідний баланс, узгодження принципів природних і невід’ємних прав титульного етносу на збереження й розвиток своєї культури та самобутності з принципом забезпечення громадянських прав і культурного самовизначення усіх етнічних груп, що проживають на її території [2, с. 37], то законодавча діяльність держави, спрямована на правове забезпечення такого балансу видається пріоритетною.

Можемо констатувати, що Західноукраїнська народна республіка від самого постання, навіть в умовах серйозних труднощів: претензіями на її землі з боку сусідніх держав, збройною агресією на свою територію, міжнародним невизнанням і т. ін., у внутрішній політиці демонструвала спокійну, злагоджену і успішну роботу по розбудові національної держави (у зазначеному вище розумінні), наводячи лад та безпеку населення. І той факт, що за увесь період польсько-української війни на території ЗУНР не було ні масових протестів, ні репресій проти цивільного неукраїнського населення,

був, зокрема, доказом зрілості української влади і правильності обраного курсу державотворення.

Особливе значення для розбудови ЗУНР як національної держави, насамперед через виразну національно-демократичну ідеологію, мали її конституційне законодавство й конституційно-правові пошуки.

Першим програмним документом конституційного характеру, що відображав прагнення західних українців новітнього часу до втілення у життя української національної державної ідеї стала Прокламація Української Національної ради (далі – УН Рада) від 19 жовтня 1918 року. Вона містила вимогу підготувати і ухвалити конституцію, яка б гарантувала громадянам новопосталої на західних етнічних територіях Української держави пряме, рівне, таємне виборче право на основі пропорційної виборчої системи, а також національно-культурну автономію, доповнену представництвом від національних меншин. Першою спробою укласти конституцію як цілісний документ, що містив ідею мирного конституційного відходу Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття від Австро-Угорщини був проект під назвою «Устрій Галицької Держави», підготовлений наприкінці жовтня 1918 р. С. Дністрянським, професором Львівського університету і на той час депутатом австрійського парламенту [3, с. 59–60]. Проте, як відомо, можливість отримання «законної свободи» мирним шляхом виявилася нездійсненою, а відтак конституційні засади новоствореної Української держави визначав схвалений УН Радою «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. [Див.: 4, с. 244]. У ньому закріплювалося верховенство й суверенітет народу, який мав здійснювати їх через свої представницькі органи, обрані на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися усі громадяни незалежно від національності, віросповідання та статі.

Так само на державну службу в усі ланки державного механізму, приймали (чи залишали на своїх місцях) усіх, хто того бажав,

незалежно від національності (Закон «Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки» від 16 листопада 1918 р.). Ставилася вимога скласти присягу на вірність державі та узяти зобов'язання не заподіювати їй жодної шкоди.

Важливою складовою конституційного законодавства ЗУНР стали прийняті навесні 1919 р. закони (на той час – в ЗОУНР), що спрямовувалися на вдосконалення політичної системи держави – «Про вибори до Сойму Західної області Української Народної Республіки» і «Про скликання Сойму Західної області Української Народної Республіки». Цими нормативними актами визначався порядок обрання та діяльності нового парламенту (вибори планувалися на червень 1919 р.). Так, згідно з прийнятим УН Радою Виборчим законом (14 квітня 1919 р.), однапалатний Сейм мали обирати громадяни на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Активне виборче право надавалося громадянам, котрі досягли 20 років, пасивним виборчим правом користувалися особи від 28 років. Депутатів слід було обирати за національно-пропорційною системою, тобто за кожною національною групою, залежно від кількості населення, відтак було визначено певне число депутатів. Це гарантувало всім національним меншинам, незалежно від перебігу виборчої кампанії, право мати своїх депутатів у парламенті. Так, з 226 депутатів Сейму українці мали обрати 160, поляки – 33, євреї – 27, німці – 6. Це навіть давало національним меншинам більше мандатів (66 співвідносно до 160 українських), ніж було процентне співвідношення національних сил у державі, де українці становили 75% населення. У зв'язку з цим проф. Б. Тищик справедливо наголошує, що такого демократичного, на державному рівні, забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів, по суті, не знала і не знає донині світова виборча практика [5, с.178].

Окремої згадки з погляду правового забезпечення національного принципу державного будівництва в ЗУНР і місця у цьому процесі конституційного законодавства вартує ще один конституційний проект С. Дністрянського під назвою «Конституція Західно-Української

Народної Республіки», розроблений ним уже наприкінці 1920 р. Авторитетний український учений О. Мироненко характеризує його таким, що не мав аналогів у світовому конституціоналізмі [Див. докл.: 6, с. 187–207]. Насамперед, через найдетальнішу юридичну розробку взаємовідносин націй і народів у майбутній державі. Зокрема, повним правом на самовизначення у межах ЗУНР С. Дністрянський наділяв лише український народ як носія територіального суверенітету, організованого на «простому принципі єдності» українців (§126). Усі найвищі особи в ЗУНР мали бути українцями. Увесь державний механізм, склад вищих і місцевих органів влади, виборчу систему тощо пропонувалося вибудовувати відповідно до співвідношення національних груп у структурі населення ЗУНР. Український народ мав здійснювати національну владу, а кожний з інших народів визнавався «самостійним правовим суб'єктом» і отримував «право на національне управління відповідно до права українського народу на самовизначення» (§41). Проте на момент завершення підготовки цього конституційного проекту вченого як ЗУНР, так й УНР вже припинили існування. Позаяк обидва конституційні проекти С. Дністрянського були лише втіленням української політико-правової думки, хоча й справили значний вплив на практичну діяльність органів державної влади ЗУНР, а також сприяли розвитку українського конституціоналізму у межах європейської демократичної традиції.

Активна законодавча діяльність ЗУНР по розбудові української національної держави була зорієнтована на міжнародно-правові стандарти тогочасної Європи, відповідала їм і навіть дещо випереджувала. Передовсім це стосується законодавства про мови.

Одним з перших нормативних документів, що врегульовував мовне питання, було рішення Державного Секретаріату (10 листопада 1918 р.), в якому визначалося, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати у чотирьох мовах: українській і мовами офіційних національних меншин – польській, єврейської та німецької. Цим самим Державний Секретаріат намагався не тільки оперативно

доводити до всього населення свої найважливіші рішення, але й завойовувати їхню прихильність до нової української влади. Згодом використання української мови в різних сферах державного та господарського життя визначалося Законом «Про вживання мови у внутрішнім та зовнішнім урядуванні властей і урядів, публічних інститутів; державних підприємств на Західній області Української Народної Республіки» (15 лютого 1919 р.), яким затверджувався статус української мови як державної. Державні органи і службовці, публічні інституції і державні підприємства зобов'язували послуговуватися українською у внутрішніх та зовнішніх відносинах. Національним меншинам на законодавчому рівні гарантувалося право вживати в офіційних зносинах з державними властями, організаціями та установам, усно чи письмово, – рідну мову, а властям, державним інституціям – відповідати громадянам їхньою мовою.

Отже, на нашу думку, головна заслуга ЗУНР полягає, насамперед, у плеканні самої ідеї національної держави. Найважливіше, що їй у тогочасних складних умовах існування вдалося зробити, – це, по-перше, продовжити традицію «першої» УНР у питанні розбудови правової держави й визначити головним орієнтиром у законодавчій діяльності загальнолюдські цінності; по-друге, визнати, зокрема, на законодавчому рівні, природні права українського народу: мати свою державу, плекати рідну культуру та мову; по-третє, показати, що проблема національних меншин насправді є проблемою демократичного устрою суспільства, ґрунтованому на міжнародному праві й забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, а не проблемою сутності національної держави як соціокультурного феномену. Саме тому держава намагалася створити однакові умови щодо економічного та культурного розвитку як українців, так і представників національних меншин. Плідна законотворча діяльність ЗУНР, а також інших перших у новітню добу національних державних формацій, засвідчила, що ідея української національної держави – це уже реальність і за повне втілення її в життя треба боротися.

Література:

1. *Макарчук С.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С.А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
2. *Степико М. Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
3. *Стецюк П.* Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Стецюк. Львів, 1999. – 232 с.
4. *Терлюк І. Я.* Національне українське державотворення 1917–1921 рр.: історико-правовий нарис / І. Я. Терлюк. – Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2007. – 260 с.
5. *Тищик Б. Й.* Західно Українська Народна республіка (1918 1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик. Львів: Тріада-плюс, 2004. – 392 с.
6. *Мироненко О. М.* Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект: монографія / О. М. Мироненко. – К., 2002. – 260 с.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ЗУНР ТА ЇХ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Андрій Володимирович Кольбенко

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

З моменту створення Української Національної Ради (далі УН Ради) та проголошення нею Західноукраїнської Народної Республіки велика увага приділялася національному порозумінню та взаємовідносинам між українцями та національними меншинами, які в той час проживали на території Західної України.

Дотримуючись принципів рівності всіх націй, толерантності, демократизму, виваженості та поміркованості в національній політиці, УН Рада вже 19 жовтня 1918 р. звернулася до національних меншин, щоб вони обрали своїх представників до складу УН Ради в кількості,

відповідно до їх частки населення в краю для їх залучення до розбудови держави. З цією метою УНРада визнала євреїв самостійною нацією і за ними закріплювалось право національної меншини, оскільки за часів Австро-Угорщини їх виділяли тільки за релігійною ознакою. У цьому ж документі УН Рада обіцяла прийняти конституцію з метою творення держави на засадах загального, рівного, і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Також обіцяла національним меншинам національно-культурну автономію та можливість брати участь у майбутньому уряді. Для цього планувалося утворити в складі майбутнього уряду секретаріати з польських, єврейських та німецьких справ. Однак, на той момент ця пропозиція залишилася поза увагою, оскільки вказані меншини не побажали посилати своїх представників до УН Ради та до названих секретаріатів. На цю обставину звертала увагу навіть тогочасна преса. Зокрема, у газеті «Діло» відзначалося, що не зважаючи на зусилля УН Ради залучити національні меншини до творення української держави, вони ще не примирилися з фактом її існування настільки, щоб уже тепер брати участь у її розбудові.

Дальше, в цій газеті, зверталася увага на те, що польська меншина зі зброєю в руках воює проти Західноукраїнської Народної Республіки в ім'я поневолення нашої землі Польщею. Щодо єврейського населення, вказувалося, що воно отримало всі підстави найенергійніше обороняти та зміцнювати Республіку. Адже, український народ як у Києві, так і у Львові визнав євреїв окремою нацією і тому вони повинні усі сили віддати на користь цієї держави. Однак, вони цього не зробили і ледве спромоглися зберігати нейтралітет у спорі між українцями і поляками. Щодо німецької меншини, вказувалося в газеті, то зважаючи на її малочисельність, вона не відігравала важливої ролі. Не зважаючи на такі обставини, керівництво ЗУНР і надалі намагалося залучати національні меншини до різних сфер громадського життя.

Зокрема, 26 березня 1919 р. Державний секретаріат освіти і віросповідань видав розпорядження про вивчення в середніх школах єврейської мови та історії. Державним секретаріатом внутрішніх

справ було видано розпорядження «Про створення єврейської автономії». Цей документ став реальним кроком у визнанні єврейської меншини рівноправним партнером та союзником українців у зміцненні української держави. В ньому зобов'язували повітових комісарів, щоб вони не перешкоджали євреям творити їх політичні та громадські організації.

Керівництво ЗУНР намагалося також приймати досить толерантні закони, які регулювали питання мови та громадянства. Тому, не зважаючи на закріплення української мови в якості державної, національним меншинам гарантувалася свобода вживати як усно, так і письмово їх рідну мову у відносинах з державною владою, урядом, публічними інституціями та державними підприємствами.

Виваженість була присутня і в законі про громадянство. Тому, усі особи, які на час прийняття цього закону, проживали на території Західної області Української Народної Республіки, ставали її громадянами. Вимагалось тільки, щоб особи, які були державними службовцями склали відповідну присягу на вірність Українській Народній Республіці. Тобто, жодної дискримінації за національною ознакою у правових документах ЗУНР не існувало. Через це навіть багато поляків з особистою ініціативи вступали на службу в місцеві органи управління ЗУНР. Окремі особи польської національності навіть служили в корпусі Української державної жандармерії. Однак в цілому українсько-польські відносини в ЗУНР переважно характеризувалися міжнаціональною напруженістю, яка часто переростала в збройне протистояння. Причиною цього було відверте небажання польських політичних сил визнати факт існування західно-української держави, а польське населення краю – представником національної меншини в ній.

Досить демократичною була політика ЗУНР і в освітній сфері. Зокрема, у §2 закону УН Ради «Про основи шкільництва» за національними меншинами визнавалося право навчатися їх рідною мовою. Їм також дозволялося відкривати національні школи. Цим насамперед скористалися євреї, які у Станіславі, Тернополі, Стрию

та Коломиї відкрили єврейські державні гімназії. Така ж гімназія була створена німцями у Станіславі. Полякам також пропонувалося скористатися таким правом, однак польські вчителі навідріз відмовлялися складати присягу на вірність ЗУНР.

Демократизм та толерантність влади ЗУНР також проявлялася у забезпеченні національним меншинам виборчих прав. Зокрема, 15 квітня 1919 р. УН Радою було прийнято два закони: «Про скликання Сейму ЗОУНР» та «Про вибори до Сейму ЗОУНР». Принцип національного представництва у них ґрунтувався на чітких розрахунках кількості населення відповідно до національного складу у відсотковому відношенні.

Планувалося запровадити такий механізм виборів до парламенту, який би сформував вищий законодавчий орган держави у складі 226 послів (депутатів) за партійно-політичною та національною ознакою. Із загального числа парламентарів – 160 мандатів повинно було належати українцям, 33 – полякам, 27 – євреям та 6 – німцям. Однак, цей варіант законопроекту не відразу набув такої форми. Як зазначав один із лідерів тогочасної єврейської громади – професор С. Гольдельман, що на початку розробки цього законопроекту єврейське населення стояло перед небезпекою обмеження його політичних прав через логічний висновок щодо відмови від виконання першого громадянського обов'язку – захищати державні кордони від нападу завойовників. Тому, це спонукало Єврейську Національну Раду Східної Галичини не погодитися із запропонованими законопроектами та викласти УН Раді свої пропозиції щодо виборів, які усували майбутні національні конфлікти і давали змогу національним меншинам бути належно представленими у парламенті. Зміст альтернативного варіанту полягав у запровадженні саме пропорційного виборчого права та створення національних виборчих округів. В таких округах виборче право мали тільки громадяни конкретної національної меншини. Внаслідок цього було утворено п'ять польських, п'ять єврейських і один німецький виборчий округ за таким принципом. Однак, заплановані вибори до Сейму на червень 1919 р. так і не відбулися, оскільки на початку

липня територія ЗУНР була окупованою польською армією і тому реально вирішувати питання національно-культурного характеру вже не було можливо.

Цікавим був також такий факт, що хоча влада ЗУНР не примушувала представників національних меншин виконувати військовий обов'язок, однак деякі їхні представники добровільно проходили військову службу в лавах Української Галицької Армії, а зокрема, євреї, навіть створили в ній окремий відділ та планували розширити його до рівня бригади.

Багато колишніх представників державного апарату, службовців залізниці, пошти тощо, з числа поляків, євреїв, німців та представників інших національностей також могли залишатися на своїх посадах при умові принесення ними присяги на вірність Українській державі та зобов'язані не чинити їй ніякої шкоди.

Таким чином, можна відзначити, що національні відносини в ЗУНР відповідали багатьом тогочасним європейським традиціям і відзначалися демократизмом, толерантністю, бажанням знаходити компроміси з національними меншинами з метою побудови держави із збалансованими національними інтересами.

Важливу роль відігравало правове регулювання тих відносин, які торкалися інтересів національних меншин. Це зокрема, стосується законів, що регулювали питання освіти, громадянства, представництвах у державних органах та інше.

Необхідно також відзначити, що окремі представники національних меншин сприймали толерантність українців, як вияв слабкості і відверто саботували їх добрі наміри та починання. Подібна ситуація спостерігається і в умовах сучасної України, тому слід пам'ятати уроки історії та робити необхідні висновки.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗУНР У РОБОТАХ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

Ріната Алімівна Казак

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави
і права України та зарубіжних країн Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)*

Сторіччя з дня створення Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 р. є чудовою нагодою не лише згадати політико-правову історію української держави, а й звернутися до зарубіжних джерел, в яких досліджується проголошення та діяльність ЗУНР. Їх різноманіття підтверджує актуальність теми та її важливий вплив на національну думку.

Загалом, як українські, так і зарубіжні вчені згодні в тому, що особливе місце в історії українського національного руху займає період 1917–1920 років. Саме тоді, на думку вчених, “ідеал української соборної держави вперше почав утілюватись у суспільно-політичну практику” [1, с. 396].

В цілому, питання створення ЗУНР та розкриття аспектів її діяльності знаходять своє відображення в роботах зарубіжних вчених і науковців українського походження що народились, проживають чи проводять дослідження закордоном. Здебільшого, такі праці публікуються за океаном, в Канаді та Америці. Слід зазначити роботи Джона Армстронга (John Armstrong) «Український націоналізм» (1963 р., США, Нью-Йорк) [4], Мирослава Шкандрія «Росія та Україна» (2001 р., Канада) [5], Пола Роберта Магосі (Paul Robert Magosci) про корені українського націоналізму (2002, Канада, Торонто) [6] та ін.

Наприклад, Ганна Процик (Anna Procyk), канадський науковець, аналізує у своєму дослідженні діяльність ЗУНР та УНР. У своїй роботі «Російський націоналізм і Україна: національна політика добровольчої армії під час громадянської війни», яка вийшла в Канадському

Інституті Українських Студій в Альбертському Університеті, А. Процик порівнює ЗУНР та УНР, зазначаючи, що «відносини між Західноукраїнською Народною Республікою та Українською Народною Республікою з центром у Києві були дещо напруженими; лідерство перших, як правило, було більш консервативним за своєю орієнтацією» [2]. Сюзан Скотт (Suzanne Elizabeth Scott), у дисертації опублікованій Флоридському університеті, як і більшість науковців також виділяє консервативний характер Західноукраїнської Народної Республіки [10].

Михайло Палій розглядає воєнну діяльність ЗУНР у своїй роботі, що також опублікована в Канаді, Канадському Інституті Українських Студій, – «Українсько-Польський оборонний альянс у 1919–1921 рр., в аспекті української революції». В ній автор зазначає, що під час польсько-української війни, армія Західноукраїнської Народної Республіки була в змозі утримати Польщу упродовж приблизно дев'ять місяців, але в липні 1919 року польські війська все ж таки захопили більшу частину території на які претендувала ЗУНР [3].

Велика кількість науковців із Польщі та Угорщини аналізують відносини поляків, угорців, євреїв із ЗУНР. У рецензії Шимона Редліха (Shimon Redlich) опублікованій в журналі *Slavic Review* (Cambridge University Press) на роботу Лазло Борхі (László Borhi) [7], зауважується, що Західноукраїнська Народна Республіка мала помірковане та ліберальне відношення до національних меншин, слідуючи Габсбурзьким традиціям взаємотерпимості.

Марсел Гарбош (Marcel Garbos) фрагментарно розглядає діяльність ЗУНР у своїй дипломній роботі стосовно «українського питання» в польській думці та політиці у 1893–1921 рр. Робота захищена в Бардському коледжі, Нью-Йорк (Bard College, New York). Замість того, щоб зосереджуватися виключно на цьому трирічному періоді, це дослідження показує генеалогію польської геополітичної думки та політики стосовно України з кінця XIX століття до наслідків Ризького миру 1921 р., який фактично розділив землі ЗУНР та УНР на польську та радянську сфери впливу, тим самим пригнічуючи амбіції

основних рухів за українську державність, та одночасно залишаючи Центрально-Східну Європу в умовах фрагментації.

Монографія Василя Кучабського (Vasyl Kuchabsky) «Західна Україна у конфлікті з Польщею та більшовизмом 1918-1923 роках» (2009) [9], опублікована в Торонто, присвячена одному з найскладніших періодів історії XX століття, коли розгром Центральних держав у Першій світовій війні та розпад Російської імперії надав можливість для націй Центральної та Східної Європи взяти на себе створення незалежних держав.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що в працях зарубіжних науковців та українських вчених, опублікованих закордоном, діяльність Західноукраїнської Народної Республіки найчастіше розглядається в контексті її великого значення для становлення української ідентичності та еволюції українського патріотизму, але також у роботах досліджуються і конкретні теми пов'язані з армією, геополітикою, відносинами національних меншин та низкою інших актуальних питань.

Література:

1. Міжнародний чинник українського державотворення початку XX ст. (історіографія питання) / Н. Земзюліна // Галичина. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 397–404
2. *Anna Procyk*. (1995). Russian nationalism and Ukraine: the nationality policy of the volunteer army during the Civil War. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press at the University of Alberta, pp. 134–144.
3. *Michael Palij*. (1995). The Ukrainian-Polish defensive alliance, 1919–1921: an aspect of the Ukrainian revolution. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press at University of Alberta, pp. 48–58
4. *John Armstrong* (1963). Ukrainian Nationalism. New York: Columbia University Press, pp. 18–19.
5. *Myroslav Shkandrij* (2001) Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times. – Montreal&Kingston – London – Ithaca: McGill-Queen's University Press, – 354 pp.

6. *Paul Robert Magocsi*. (2002). The roots of Ukrainian nationalism: Galicia as Ukraine's Piedmont. Toronto: University of Toronto Press, pg. 28

7. *Borhi, L.* (2006). Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953. By Martin Mevius. Oxford Historical Monographs. Oxford: Oxford University Press, 2005. xv, 296 pp.

8. *Garbos, Marcel* (2014) «A Stunted Reconstruction: The «Ukrainian Question» in Polish Eastern Thought and Policy, 1893–1921» Senior Theses. 828.

<https://digitalcommons.bard.edu/sr-theses/828>

9. *Vasyl Kuchabsky*, (2009), Western Ukraine in Conflict with Poland and Bolshevism, 1918–1923, translated by Gus Fagan, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press: Toronto

10. *Suzanne Elizabeth Scott*. (2009). The Failure of the Entente: Protection of Poland's Volhynian Ukrainian Minority, 1921-1939. Electronic Theses, Treatises and Dissertations (ETDs), e-pecypc: <https://ru.scribd.com/document/272002707/The-Failure-of-the-Entente-Protection-of-Polands-Volhynian-Ukrainians>

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ганна Михайлівна Федущак-Паславська

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Упродовж XVII–XIX ст. у Європі відбулося становлення, а відтак утвердження сучасного державно-правового устрою, заснованого на політичній демократії, правовій свободі та громадянській рівності. Розвинувшись у правовій думці, означені цінності потребували правових механізмів для їх реалізації та відповідних установ, які будуть відповідальними за їх реалізацію. Для цього у правовій доктрині, а відтак у практиці конституційного будівництва з'явилися

принципи верховенства права (правової держави), поділу влади (по горизонталі і по вертикалі), стримувань і противаг, незалежності суддів та ін., здатні обмежувати абсолютизм державної влади.

Конституції європейських країн поступово закріплюють і інші цінності, визначальні для західної правової традиції. Йдеться, перш за все, про цінності, перелік яких нині закріплений ст. 2 Лісабонського договору про Євросоюз.

У зв'язку з перебуванням під окупаційними режимами, український народ дістав можливість утвердження демократії, свободи і рівності тільки у 20-х рр. XX ст. Тому, основною проблемою українського державотворення залишалося питання нереалізованого суверенітету нації.

Утворені в цей період Українська Народна Республіка (У.Н.Р.) та Західно – Українська Народна Республіка (ЗУНР) у практиці державного будівництва відтворили не лише традиційні для українського державотворення принципи, які характерні для всіх періодів української державності, починаючи від Української держави князівської доби. У конституціях та конституційних проектах закріплювалися цінності, притаманні тогочасному європейському конституціоналізму.

«Статут про державний устрій, права та вольності У.Н.Р.» (Конституція У.Н.Р.) закріпив принцип народного суверенітету, визнавши народ України джерелом і носієм державної влади.

Конституція У.Н.Р., закладаючи основи парламентської республіки, «здійснивши» поділ влади на три гілки, передбачила, орган вищої виконавчої влади – Рада Народних Міністрів, одержує повновладдя від Всенародних Зборів і тільки перед ними відповідає. Також Голова Всенародних Зборів за погодженням з Радою Старшин Зборів, формує Раду Народних Міністрів, склад якої затверджують Всенародні Збори (пар.48). Всенародні Збори терміном на п'ять років обирають членів колегії, яка складає Генеральний Суд У.Н.Р. (пар.62).

Виходячи із аналізу норм Конституції У.Н.Р., можна твердити, що законодавець також використав механізм (принцип) стримувань і

противаг. Зокрема, вищий орган державної влади У.Н.Р. – Всенародні Збори, згідно з пар.23 безпосередньо здійснюють вищу законодавчу владу, формують органи виконавчої і судової влади. До компетенції цього органу також належить вирішення питань війни і миру; оподаткування; військової мобілізації; укладення політичних та економічних угод; встановлення одиниць міри, ваги і монети У.Н.Р. Всенародні Збори також мають повноваження висловити недовіру як одному із членів Ради Народних Міністрів, так і цілій Раді Народних Міністрів, що призводить до його відставки. Постановою 2/3 Всенародних Зборів члени Ради Народних Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність (пар. 53, 54).

Впроваджуючи незалежність судової гілки влади, Конституція У.Н.Р. закріпила положення, згідно з яким судових рішень не можуть змінити ні законодавчі, ні виконавчі органи влади(пар. 59). Разом з тим, суд як для всіх громадян так і для членів Всенародних Зборів та членів Ради Народних Міністрів є один і той самий.

Поділивши владу по горизонталі, Конституція У.Н.Р., розвиваючи ідеї українських та зарубіжних вчених, закріпила принцип поділу влади і по вертикалі. Так ще Михайло Драгоманов у своєму проєкті конституції з метою забезпечення прав і свобод людини використав місцеве самоуправління громад, волостей, повітів і земель у державі, яка є вільною спілкою локальних самоуправ. А відповідно до принципу децентралізації в У.Н.Р. землі, волості і громади мають права широкого самоврядування (пар. 5) при єдності влади в державі.

Так само і за «Проектом Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки» Оттона Ейхельмана мало бути впроваджене місцеве самоврядування. У третьому розділі Вступу до проєкту Конституції У.Н.Р. автор пояснював, що при будівництві демократично-республіканської, національно-самостійної держави, робота має починатися «від самого фундаменту. Держава для народу. Народ – початок фундаменту. Держава – завершення для цього. Цим фундаментом є громада сільська і міська. А саме все те, що для громадського ладу та його цілковитого задоволення може виконати

сама громада, або вільний союз, розуміється переважно сусідніх громад – все це і повинно передати первісній одиниці до її цілком самостійного порядкування».

Обґрунтовуючи політичну самостійність української нації, у Вступі О. Ейхельман також подає характеристику тогочасного політичного становища України, викладає свої аргументації основних принципів, закладених у проєкті конституції.

Слідуючи, поширеному у тогочасній правовій думці принципу федералізму та у відповідності зі згаданим вище принципом децентралізації, автор у своєму проєкті надавав законодавчу владу двопалатному (Земсько-Державна Палата, яка складається з представників від Парламентів окремих Земель та Федерально – Державна Рада) Федерально-Державному Парламенту, який мав ще й інші функції, зокрема: контроль над виконавчою владою, обрання половини загальної кількості членів вищого Федерально – Державного Суду, притягнення до відповідальності Федерально – Державного Голови, суддів Федерально-Державного Суду, депутатів, міністрів та ін. (пар. 58)

Виконавчу владу мав очолювати обраний на спільному засіданні обох палат парламенту і членів Федерально – Державного Суду, Федерально – Державний Голова.

Вищим органом судової влади мав бути Федерально – Державний Суд, до компетенції якого, крім інших повноважень, входив контроль відповідності законів Конституції, розв’язання колізій при застосуванні законів та ін. Тобто, цим проєктом передбачалася можливість визначення конституційності законів. І, як видно, О. Ейхельман не вважав за потрібне надавати цю функцію окремому органу.

Визначена вище компетенція Федерально – Державного Парламенту, способи обрання та взаємний контроль між органами законодавчої, виконавчої та судової влади, свідчать про запровадження принципу поділу влади та механізму його реалізації у вигляді принципу стримувань і противаг.

Особливістю проєкту є п’ять гілок влади замість трьох. О. Ейхельман запропонував встановлення установчої влади («Федерально

– Державна Установча влада народу»), яка мала належати народові (пар. 12–16) та контрольної влади, яку він покладав на Федерально – Державний Контроль, що повинен був перевіряти прибутки і видатки Федерально – Державної Організації (пар. 11).

Комісія, яка готувала нову конституцію Української держави влітку 1920 р., відхиливши проект О. Ейхельмана в цілому, використала деякі його положення, і в результаті виник Основний Державний Закон Української Народної Республіки (проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української Держави). Артикулом першим Українська держава була проголошена самостійною та незалежною державою з демократично-республіканською формою правління. Уся повнота влади в державі належала її громадянам і реалізовувалась ними як безпосередньо, так і через органи державної влади.

Крім принципу суверенітету народу, в основу проекту покладено принцип поділу влади. Зокрема, законодавча влада мала належати Державній Раді, виконавча – Голові держави та Раді Міністрів, відповідальній перед парламентом. Вищою інстанцією у судовій системі проголошувався Найвищий державний Суд. Проектом проголошувалися також незалежність суддів, верховенство закону, широкі права і свободи громадян, місцеве самоврядування (арт. 133–135).

У 1918 р. на західноукраїнських землях була проголошена ЗУНР, «Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» (Конституція ЗУНР), якої закріпив верховенство і суверенітет народу, що має реалізовуватися через представницькі органи (Установчі Збори ЗУНР) (арт. 4).

Як і за Конституцією У.Н.Р., державна влада була організована за принципом її поділу на три гілки: законодавча влада належала Національній Раді, виконавча – Виділу, який колегіально виконував обов’язки голови держави. Структура судової влади визначалася окремим законом. Останньою судовою інстанцією був Найвищий державний суд.

Проект Конституції ЗУНР С. Дністрянського, спираючись на традиції українського конституціоналізму та на довід сучасних держав, також став виразом передових ідей того часу. У проекті розділ II «Державна влада» розпочинається твердженням: «Західна Україна є Народна Республіка» (пар. 43) з поділом влади на три гілки та з чітко виписаним механізмом стримувань і противаг.

Законодавча влада спочатку надається Установчим Зборам, а згодом передається Народній Палаті (пар. 55). Народна Палата здійснює верховний нагляд за всім управлінням та правосуддям, також має ще цілу низку функцій і повноважень, закріплених у параграфах 56–58.

Виконавча влада належить Державній Раді (пар. 105). А Президент Республіки стоїть на чолі уряду. Він піклується про єдність дій уряду і слідкує за законністю управління (пар. 96). Вносити пропозицію про зміщення Президента Республіки має право Народна Палата (пар. 58).

Згідно з параграфом 123 верховне правосуддя належить Державному Судовому Трибуналу, до повноважень якого також входить перевірка законів на конституційність та право «відмінити закони і постанови, які суперечать Конституції або законам, на які вони повинні спиратись (пар. 124). Параграф 118 фіксує положення, що «судді самостійні і незалежні».

Значний обсяг у проекті займають питання гарантування прав і свобод людини (35 із 130 параграфів), в т.ч. «Права народу» (пар. 39–42). Праву народів на самовизначення присвячений окремий розділ III (пар. 126–130), який є останнім у проекті.

Як конституції так і конституційні проекти 20-х років XX ст. базувалися на європейських цінностях.

Не зважаючи на відокремлене існування, обидві Українські держави – У.Н.Р. та ЗУНР – в основу державності поклали однакові цінності, задекларували одну мету: суверенітет українського народу, який мав здійснюватися через представницькі органи. Обидві українські держави проголошувались республіками, тільки ЗУНР

була президентською республікою, а УНР, як вже зазначалося, – парламентською. У конституціях обох держав передбачалося реалізовувати функції державної влади згідно з принципом поділу влади. Значну увагу приділено питанню здійснення судочинства і, зокрема незалежності суду, функціонуванню судової гілки влади як незалежної. Важливим засобом забезпечення прав людини і встановлення меж функціонування державної влади були також норми, які закріплювали місцеве самоврядування.

ВИБРАНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Христина Миколаївна Моряк-Протопопова

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки є невід’ємною частиною національна революції, що відбулась в Україні на початку ХХ століття. Як слушно зазначав С Кобута, основні риси державотворчого процесу ЗУНР не тільки свідчать про власний, цілком інший, ніж від наддніпрянський, досвід творення національно-державного життя, але й в значній мірі визначають його особливості [7, с. 52]. Причини цього досить вдало пояснив Я. Грицак у своїй статті «Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації» [5]. На його думку порівняння українського національного руху в Австро-Угорській та Російській імперії напередодні 1914 р виявляє швидше різницю в характері політичних режимів двох імперій, аніж внутрішній потенціал українського руху в кожному з цих випадків [5].

Кінець XIX ст. відзначився черговим загостренням політичної боротьби між поляками та українцями. Як зазначав М. Лозинський, у цей період загострення «українським населенням, особливо селянством і студентством, заповнювалися в'язниці, лилася кров і падали жертви українські» [10, с. 8]. З іншого боку, простежувалося певне потепління у відносинах українців з австрійським урядом. Вони активно провадили боротьбу у парламенті за збільшення обсягу прав українського населення Галичини шляхом поділу Галичини на Східну і Західну [9, с. 69], поділу Шкільної ради за національною ознакою, встановлення мінімальної кількості державних службовців українського походження у тих чи інших органах.

На початку XX ст. український національний рух стає цілком організованим, створюють політичні партії (головно соціалістичного спрямування), діяльність яких охоплює широкі верстви населення. Серед найвпливовіших можна відзначити Українську національно-демократичну партію (УНДП), Українську радикальну партію (УРП), Українську соціал-демократичну партію (УСДП), Католицький Русько-народний союз (КРНС – з 1911 р. Християнсько-суспільна партія (ХСП)) і Руську народну партію (РНП).

У Галичині 1908 р. відзначений атентатом М. Січинського – студента Львівського університету, члена і визначного діяча Української соціал-демократичної партії. Він убив намісника Галичини А. Потоцького, який славився жорстоким переслідуванням українського національного руху та намаганнями його знищити.

Особистість цього намісника характеризували неоднозначно. Українська газета «Діло» називала А. Потоцького «сатрапом» та «турецьким пашою» [8, с. 50–51]. Поляки вважали його патріотом та вірним слугою імператора [17, с. 104].

Віденський уряд, хоча і визнавав його винним у зловживаннях під час виборів 1908 р., однак відхилив вимогу українців про його відставку. Влада Потоцького була настільки великою, що він міг дозволити собі ігнорувати розпорядження урядових міністрів і заявляти, що цей уряд не має права йому наказувати [6, с. 11]. За його

словами, «Міністри не мають що говорити в галицьких справах. Як хто піде з якою справою до міністерства¹, то в найліпшому випадку вирішення справи лише запізниться на 24 години» [4, с. 34–35]. Цю ж тезу підтримував і публіцист Л. Кульчицький, який 1916 р. писав: «... не є ні для кого в Австрії секретом, що по суті галицькі намісники мають більше свободи стосовно центрального уряду, ніж намісники усіх інших країв» [15, с. 26].

Український посол у Державній раді та один із засновників УРП В. Будзиновський у своїй промові 22 травня 1908 р. говорив: «В парламенті є ми (українські послы – *Х. М.–П.*) супроти кола польського – скріпленого москвофілами – безсильні, а супроти галицького намісника і галицьких урядників є безсильне правительство. В Галичині воно не має права стати в обороні закону» [4, с. 13]. Він слушно вважав, що «...у габсбургській монархії міністер стоїть о десять ранг низше, ніж галицький намісник, котрий в дійсності є віцекоролем...» і саме намісники «... були тими злочинцями, котрі мають на своїй совісті злочини тисяч урядників і підурядників» [4, с. 14–15]. «Гр. Потоцький, – продовжував посол, – став намісником на підставі окремого договору між ним і короною, договору без ніяких застережень прийнятого урядом. Головна засада у цьому договорі була та сама, що й взагалі в договорі між короною і поляками. Договір зробив намісника Потоцького віцекоролем Галичини. Між ним і короною, а також між нею і Галицьким сеймом не сміло стояти ніякого посередника, ані австрійського уряду, ані австрійського парламенту. Найважливішим пунктом цього договору було те, що Потоцький не може бути усунутий з посади намісника. Він ішов лише тоді, коли попросить про звільнення добровільно, з власного почину» [4, с. 33]. До речі, намісник одного разу скористався цим правом. Після сеймових виборів 1908 р. в Галичині А. Потоцький просив про відставку, але

¹ Нагадаємо, що рішення намісництва можна було оскаржити у відповідному австрійському міністерстві, яке вважали вищою інстанцією у будь-яких справах.

її не прийняли. Причиною такого рішення стала нищівна критика з боку українського народовського руху за підтримку намісником москвофілів на виборах та критика його діяльності у парламенті країни. Відомо також, що намісник (принаймні про людське око) намагався залагодити конфлікт з українцями. Він запропонував лідеру українських народовців адвокату Є. Олесницькому (співзасновнику УНДП) посаду віце-маршалка Галицького сейму¹ [13, с. 114], але, за офіційною версією, проти призначення виступив сам імператор. Дії намісника розходилися з його словами і це мало для нього фатальні наслідки.

Український публіцист та політичний діяч М. Лозинський писав: «Обіймаючи посаду намісника, він (А. Потоцький – Х. М.–П.) застеріг собі такі широкі права та прерогативи, що був властиво не конституційним намісником австрійським, тільки самодержавним володарем краю» [10, с. 5]. Львівський історик Ю. Михальський зазначав, що «...польські позиції були настільки сильними, що австрійська корона майже не мала впливу на політичне життя в краї» [12, с. 3].

Січинського М. було засуджено до страти, однак під тиском української громадськості його справу кілька разів переглядали і, зрештою, 1909 р. Січинського помилував імператор, замінивши смертну кару на тривале тюремне ув'язнення.

Після подій 1908 р. польська автономія в Галичині перестала бути безумовною. Уряд побоювався масових заворушень, отож став активніше впливати на внутрішні справи краю. Наприклад, восени 1908 р. наміснику М. Бобжинському було дане розпорядження призначити членом Крайового віділу українця, 1910 р. на посаду віце-президента палати послів призначають українця Ю. Романчука

¹ В Галичині склалась традиція, коли заступником маршалка сейму обирали когось з верхівки греко-католицької церкви. Однак його вплив на діяльність сейму був мізерним, за півстоліття існування Галицького крайового сейму заступник маршалка лише кілька разів брав слово.

(співзасновника УНДП); 1912 р. уряд приймає рішення про призначення державними службовцями у деяких повітах українців. Попри те, що вже кілька десятиліть починаючи з 1866 р. у Галичині “вищими урядовцями наділеними будь-якою владою, від найнищих до найвищих, були винятково поляки” [16, с. 80].

На початку ХХ ст. відчутними стали результати політичної боротьби українців за свої права. Майбутній намісник Галичини М. Бобжинський зазначав: «Політична автономія Галичини захиталася, русини отримали підтримку центрального уряду і незмірно зросли в силі» [1, с. 181]. Видавали книжечки, у яких йшлося про те, що українці природнім правом зловживають, аби поляків (в оригіналі це слово написане з великої літери) змусити до користування українською мовою [18, с. 19].

Діяльність відомого Наукового товариства ім. Т. Шевченка – першої української академії наук, створеної 1893 р. – не тільки не забороняв, а й частково фінансував австрійський уряд. За деякими даними, розмір фінансування сягав близько половини витрат товариства. Відомий український політичний діяч О. Барвінський (ХСП) зазначав: «Доперва подь охоронними крилами австрійського орла засвітала для руського народу ясна зорниця красшої долі і воль» [3, с. 4]. На його погляд, сприяння національно-культурному розвитку українського народу на той час було в державних інтересах Австро-Угорщини [2, с. 20]. Ці та деякі інші факти засвідчують певну зацікавленість на державному рівні у розвитку української самобутності на теренах Галичини.

Наприкінці ХІХ ст. Українська національно-демократична партія, очолювана С. Даниловичем, В. Будзиновським, М. Грушевським, К. Левицьким, Ю. Романчуком та іншими, стала головною політичною силою українців Східної Галичини. УНДП, окрім іншого¹, теж

¹ Згідно з програмою, УНДП вимагала рівноправності української мови у всіх сферах державного життя краю, відстоювала запровадження загального і рівного виборчого права, домагалася відкриття українського університету у Львові.

вимагала поділу Галичини на дві частини – польську та українську, кожна з яких мала б широку автономію. Водночас починає свою діяльність відомий український політичний діяч, юрист, посол Галицького сейму й австрійського парламенту Ю. Бачинський, який одним з перших виступає вже не за автономію Галичини, а за створення самостійної Української держави. З цих же позицій виступав у Львові 1913 р. ще один відомий політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму¹ – Д. Донцов. У Львові 1914 р. створено Союз визволення України², до якого ввійшли такі видатні українські діячі, як Д. Дорошенко, Д. Донцов, М. Меленевський-Баск та інші.

Саме на підставі аналізу діяльності громадських рухів та політичних партій у Галичині наприкінці XIX ст. на початку XX ст. видатний український історик Н. Полонська-Василенко дійшла висновку, що прагнення створити незалежну державу, свідомість потреби її – головне досягнення українського народу в XIX столітті [14, с. 333].

Література:

1. *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. – 2000. – С. 168–206. – (Серія історична ; вип. 35–36).
2. *Барвіньський О.* Значінє українсько-руського народу для Австро-Угорщини / Олександр Барвіньський. – Львів : Печатня В. А. Шийковського, 1912. – 23 с. [Перепечатка з часописи “Руслан”].
3. *Барвньський О.* Цсарь и Король Франць Іосифъ І / Олександр Барвньський. – Львовь : Друкарня Товариства імени Шевченка, 1888. – 36 с.
4. *Будзиновський В.* По смерті Потоцького “божевільна” промова Вячеслава Будзиновського в палаті послів державної ради виголошена

¹ Інтегральний націоналізм – вчення, що виникло в Європі наприкінці XIX – на поч. XX ст. Його послідовники проголошували націю вищою цінністю, вимагали в державному житті домінування однієї партії на чолі з наділеним необмеженою владою вождем.

² Метою організації було проголошення незалежності України.

дня 22-го мая 1908 “на замовленє Поляків” / Вячеслав Будзиновський. – Львів : Друкарня Івана Айхельбергера, 1909. – 62 с.

5. *Грицак Я.* Українська революція, 1914-1923: нові інтерпретації [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hrytsak_Yaroslav/Ukrainska_revoliutsiia_1914-1923_novi_interpretatsii.pdf, вільний. – Назва з екрана.

6. *Демкович–Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини 1903–1913. Том LIX / Михайло Демкович–Добрянський. – Рим : Видання Українського католицького університету Св. Климента Папи, 1987. – 132 с.

7. *Кобута С.* Західно-Українська Народна Республіка: нетиповий приклад українського державотворення під час Української революції 1917–1921 рр. / Степан Кобута // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 51–61.

8. *Красівський О.* Українсько-польські відносини у Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.). – К. : УАДУ, 1998. – 67 с.

9. *Лозинська І.* “Українське питання” напередодні та на початку Першої світової війни / Ірина Лозинська, Олексій Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педуніверситету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2010. – С. 68–73. – (Серія історія ; вип. 1).

10. *Лозинський М.* Акт 12 цвітня 1908 року. Збірка статей. З портретом Мирослава Січинського / М. Лозинський. – [2-ге доповнене виданє]. – Львів : 3 друкарні Айхельбергера, 1909. – 198 с.

11. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. Українська революція. Розвідки і матеріали / М. Лозинський. – Книга пята. – 1922. – [Institut Sociologique ukrainien]. – 229 с.

12. *Михальський Ю. В.* Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р. / Ю. В. Михальський. – Львів : Каменяр, 1997. – 46 с. – [3 історії польсько-українських стосунків].

13. *Мудрий М.* Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) / Мар’ян Мудрий // Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. – Tom VII : Urzędy, urzędnicy, instytucje. – Studia z dziejów Lwowa pod red. Kazimierza Karolczaka i Łukasza T. Sroki. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – S. 112–264.

14. *Полонська–Василенко Н.* Історія України : у 2 т. / Наталія Полонська–Василенко. – [2-ге видання]. – Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 р.). – К. : Либідь, 1993. – 608 с.

15. *Kulczycki L. Austrya a Polska* / Ludwik Kulczycki. – Kraków : Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., 1916. – 45 s.
16. *Lewicki A. Zarys Historii Polskiej aż do najnowszych czasów.* / Prof. d-r. Anatol Lewicki. – [Wydanie czwarte przejrane i uzupełnione przez Henryka Mościckiego]. – Warszawa : Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1907. – 549 s.
17. *Mis W. Portret Hr. Andrzeja Potockiego.* – Stanisławów : Druk i lit. St. Chowaniec, 1908. – 104 s.
18. *Polacy a Rusini.* – Kraków : Drukarnia “Czasu”, 1903. – 55 s.

ДЕПУТАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ К. ЛЕВИЦЬКОГО В АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ

Алла Василівна Стечишин

*кандидат юридичних наук,
сільський голова Завадівської сільської ради
Монастириського району Тернопільської області*

Актуальність теми пов’язана з необхідністю підвищення ефективності діяльності українського парламенту. У вирішенні цього завдання значну допомогу може надати історичний досвід депутатської діяльності знаного українського правника, адвоката, доктора права, першого прем’єр-міністра ЗУНР К. Левицького. Особливої уваги заслуговує тактика, яку застосовував К. Левицький у захисті прав українського населення, незважаючи на вороже ставлення польських депутатів до всіх питань, пов’язаних з українськими справами. Потребує свого розгляду активна позиція вченого щодо підготовки депутатських запитів, звернень, листів, спрямованих до австрійських органів державної влади та намісників Галичини.

Аналіз публікацій показує, що питання, пов’язані з депутатською діяльністю К. Левицького, розглядали Т. Г. Андрусак, І. О. Андрухів, І. Б. Василик, І. І. Витанович, М. О. Залізняк, І. П. Крип’якевич та ін.

Метою роботи є розгляд напрямів депутатської діяльності К. Левицького в австрійському парламенті.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що К. Левицький був обраний до австрійського парламенту за результатами виборів 1907 р., які відбулися на підставі нового виборчого закону. Цей акт забезпечував суттєве зростання чисельності українського парламентського представництва та започаткував новий період української парламентської політики. У результаті проведення виборів 1907 р. до австрійського парламенту ввійшли 32 українські депутати, серед яких було 12 адвокатів, що свідчило про високий фаховий рівень представництва. Буковину представляли п'ять депутатів, від Галичини до парламенту ввійшли 27 депутатів, з них – 17 націонал-демократів, німці отримали 230 депутатських мандатів, чехи – 108, поляки – 79, словенці – 18, італійці – 18, румуни – 6, хорвати – 10, серби – 2, євреї-сіоністи – 4 [1, с. 92]. Виходячи з таких результатів виборів, українці в австрійському парламенті посіли четверте місце серед десяти інших національних представництв. Загалом після виборів 1907 р. українські депутати стали «поважною силою», яка могла впливати на парламентське життя і з якою мали рахуватись, а такі діячі, як К. Левицький, Є. Олесницький, Є. Петрушевич, «набули значення і впливу у загальнодержавній політиці» [2, с. 204]. Таким чином, у 1907 р. К. Левицький був обраний до австрійського парламенту, депутатом якого він перебував до кінця 1918 р., тобто до розвалу Австро-Угорської імперії. Депутати від Галичини у складі 30 осіб увійшли до українського клубу, який був поділений на секції, з яких правничо-адміністративну очолив К. Левицький, який підготував заяву до парламенту стосовно правового статусу українського народу в Галичині та Буковині. У декларації цього депутатського об'єднання зазначалося, що завданням парламентського клубу є самостійний політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток українського народу. З перших днів парламентської діяльності українські депутати за червень – липень 1907 р. підготували дві офіційні заяви, проголосили 10 промов,

внесли 18 загальних і 15 спеціальних поправок та надали 84 запити.

За період своєї депутатської діяльності К. Левицький виступав: за зменшення податків для селян, проти несправедливої системи оподаткування, за використання української мови, створення українських вчительських курсів, надання кредитів українському населенню. Одночасно з цим учений виступав проти високого рівня оподаткування ремісників, приватних підприємців, майстрів, протестував проти заборони українських просвітницьких організацій, конфіскації примірників журналів та газет. Активна діяльність ученого, спрямована на захист інтересів українців, привела до того, що 6 квітня 1911 р. він був знову обраний депутатом австрійського парламенту по виборчому округу Бережаний, Рогатин, Журавно, Болехів, Перемишляни, Болшивці. До складу нового парламенту було обрано 24 депутати-українці, які представляли різні політичні партії, з них 18 націонал-демократів та два русофіли. Серед них були такі відомі адвокати на теренах краю, як Т. Старух, Л. Цегельський, М. Король, Т. Окуневський, Т. Кормош, К. Трильовський, М. Лагодинський, В. Бачинський, Є. Петрушевич, І. Макух, А. Горбачевський та ін.

Про високий авторитет К. Левицького та повагу до нього австрійського уряду свідчить зустріч 14 липня 1911 р. з новим австрійським прем'єром бароном П. Гаучем. На ній К. Левицький порушив питання про виборчу реформу до Галицького крайового сейму щодо забезпечення українських інтересів, зміни пропольської галицької адміністрації, створення нових українських шкіл, університету, справедливого поділу між українцями та поляками депутатських місць з Галичини до парламенту.

Інший запит К. Левицького був присвячений подіям у Львівському університеті 1 липня 1910 р., що призвели до трагічної смерті українського студента А. Коцка, та судовому процесу над українськими студентами, звинуваченими в організації масових заворушень. Тема, пов'язана з Львівським університетом, неодноразово знаходила своє відображення в депутатській діяльності К. Левицького. Так, у його виступі 25 січня 1911 р. у парламенті вказувалось, що єдиним способом справедливого і

взаємовигідного для українців і поляків вирішення проблеми українського університету є поділ Львівського університету на дві частини: польську та українську. Український парламентський клуб запропонував полякам і уряду таку форму досягнення згоди в цьому питанні: існуючі кафедри з українською мовою викладання – три на богословському, три на правничому, чотири на філософському факультетах – вилучаються з цього університету і на перехідний період стають окремим університетським закладом у Львові. Після створення при цьому закладі нових кафедр, на які буде набрано достатню кількість студентів, цей заклад перетвориться на самостійний український університет.

З метою обговорення кризової ситуації у відносинах між поляками й українцями, імператор Австрійської імперії Франц Йосиф запросив до себе на розмову К. Левицького, якого поважав як ерудованого, толерантного, виваженого політика й законослухняного громадянина, нагородивши його напередодні лицарським орденом – «Хрест Леопольда». За словами К. Левицького, під час розмови «цісар запитував мене про прихильність супроти домагань руського народу та висказував непохитну надію, що сей народ у недовгій часі дійде до незалежних йому прав» [3, с. 24]. Імператор прислухався до пропозицій К. Левицького і наказав керівництву сейму внести певні правки і доповнення до проекту виборчої та сеймової реформи. Українська депутатська фракція у свою чергу теж пішла на компроміс і розпочала обговорення проекту виборчого закону, за яким передбачалося обирати до сейму 228 послів, із них 62 мали представляти українське населення краю. Українцям також віддавалася посада одного з двох заступників маршалка сейму (голови) та керівництво двома з восьми депутатських комісій. Право голосу надавалося усім повнолітнім громадянам держави, які прожили в селі чи місті не менше року і сплачували не менше 200 крон річного податку; жінки могли голосувати як особисто, так і через посередників. За пропозицією К. Левицького, депутатом до сейму і парламенту могла обиратися лише така людина, яка не менше трьох років мала австрійське громадянство, досягла 30-річного віку й мала право голосу.

Таким чином, у своїй депутатській діяльності вчений приділяв значну увагу питанням припинення поділу Галичини на польську й українську частини, створення української шкільної крайової ради, яка мала підтримувати українську освіту, призначення двох намісників, рівноправності використання української мови в державних установах та школах, відкриття українського університету у Львові, загального голосування для всіх галичан. К. Левицький вів переговори й дискусії з пропольськими депутатами, відстоюючи права українців та висуваючи життєво необхідні вимоги для розвитку українського народу.

Література:

1. *Василик І. Б.* Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР: монографія. Київ: Задруга, 2013. – 176 с.
2. *Дорошенко Д.* Історія України: 3 малюнками: для школи й родини / передм. та комент. В. А. Смолія, В. М. Рички. Київ: Освіта, 1993. – 238 с.
3. *Андрухів І., Сворак С., Ковалик В.* Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859–1941): монографія. Надвірна: Надвірнян. друк., 2009. – 104 с.

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗУНР

Богдан Петрович Козьмук

*кандидат юридичних наук, завідувач правничого відділення
Львівського техніко-економічного коледжу Національного
університету «Львівська політехніка» (м. Львів)*

У сучасних умовах утвердження Української держави актуальною проблемою залишається удосконалення правового регулювання використання української мови як державної. Важливе значення

має вивчення і врахування як міжнародного, так і національного досвіду. Особливий інтерес представляє ретроспективний аналіз становлення та розвитку правового статусу української мови на українських землях, що дозволить закріпити переконання у тому, що національна мова є символом духовної єдності українського народу, одним з визначальних засобів у збереженні національної правової культури та зміцненні української державності. Історичний досвід українського державотворення представляє яскраві приклади міжнаціональної толерантності в умовах, зокрема Західноукраїнської Народної Республіки, в тому числі щодо вирішення мовних питань.

Як відомо, поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні зумовила те, що 18 жовтня 1918 р. австро-угорський імператор Карл I видав маніфест про перетворення держави у багатонаціональну федерацію. 19 жовтня цього ж року у Львові було обрано Українську Національну Раду, головою якої став Є. Петрушевич. Цей орган проголосив, що Галичина, Північна Буковина і Закарпаття, які становлять «одноцільну українську територію, уконституїовуються» як Українська держава, щоправда, у складі Австрійської монархії. 28 жовтня 1918 р. у Кракові було створено Польську ліквідаційну комісію, яка планувала взяти владу в Галичині з її наступним приєднанням до Польщі. Її також підтримувала центральна влада Австро-Угорщини. Українське керівництво дізналось про ці плани, тому військовий комітет, який було створено ще у вересні, прийняв рішення зайняти всі найважливіші стратегічні об'єкти Львова – пошту, банки, телеграф тощо. Воно було реалізоване 1 листопада 1918 р. Цього ж дня у своїй відозві Українська Національна Рада проголосила створення нової держави. Її назву та територію визначив закон від 13 листопада 1918 р.: «Держава... має назву Західноукраїнська Народна Республіка» [1, с. 262–263].

Внаслідок цих подій розпочався процес формування державного апарату та законодавства ЗУНР. Проте набути цьому процесу певної динамічності перешкождали післявоєнна криза та зовнішньополітичні загрози. Тому було вирішено, що на території

ЗУНР зберігають чинність австрійські закони, що не суперечили інтересам держави. Проте австрійські закони про використання мов не могли застосовуватися на території Української суверенної держави, адже вони проголошували державною мовою німецьку, а крайовою мовою – польську.

Вирішення цієї проблеми відбулось 15 лютого 1919 р., коли Українська Національна Рада прийняла закон «Про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області УНР». Відповідно до § 1 цього нормативно-правового акту було визнано, що «державною мовою на Західній області УНР є мова українська». Встановлювалась норма, за якою використання української мови у державних органах було обов'язковим. ЗУНР була багатонаціональною державою, тому визначення правового статусу української мови як державної було важливою подією. Згідно § 4 закону про мову 15 лютого 1919 р. він набирав чинності з моменту опублікування (оповіщення) [2, с. 105-106].

У тогочасній газеті «Республіка» було опубліковано статтю про основні аспекти розробки та прийняття згаданого закону. У пояснювальній записці до відповідного законопроекту наголошувалось на природній необхідності існування на території ЗУНР української мови як єдиної державної. Однак, як зазначає автор, «урядові письма польські, урядові письма українські з польськими підписами стрічаються і сьогодні навіть і викликають між нашою суспільністю зовсім оправдане обурення». З цих міркувань уряд подав УНРаді проект закону «Про вживання мови у внутрішньому та зовнішньому урядуванні всіх урядів». Законопроект носив загальний характер і стосувався усіх державних органів, установ і підприємств. У судочинстві зміст цього закону недостатній, оскільки в різних учасників процесу може бути різна мова. Тому Державному Секретарству Судівництва було доручено розробити нормативно-правові акти, які б визначали порядок використання мов у судочинстві [3, с. 9].

Після затвердження за українською мовою статусу державної, розпочався нормотворчий процес розробки законодавчих механізмів конкретизації особливостей її використання в діяльності адміністративного апарату ЗУНР. 18 березня державне секретарство внутрішніх справ видало «Розпорядження для урядовців в державній адміністративній службі». У ньому містився перелік спеціальних вимог щодо службовців «в державній адміністративній службі». Зокрема, вказувалось, що до служби в державних органах можуть бути допущені тільки громадяни держави, «бездоганного поведіння, що володіють українською в слові і письмі і не переступили сорокового року життя». Навіть канцелярські працівники були зобов'язані «знати признані в державі мови; поправно читати і писати, знати канцелярську маніпуляцію» [4, с. 242–243]. Важливим для реалізації правового статусу української мови був той факт, що на телеграфі було введено українську мову і азбуку [4, с. 259].

Водночас ЗУНР закріпила гарантії щодо вільного використання інших мов. Так, на підставі § 3 закону про мову 15 лютого 1919 р. національним меншинам (полякам, євреям і німцям) надавалась можливість вільного вживання рідної мови в усній та письмовій формі при спілкуванні із державними органами та громадськими організаціями. Безумовно, політика захисту урядом таких природних прав людини, як захист права на рідну мову, знаходила підтримку в середовищі національних меншин і сприяла стабілізації в суспільстві. Як бачимо, національним меншинам ЗУНР гарантувалось право не тільки вільно користуватись рідними мовами, мати свої школи, бібліотеки, видавати періодичні видання тощо (все це було передбачено «Тимчасовим основним законом» та іншими нормативно-правовими актами ЗУНР), але й вільно користуватись ними в повсякденному житті, в усіх офіційних відносинах із органами влади.

Зберігалась чинність постанови Державного секретаріату від 10 листопада про те, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, необхідно публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською і німецькою [5, с. 49].

Варто відзначити, що поза увагою української влади, незважаючи на багато інших важливих проблем, не залишилось питання освіти та культури. Насамперед, вимагала демократизації й українізації шкільна система. Цікаво, що в перші дні існування ЗУНР цю справу розпочало саме населення держави. Далі її продовжила державна влада. У кожному населеному пункті були відкриті українські народні (початкові) школи. Національні меншини (поляки, євреї та німці) мали право відкривати чи залишати свої школи. Жодного спеціального дозволу не вимагалось, але було необхідно таку школу зареєструвати у секретаріаті освіти. У неукраїнських школах із третього класу вводилась як обов'язковий предмет українська мова. В усіх інших школах німецька мова перестала бути обов'язковим предметом [4, с. 248].

Суттєвих змін зазнала середня шкільна ланка. За австрійської влади у Східній Галичині (1918 р.) функціонувало всього 5 українських державних гімназій, декілька приватних, але не було жодної української школи. Водночас діяла значна кількість польських середніх шкіл і гімназій, і тому у повітах місцева влада почала їх перетворювати на українські. Згодом цей стихійний процес узаконив уряд і його секретарство освіти. Проте уряд попередив повітових комісарів, що там, де є національні меншини, необхідно зберегти щонайменше одну середню школу чи гімназію для них. У тих місцевостях, де їх не було раніше, вони за вказівкою уряду ЗУНР відкривались, щоб неукраїнське населення мало можливість навчати своїх дітей рідною мовою. Вчителі цих шкіл повинні були присягти на вірність Українській державі. Цим дозволом негайно скористалися євреї, яких за австрійської та польської влади не визнавали нацією і які не мали жодної державної школи, а також німці.

Єврейські гімназії були відкриті у Станіславові, Тернополі, Стрию і Коломиї, а також німецька гімназія в Станіславові. Поляки не захотіли скористатись цією можливістю. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовились бути лояльними щодо української влади [4, с. 256–257].

Українських середніх шкіл за часів ЗУНР було відкрито 30, з них 20 гімназій, 3 реальні школи, 7 вчительських чоловічих і жіночих семінарій. Проте різко відчувався брак досвідчених вчительських кадрів, адже на роботу вчителя почали приймати людей без повної вищої освіти. У деяких гімназіях не відкривали старших класів, бо більшість молоді брала участь у військових діях. Оскільки до українських середніх шкіл і гімназій записалось чимало єврейських дітей, які погано володіли українською мовою, тому з ними частково велись заняття польською і єврейською мовами [6, с. 34].

13 лютого 1919 р. УН Рада прийняла закон «Про удержавлення українських шкіл», згідно з яким всі школи оголошувались державними, а вчителі – державними службовцями. Мовою навчання і викладання стала українська. За національними меншинами було офіційно закріплено право створення шкіл з їх рідною мовою викладання. У неукраїнських школах вводились як обов'язкові предмети історія та географія України, українська мова. Усі педагоги державних шкіл повинні були скласти «службове приречення» на вірність українському народу та державі [4, с. 257].

Помітну роль на шляху становлення та розвитку української мови у статусі державної та законотворчому процесі республіки відіграли тогочасні видатні представники української юриспруденції. Серед них особливої уваги заслуговує професор Дністрянський Станіслав Северинович. Він відредагував переклад «Цивільного права», доповнив його законами ЗОУНР. та видав у 1919 р. у Відні. Ця праця, не зважаючи на те, що вона була в основному перекладом, у юриспруденції ЗУНР посіла визначне місце. Її значна цінність підкреслюється тим, що у ній вперше було застосовано українську юридичну термінологію на основі загальноукраїнської літературної та народної мови [7, с. 44–45].

Таким чином, законодавство ЗУНР про мови будувалося на демократичних принципах з урахуванням інтересів різних націй, які проживали на її території. Також правовий досвід ЗУНР дозволяє стверджувати, що державною мовою повинна бути мова титульної

нації держави. Водночас держава зобов'язана створити сприятливі умови для використання, розвитку та захисту мов національних меншин і мов міжнародного спілкування.

Література:

1. *Музиченко П. П.* Історія держави і права України : навч. посіб. / Петро Музиченко ; 6-те вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
2. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факультетів: У 2 т. – Т. 2.: (лютий 1917–1996 р.) / за ред. Гончаренка В. Д., А. Й. Рогожина, О. Д. Святоцького (за ред. В.Д. Гончаренка) – К.: Ін Юре, 2000. – 315 с.
3. Проект закона про урядову мову // Республіка. – 15 лютого 1919 р., Чис. 12. – С. 4–6.
4. *Тицик Б. Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Й. Тицик. – Львів: Тріада плюс. 2004. – 392 с.: іл.
5. *Лісна І. С.* Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.) : монографія / І. С. Лісна. – Тернопіль. 2001. – 92 с.
6. *Чубатий М.* Державний лад Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – 126 с.
7. *Кобилецький М.* Утворення та структура державного апарату ЗУНР: навч. посіб / Микола Кобилецький. – Львів, 1998. – 98 с.

ПРИНЦИП РІВНОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНІЙ ТРАДИЦІЇ ЗУНР

Леся Вікторівна Худояр

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)*

Конституційна традиція Західно-Української Народної Республіки сформувалася в ході боротьби українського населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття за свої права в

Австро-Угорщині. Соціальні цінності, які складають конституційну традицію викристалізувалися в ході діяльності Головної Руської Ради (1849–1851), Віча русинів у Львові (1880), Народної ради (1885–1890-і рр.), Головної (Загальної) української ради (1914–1916).

Помітний вплив на формування концепції рівності в конституційних актах ЗУНР мали австрійські Основні державні закони від 21 грудня 1867 р.: «Про спільні справи та способи їх тлумачення», «Про представництво», «Про загальні права громадян» [5, с. 533–567].

Зокрема, у конституційному законі «Про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті» зазначалося, що для всіх осіб, які належать до різних королівств і областей, представлених в рейхсраті, існує загальне право австрійського громадянства (ст.1); всі громадяни рівні перед законом (ст. 2); державні посади доступні однаково для всіх громадян (ст. 3); всі громадяни мають рівні виборчі і представницькі права (Ст. 4); будь які відносини васалітету або залежності скасовуються (ст. 7); всі громадяни мають право петицій, зборів та асоціацій (ст. ст. 11, 12); проголошувалася свобода слова, віросповідання і совісті, а також право всіх громадян на освіту (ст. 14, 17). У ст. 19 зазначалося: «Всі народи держави, що належать до різних рас, мають рівні права: кожна раса має своє невід’ємне право підтримувати і культивувати свою національність і свою мову. Держава визнає за всіма мовами, що вживаються в областях монархії, рівне право на вживання в школах, і при здійсненні функцій і різних актів державного життя» [5, с. 563–567].

Конституційна думка того часу багато у чому віддзеркалювала позицію західноукраїнських політичних партій (Української національно-демократичної, Української радикальної, Української соціал-демократичної, Українська християнсько-суспільної та ін.), а також відомих правознавців (К. Левицького, М. Лозинського, С. Голубовича, Л. Цегельського, В. Панейка, С. Дністрянського, Т. Галіпа та ін.).

Основні конституційні цінності новоствореної Української держави знайшли своє відображення у кількох офіційно прийнятих

урядом ЗУНР конституційних актах. Зокрема, у «Постанові Української Національної Ради: Проголошення Української Держави на українських областях Австрії і Угорщини» від 19 жовтня 1918 р., опублікованій у газеті «Діло» від 20 жовтня 1918 р., зазначалося, що Українська Національна Рада «виготовить конституцію для утвореної ... держави, на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин» (ст. 4). У ст. 3 Рада зверталася з проханням до всіх національних меншин негайно ввести до складу Української Національної Ради їхніх представників в кількості, що відповідає кількості їхнього населення [1, с. 181]. Аналогічні положення містилися у Прокламації Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р. [4, с. 93].

У відозві Української Національної Ради від 1 листопада 1918 р. проголошувалося: «Всім громадянам Української Держави без різниці народності і віросповідання гарантується громадянська, національна і віросповідна рівноправність. Національні меншини Української Держави ... мають вислати своїх від поручників до Української Національної ради. ... Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави» [4, с. 94–95].

У арт. IV Тимчасового Основного Закону «Про державну самостійність Українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», ухваленому Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р. закріплювалися рівні виборчі права всіх громадян ЗУНР без різниці статі [4, с. 96].

У роз'ясненні до Тимчасового основного Закону, опублікованому в газеті «Діло» 15 листопада 1918 р. УНРада наголошувала: «В Народній Республіці не може бути суверена і підданих. Всі громадяни без різниці мови, віри, стану, статі є рівні, вільні ... Не може бути

обов'язків без прав... Не може бути просвічених і темних, привілей науки і просвіти мусить зникнути, вони повинні бути всім доступні... Не може бути багатих і нуждарів, неробів і невільників праці, визискувачів і визискуваних, щоб кожен своєю працею міг собі запевнити добробут» [2, с. 169].

Аналогічні роз'яснення містилися і в статті др. Михайла Лозинського, опубліковані в газеті «Діло» 15 листопада 1918 р. під назвою «В народній республіці» [1, с. 442–443]. Разом з тим, попри декларування в дусі ліберальної ідеології принципу рівності усього населення, в роз'ясненні до Тимчасового основного Закону та у статті М. Лозинського відчувається помітний вплив соціалістичних ідей. Зокрема, у статті наголошується, що не може бути багатців і нуждарів, неробів і невільників праці, визискувачів і визискуваних. «Право на працю і право на отримання повного доходу з праці повинно реалізуватися повною мірою – так, щоб народне господарство і народне багатство було насправді добром всього народу, всіх громадян разом і кожного зокрема, щоб кожен своєю працею міг собі запевнити добробут». Наголошувалося, що ЗУНР є передусім державою селянською, отже державна політика повинна бути спрямована на забезпечення селянських господарств землею. ... «творцем і носителем промислу і торгівлі» має бути робітничий клас. ... щоб робітничий клас був не рабом капіталу, а повноправним творцем народного господарства і народного багатства». Також у статті зазначалося, що Установчі Збори будуть скликані на основі загального, рівного, безпосереднього таємного і пропорційного виборчого права без різниці статі громадян [1, с. 443–444].

Відповідно до «Закону про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» від 16 листопада 1918 р. повітові національні ради, ради громад та міські ради мали обиратися на основі загального і рівного виборчого права щоб усунути привілеї польської шляхти, які вона мала у громадах за часів Австро-Угорщини [3, с. 5–7].

14 квітня 1919 р. УНРадою був прийнятий «Закон про вибори до Сейму Західної Області Української Народної республіки», в § 1

якого зазначалося: «Сейм Зах. Обл. Української Народної Республіки складається з членів, вибраних на основі загального без різниці пола, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права». Представникам національних меншин надавались рівні виборчі права з українськими виборцями. На думку науковців на той час в жодній країні світу не було такої толерантності до національних меншин та осіб різного віросповідання, яка б реалізувалася на ділі, а не на словах [2, с. 179–180].

За таким же принципом, відповідно до закону «Про тимчасову організацію судів і влади судейської» від 21 листопада 1918 р. мали обиратися судді [2, с. 186–188]. Це означало закріплення в законодавстві принципу рівного доступу всіх громадян, включно з представниками національних меншин, до правосуддя.

Важливою нормою, яка дозволяла представникам національних меншин реалізувати свої права нарівні з українцями, була норма закону «Про державну мову», ухваленого УНРадою 15 лютого 1919 р. Зокрема у § 3 зазначалося: «...національним меншинам полишається свободу уживати, як устно, так і в письмі, їх рідної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інститутами і державними підприємствами» [2, с. 204]. Залишалося чинним також рішення Державного Секретаріату від 10 листопада, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, слід публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською і німецькою» [2, с. 204].

Важливим щодо визнання повноправності і рівноправності громадян ЗО УНР і УНР було прийняття 8 квітня 1919 р. УНРадою закону «Про право горожанства [громадянства – прим. авт.] на Західній Області Української Народної Республіки». Відповідно до норм закону, всі особи, які на день його проголошення належали до однієї з громад краю, вважалися громадянами УНР. У § 2 закону зазначалося, що громадяни УНР є повноправними громадянами ЗО УНР [2, с. 205].

Таким чином, можна констатувати, що принцип рівності в конституційній традиції ЗУНР сформулювався під впливом

австрійського конституційного законодавства та ліберальної й соціалістичної ідеологій, поширених у середовищі тогочасних європейських суспільно-політичних рухів. Принцип рівності в конституційних актах ЗУНР втілювався як інститут рівноправності, в якому знайшли вираження такі базові поняття: рівність українського народу з іншими народами, рівноправність релігійних конфесій і національних меншин, відсутність станового поділу суспільства та рівність всього населення у громадянських, політичних, економічних та культурних правах і свободах, рівність чоловіка і жінки, рівний доступ громадян ЗУНР до державної служби, правосуддя, освіти тощо.

Література:

1. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том. 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.
2. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
3. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. Станіславів, 1918. – 24 с.
4. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 269 с.
5. Лоуэль А. Л. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы (Франция, Италия, Германия, Австро-Венгрия, Швейцария). М. : С. Скимунт, 1905. – 656 с.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ОРГАНІВ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Світлана Леонідівна Гоцуляк

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави
і права України та зарубіжних країн Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)*

Правове регулювання діяльності санітарно-епідеміологічних органів у сучасній Україні знаходиться на шляху реформування, а саме впроваджується нова європейська програма «Здоров'я–2020». Основною метою реформування за цією програмою можна вважати – використання у майбутньому норм європейського законодавства та імплементацію його у вітчизняне законодавство, як доктринально-правової основи для пошуку оптимізаційної системи охорони здоров'я і боротьби проти інфекційних захворювань.

З цього приводу доцільно звернутися до статистичних даних (на прикладі аналізу інфекційної та паразитарної захворюваності у Львівській області). Так, за 8 місяців 2018 р. спостерігалось збільшення захворюваності на кір (+152,54 випадків), скарлатину (+230 випадків), вітряну віспу (+508 випадків), але у той же час зниження захворюваності на кашлюк (-41,04%), менінгококову інфекцію (-12 випадків), епідемічний паротит (-3 випадки) [1]. Отже, наведені данні свідчать про збільшення інфекційних хвороб серед населення. Це наштовхує на думку про відновлення санітарних відомств та санітарних лікарів для впровадження на території України норм як європейського, так і національного санітарно-епідеміологічного законодавства та контролю за його виконанням.

З цього приводу корисно звернутися до історико-правового досвіду на прикладі Західноукраїнської Народної Республіки. Як

відомо, 3 січня 1919 р. було прийнято закон «Про злиття ЗУНР і УНР» [2, с. 298]. Після чого, в результаті Акту злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки від 22 січня 1919 р., а також на підставі Універсалу Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 р. західноукраїнські землі увійшли до Української Народної Республіки. Відбулося об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у єдину соборну державу – ЗУНР ставала Західною областю Української Народної Республіки (ЗОУНР) [3, с. 325].

При цьому відповідно до закону «Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки» від 16 листопада 1918 р. залишалося чинним попереднє, австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам і цілям Української держави [2, с. 298]. На підставі цього до санітарно-епідеміологічного законодавства Західноукраїнської Народної Республіки того часу можна віднести «Санітарний статут», виданий австрійським урядом у 1770 р. (з 1773 р. його чинність поширювалася й на Галичину), який регламентував організацію медичної служби і боротьбу проти епідемій [4, с. 55].

Необхідно також зауважити, що на підставі рішення Української Народної Ради від 9 листопада 1918 р. було сформовано уряд, названий «Державним Секретаріатом», який складався із 14 державних секретаріатів, одним з яких був «секретаріат суспільного здоров'я» [5, с. 156]. Однак, після реорганізації уряду Західноукраїнської Народної Республіки у січні 1919 р. секретаріат суспільного здоров'я було ліквідовано і санітарні питання почали вирішуватися Державним секретаріатом внутрішніх справ [6, с. 13], до структурних частин якого належали відділ публічного здоров'я, а також санітарний відділ [5, с. 187].

Так, відділ публічного здоров'я займався налагодженням роботи лікарень, поліклінік, медпунктів, забезпеченням їх медичним персоналом, ліками тощо. Дуже важливим та серйозним його обов'язком була організація боротьби проти епідемій, пошестей тощо. Санітарний відділ керував організацією і діяльністю медичної

служби, відповідав за санітарний стан міст, як і всієї території держави, за очищення їх від сміття і всіляких відходів, за очистку питної води, за санітарний стан продуктів харчування, особливо тих, які надходили з-за кордону. Разом з відділом публічного здоров'я санітарний відділ дбав про охорону здоров'я громадян та боротьбу проти епідемій. У повітах йому підпорядковувалися повітові санітарні лікарі, призначені ним же, які входили до штату кожного повітового комісаріату [5, с. 188].

До цього можна додати, що окрема увага приділялася медичній та санітарній службам Української Галицької Армії, які мали розгалужену систему надання лікарської допомоги [4, с. 70, 71]. Зокрема, медична служба займалася лікуванням поранених і хворих вояків у медчастинах і шпиталях. Санітарна служба надавала першу допомогу на полі бою, транспортувала поранених до медчастини чи шпиталю та доглядала їх, здійснювала санітарно-профілактичні процедури, дезінфекції тощо. В умовах військових дій медична та санітарна служба становили єдине ціле [6, с. 12]. Також в цей час санітарна служба виступала як допоміжна інституція, організована за австрійським зразком. Вона була здатна забезпечити вказані потреби під час військових дій, але виявилася безпорадною у боротьбі з пошестю тифу [7, с. 275]. Це було викликано тим що, санітарних лікарів не вистачало. Однак, попри все це вони зробили багато на шляху подолання та ліквідації негативної епідемічної ситуації в країні.

Таким чином, на основі історико-правового досвіду наявності на території ЗУНР спеціального підрозділу та виконавчих органів санітарно-епідеміологічного забезпечення, можна зробити висновок про ефективність їх діяльності у попередженні та боротьбі проти інфекційних захворювань. Також варто акцентувати увагу на законодавчу підтримку цих органів державою, адже головною метою їх діяльності було створення умов для збереження здоров'я населення.

Література:

1. Аналіз інфекційної та паразитарної захворюваності у Львівській області за серпень та 8 місяців 2018 року. Режим доступу: <http://www.ses.lviv.ua/images/documents/august.pdf> звернення 29.09.2018
2. *Румянцев В. А., Страхов Н. Н.* Право в период украинской революции (1917–1921). Право Украины. 2013. № 1. – С. 282–300.
3. *Тицик Б. Й., Бойко І. Й.* Західноукраїнська Народна Республіка. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – С. 318–325.
4. *Сорока О. Я.* Державне регулювання медичної діяльності на Прикарпатті в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. наук. з держ. управління. Київ, 2015. – 201 с.
5. *Тицик Б. Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
6. *Санига О. П.* Медична та санітарна служба в Українській Галицькій армії (1918–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2011. – 20 с.
7. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія. 2001. – 628 с.

ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Людмила Степанівна Протосавицька

*кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії
держави і права Національного університету біоресурсів
і природокористування України (м. Київ)*

Перша чверть ХХ ст. є важливим періодом українського державотворення. Чільне місце в цьому процесі посідає Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Одразу ж після проголошення

ЗУНР в листопаді 1918 Українською Національною Радою (УН Радою) національний відділ негайно взявся розбудовувати державний апарат, значне місце в якому відводилося правоохоронним органам. Владою було здійснено декілька кроків законодавчо закріпити діяльність державних органів. Так в тому ж листопаді було прийнято закони «Про організацію війська» (13 листопада 1918 р.), про «Тимчасову адміністрацію» (16 листопада 1918 р.), про «Тимчасову організацію судівництва» (21 листопада 1918 р.), «Про державну прокуратуру» (18 грудня 1918 р.) та ін.

Важливим напрямом розбудови органів правопорядку було реформування жандармерії. Так 6 листопада 1918 р. УН Рада прийняла рішення про утворення «Корпусу української державної жандармерії», який було прикріплено до війська.

У процесі заміни старої австрійської правоохоронної системи ліквідовувалась колишня жандармерія – особовий склад її роззброїли та розпустили, озброєння і спорядження конфіскували. Замість неї місцеві комісари, а то й саме населення почали тут же, на добровільних засадах формувати так звану «народну міліцію» [1, с. 49]. Проте це була, так би мовити, місцева «самодіяльність», а державі потрібно було мати чітко організовані і дисципліновані органи охорони публічного порядку. У зв'язку з цим і було прийнято закон «Про утворення Корпусу Української державної жандармерії» [2, арк. 63; 3]. Його очолювала Команда Української державної жандармерії під керівництвом Головного коменданта жандармерії. На місцях належало створити окружні і повітові команди жандармерії та міські і сільські станиці. Їх комендантів і особовий склад мали підібрати повітові комісари спільно із військовими комендантами. До корпусу української жандармерії можна було приймати і тих колишніх жандармів, які не скомпрометували себе за часів австрійського панування антинародною, антиукраїнською діяльністю.

Правовою основою діяльності Корпусу Української державної жандармерії тимчасово продовжувало залишатись австрійське законодавство, яке регулювало діяльність жандармерії [3]. Головним

комендантом корпусу жандармерії призначено отамана (майора) Лева Індишевського (у лютому 1919 р. на цій посад його замінив досвідчений підполковник Олександр Красіцький). Державна жандармерія підпорядковувалась спочатку Державному секретарству військових справ, але незабаром була відокремлена від військової влади [4; 10].

Досить скоро в усіх повітах були створені повітові команди, а у містечках і селах – станиці жандармерії. Повітові команди очолювали жандармські повітові коменданти, які мали подвійну підпорядкованість – повітовим комісарам ЗУНР, а по службовій лінії – Команді державної жандармерії. Остання підпорядковувалась відділу публічної безпеки Державного секретарства внутрішніх справ.

Територія ЗУНР була поділена на 23 округи жандармерії, кожен з яких складався з двох-трьох адміністративних повітів: Львів, Перемишль, Ярослав, Тернопіль, Станіславів, Самбір, Сянок, Рава-Руська, Городок, Дрогобич, Терехів, Чортків, Бучач, Городенка, Коломия та ін., тобто з центрами у більших містах. В округи теж були призначені відповідні коменданти. Для підготовки відповідних службовців, передовсім офіцерських кадрів, при Команді державної жандармерії у Станіславові була відкрита спеціальна жандармська школа, куди приймали «здібних, інтелігентних хлопців з війська, що заявили охоту стало служити при жандармерії» [5, с. 184].

Згодом, оскільки старе австрійське законодавство щодо жандармерії, як виявилось, не відповідало потребам Української держави, довелося його замінити. 15 лютого 1919 р. УН Рада прийняла закон «Про внесення зміну до закону з 25 грудня 1894 р. про жандармів» [6, с. 11–12; 10]. У документі вказувалось, що «у справах служби публічної безпеки... жандармерія підлягає державним повітовим комісарам, а у справах військових, економічних, адміністративних, контролю служби – своїм комендантам. В останній інстанції підлягає жандармерія у всіх справах Державному секретареві внутрішніх справ» [6, с. 11–12; 10]. Загальний чисельний стан жандармерії визначав Державному секретареві внутрішніх справ, а чисельний

стан її в повітах – повітовий комендант в узгодженні з повітовим комісаром.

До жандармерії приймалися особи, які були громадянами ЗУНР, мали високі моральні якості, духовні здібності та міцне здоров'я у віці від 20 до 40 років. Всі видатки на організацію і утримання жандармерії взяла на себе держава. Жандарми отримували офіцерські звання після складання спеціального іспиту. Навесні 1919 р. чисельність української державної жандармерії складала: 6 булавних старшин, 25 сотників і хорунжих, 1000 жандармів і 4000 пробних жандармів (стажистів). Ці дані наведені в працях сучасних дослідників історії ЗУНР [7 с. 40; 8 С. 90; 9 с. 86].

При Державному секретареві внутрішніх справ був референт жандармерії – отаман Ю. Волощук. У Тернополі під керівництвом отамана В. Федитника у кінці листопада – на початку грудня проведено перше навчання українських жандармів і стажистів у кількості 1 200 осіб [1, с. 49].

Державне секретарство військових справ, виконуючи закон УН Ради про жандармерію, розіслало у війська наказ виявити добровольців для вступу у жандармерію і скерувати їхні анкетні дані у Державне секретарство внутрішніх справ. Добровольці повинні були пройти курс навчання у відкритій у Станіславові жандармській школі. Курсанти вивчали кримінальне право і процес, оперативно-розшукову діяльність, складання відповідної документації, фізичну підготовку та інше.

Наказом коменданта корпусу державної жандармерії від 20 січня 1919 р. рядовим жандармам заборонялось проходити службу у «своїх громадах». Службовці корпусу жандармерії отримували заробітну платню та інші виплати, які відповідали оплаті військовослужбовців галицької армії. Крім того вони отримували доплати, які стосувались тільки служби в жандармерії. 3 квітня 1919 р. підвищилась оплата офіцерам та одруженим службовцям жандармерії [1, с. 50].

Згодом, коли керівництво ЗУНР перебувало в еміграції, і розроблявся план повернення у Галичину, захоплену польськими

військами, одним із завдань, яке диктатор Є. Петрушевич доручив розробити своїм службам, була підготовка законодавчої бази для створення і структури жандармерії, план створення її команд і станиць. Тоді було розроблено нові проекти законів та інших нормативних актів про жандармерію. Вони значно відрізнялись від попередніх. Зокрема, новий проект закону кваліфікованіше регулював права і обов'язки жандармів, порядок прийняття на службу осіб рядового та старшинського складу, підстави застосування зброї та інше. У проекті також враховувалось аналогічне законодавство Австрії, Угорщини, Польщі та Чехословаччини. Інструкція служби жандармерії налічувала 109 статей і була розроблена кваліфіковано [1, с. 50–51].

Отже, підсумовуючи вище вкладене зауважмо, що важливим елементом державного механізму ЗУНР були її правоохоронні органи, які відігравали велику роль у правозахисній системі держави. Чільне місце серед них належало Корпусу української державної жандармерії. Який було сформовано на підставі поєднання старого австрійського та нового українського законодавств. Він мав чітку організаційну структуру: провідну (керівну) команду і регіональні органи. Розгортається диференційована система підготовки кадрів для жандармерії. На Корпусу української державної жандармерії покладалися функції охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю і контрабандою, попередження правопорушень. Він мав забезпечити охорону правопорядку по всій території Західно-української Народної Республіки.

Література:

1. *Кобилецький М. М.* Утворення ЗУНР: її державний механізм та діяльність (1918–1923): Дисертація канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1999 р.
2. Державний архів Львівської області, ф. 257, оп. 1, од. зб. 72, арк. 63.
3. *Гавриленко О. А., Литвин М. Р., Ярмиш О. Н.* Жандармерія Західно-української Народної Республіки [Електронний ресурс] // Енциклопедія

історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zhandarmeriya_ZNR

4. Вістни» ДСВС. Ч. 5. – Станіславів. – 31 січня 1919.

5. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Документи і матеріали у 5-ти томах. Керівник роботи і відп. ред. проф. О. Карпенко. – Т. 1. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2001. – С. 563.

6. Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. – Випуск 3. – 2 березня 1919.

7. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия : Світ, 1993. – С. 40.

8. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Олір, 1995.- 361 с.

9. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Том IV. / М. Стахів – Скrentон, 1960. – 192 с.

10. Даниленко Ю. О. Жандармерія та її роль у захисті Західноукраїнської Народної Республіки / Ю. О. Даниленко // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2012. – № 1. – С. 225–230.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Андрій Федорович Коваль

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Новітня історія культурного формування народів і утворення ними власної національної держави є феноменальним явищем у світі. Складною і, водночас, надзвичайно цікавою є історія формування українського народу як культурної спільноти, яка об'єднана спільною

мовою, традиціями, культурою та правом. Зважаючи на те, що перші могутні середньовічні держави слов'ян-українців – Київська-Русь та Галицько-Волинська держава, в силу об'єктивних історичних процесів припинили своє існування, значний період на етнічній території слов'ян-українців політично панували (управляли) різні сусідні держави. Весь час з моменту втрати своєї державності корінне населення зберігало та розвивало свою особливу культуру, звичаєве право та організацію побуту. З моменту зародження козацтва у народі формується відчуття особистої свободи та прагнення до самоорганізації суспільства на демократичних принципах. Утворення Запорізької Січі та Гетьманщини є унікальним суспільно-політичним явищем середньовічної Європи, які стали основою відновлення та формування власних органів управління та утворення військово-політичної організації, яка поступово набуває ознак держави та стає повноцінним учасником європейського політичного життя. Періоди формування Запорізької Січі та Гетьманщини були для українців важливими етапами національного усвідомлення своєї культурної ідентифікації. Особливо важким та доленосним для козаків-українців був період кінця XVII – поч. XVIII століття. Втративши контроль над територією Гетьманщини після перемоги Петра I під Полтавою, цінним для всього українського народу є створений у 1710 р. гетьманом Пилипом Орликом конституційний проект «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким», який за змістом випереджав ідеї французьких та англійських мислителів – засновників нових концепцій суспільного договору, розподілу влад, права народу на обрання та зміну влади, державного та народного суверенітету тощо.

Історично унікальним є процес зародження нової та новітньої української культури, в тому числі мови, письма, лексики тощо, яка синхронно формувалась у народі, територія якого штучно була розділена між декількома державами. Саме культурна самобутність

українців, яка чітко відрізнялась від культури сусідніх народів стала основою формування українців як етнічної групи, яка історично довела своє корінне право на створення власної держави.

Розуміючи історію Нового Часу (часу просвітництва, часу переосмислення попередньої епохи життя суспільства, а також появи нових моделей співжиття людей у державі, нових моделей розуміння права тощо) можна стверджувати, що такі ідейні «рушії» суспільства були незворотнім процесом відмови всіма європейськими державами від класової моделі суспільства та перетворення його на національні держави, основою діяльності яких є народ, який бере участь у виборах найвищих державних органів, залишаючи за собою право на їх відкликання.

Для кращого розуміння основи виникнення та поширення серед українців ідеї створення власної національної держави, автор пропонує враховувати суспільно-політичне становище українців в Австрійській монархії, значення появи важливих громадських, культурно-просвітницьких організацій, просвітницької ролі українців-науковців Львівського університету, Наукового товариства імені Шевченка, їхніх ідей, викладених у правових періодичних виданнях, а також процесів формування нової політичної свідомості в політичній еліті українців, які брали активну участь в роботі Галицького крайового сейму, а також у парламенті Австро-Угорщини. Лише належним чином усвідомивши процеси, які змінювали свідомість українців у XIX ст. – на поч. XX ст., можемо з впевненістю доводити, що утворення Західно-Української Народної Республіки не є випадковим явищем, а, навпаки, є усвідомленим кроком політичного, культурного, економічного та національного розвитку як української еліти, так і більшості українського народу, який проживав на території Австро-Угорської імперії до часу її політичного розпаду.

Важливими для оцінки формування ідей українців є праці, зокрема: Чорновол І. «Українська фракція Галицького крайового сейму 1861 – 1901 рр.: нарис з історії українського парламентаризму» та «199 депутатів Галицького сейму»; Ковалюк Р. «Український

студентський рух на західних землях. XIX–XX ст.»; Лозинський М. «Галичина в рр. 1918–1920»; Пашук А.І. «Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. Подолинського»; Радько П.Г. «Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX–XX століть: концепції, ідеї, реалії»; «Русалка Дністрова»: документи і матеріали; «Руська Трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України; Скакун О.Ф. «Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917)»; Сокурєнко В.Г. «Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века»; Яртись А. «Українська національна ідея в науково-теоретичній спадщині Юліана Бачинського».

Узагальнюючи вищевказані праці, виділяємо те, що у Галичині особливим етапом українського національного відродження був період з 30-х років XIX ст., коли з'являється перша національна громадська організація Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького, – «Руська Трійця» та її національно-просвітницький альманах, – «Русалка Дністрова». У праці «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України» (1987) [3], видання якої було присвячене 150-річчю виходу у світ альманаху «Русалка Дністрова», авторський колектив у складі Горинь В. І., Купчинський О. А., Стеблій І. Ф., Гринів Є. А., Гринчишин Д. Г. та інші, розкрито реалії суспільно-політичного руху у східній Галичині, зокрема, поширення ідей Просвітництва та формування нових тенденцій для зародження і утвердження нових демократичних цінностей у житті українського народу.

Важливим етапом формування національного світогляду українців у Галичині є зародження і розвиток українських політичних партій на західноукраїнських землях. Наприкінці 70-х років Юліан Романчук став одним з лідерів українського національного політичного руху. У 1879 р. він засновує політичний часопис «Батьківщина» (основний девіз видання – «Праця для українського народу та згода і єдність всіх українців»), його додаток «Руський правотар народний» (юридичний довідник для населення).

З 1880 р. відомий український адвокат Володимир Барвінський починає друкувати газету «Діло» (видавалась до 1939 року), яка стала інформаційним центром народовського руху і офіційним органом народовської партії. З 1885 року створюється Народна Рада як орган політичного керівництва народовців, яку очолив перший професор-правник Львівського університету Олександр Огоновський, а після його смерті у 1892 р. – Юліан Романчук. Поступово народовці перетворюються в українську парламентську організацію.

У жовтні 1890 р. у Львові була заснована Русько-Українська Радикальна партія, яка мала загальнонародний, соборницький, всеукраїнський характер, бо прагнула об'єднати увесь український народ: українців Галичини (русинів) та українців наддніпрянської України. Її засновниками та діячами були Іван Франко, Михайло Павлик, Роман Ярославич, Северин Данилович та інші. Ідейним керівником партії, який мав на неї колосальний вплив, був Михайло Драгоманов. Фактично з діяльністю Русько-Української Радикальної партії починається реалізація ідеї державної самостійності України.

Згодом з'являється Національно-Демократичне Сторонництво (Українська Національно-Демократична партія; з грудня 1899 р. – Українське Національно-Демократичне об'єднання (УНДО)). У програмі партії зазначалося про необхідність підтримки прагнень певних політичних сил у Російській імперії до її федералізації. Партія відстоювала ідею державницької самостійності України.

Крім вищевказаних партій, на початку ХХ ст. українці мали право обирати у представницькі органи своїх представників від різних партій, зокрема, від трудової, соціал-демократичної чи християнсько-суспільної партій.

Процесом формування політичної та правової свідомості українців невід'ємно пов'язаний з розвитком української юридичної науки та освіти у Львівському університеті. Творчість та наукові виклади Олександра Огоновського, Петра Стебельського та Станіслава Дністрянського є надзвичайно важливим досягненням українців. Важливим у цей час є також діяльність правничої комісії Наукового

Товариства ім. Шевченка. «Збірник Правничої комісії», «Правнича Бібліотека», українські правничі періодичні видання: «Часопись Правнича», «Часопись Правнича і Економічна», «Правничий Вісник», а також діяльність новостворених українських правничих організацій і товариств: «Кружок Правничий», «Товариство Українських Правників», які реалізують функцію правового всеобучу серед українців та інших народів Австро-Угорщини. Особливою та цінною у той час була діяльність Костя Левицького, Євгена Олесницького та інших вагомих українських діячів.

Зважаючи на те, що кожна ідея втілюється у життя через дії певних осіб, автор звертає увагу на діяльність відомих представників українського народу, які ще задовго до утворення ЗУНР здійснювали реальну просвітницьку, громадську, наукову та політичну діяльність і за це отримали законне право управління новоствореною українською національною державою – ЗУНР. Так, серед близько двохсот депутатів за весь час існування Галицького крайового сейму, Ваньо Теодор, Куровець Іван, Макух Іван, Перфецький Роман та деякі інші продовжили свою активну діяльність на урядових посадах ЗУНР. Також активними учасниками по утворенню та діяльності новоствореної ЗУНР були і колишні послы до парламенту Австро-Угорщини (у Відні), а саме Сидір Голубович, Станіслав Дністрянський, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Володимир Сінгалевич, Степан Смаль-Стоцький, Кирило Трильовський, Лонгин Цегельський та деякі інші. Надзвичайно значимими є суспільно-політична місія Андрея Шептицького, Олександра Барвінського та Івана Горбачевського як представників більшості Палати панів Райхсрату.

18–19 жовтня 1918 р. в приміщенні Народного Дому у Львові відбулась Конституанта (Конституційні Збори) близько 500 українців, а саме депутатів обох палат австрійського парламенту та крайових Сеймів Галичини і Буковини, представників українських політичних партій, студентства та єпископату УГКЦ. На з'їзді було обрано представницький орган українського народу – Українську Національну Раду (УНРаду), ухвалено її статут та затверджено президію, головою

президії (президентом) обрано Євгена Петрушевича. До складу УНРади увійшли Кость Левицький, Сидір Голубович, Лонгин Цегельський, Василь Стефаник, Осип Назарук, Василь Панейко, Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Станіслав Дністрянський, Кирило Студинський, митрополит Андрей Шептицький, єпископи Григорій Хомишин і Йосафат Коциловський та інші.

Література:

1. *Бачинський Ю.* Україна irredenta. К.: Основні цінності, 2003. – 176 с.
2. *Василенко Н. П.* Конституція Филиппа Орлика. Київ, Академічна юридична думка 1998.
3. Відозва Української Національної Ради від 1 листопада 1918 року / Сайт Верховна Рада України 1994-2018 – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0008300-18>
4. *Головацький Я.* Становище русинів у Галичині 25 червня 1846 р. (витяг із статті) – Режим доступу: <http://ua-kobzar.livejournal.com/214577.html>
5. Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – 350 с.
6. Історія русів / ред. і вступна ст. Олександра Оглоблина; пер. В.Давиденка; обкл. Якова Гніздовського. – Нью-Йорк: Вісник ООЧСУ, 1956. – 346 с.
7. *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях. XIX–XX ст. / Р. Ковалюк. Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
8. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. На підставі споминів і документів. Кость Левицький. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926, Ч. 1–2. – 736 с., IX с.
9. *Левицький К.* Українські послі. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. 1907–1914 рр. Львів: Видавнича спілка «Діло», 1937. Ч. 2. – 109 с.
10. *Литвин М. Р.* Західноукраїнська Народна Республіка – українська держава / Сайт Інституту енциклопедичних досліджень НАН України; Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16406

11. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918-1920. Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. – 228 с.

12. *Охримович Ю. Ю.* Розвиток української національно-політичної думки: (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). Нью-Йорк: Видавництво Чарторійських, 1965. – 120 с.

13. «Русалка Дністрова»: документи і матеріали/упорядники: Ф. І. Стеблій [та ін.]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові. Київ: Наукова думка, 1989. 542 с.

14. «Руська Трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / [В. І. Горинь та ін.; відповідальний редактор Ф. І. Стеблій] – Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. Київ: Наукова думка, 1987. – 337с.

15. *Старух Я.* Тисяча років життя й боротьби Українського Народу: Короткий нарис історії України. Ляйпціг, 1941. – 232 с.

16. *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. – 224 с.

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЗУНР

Василь Зіновійович Ухач

*кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету (м. Тернопіль)*

100-річний досвід ЗУНР – реальне встановлення цієї влади 1 листопада у м. Львові та в Східній Галичині; прокламування ЗУНР як суверенної та незалежної держави 13 листопада 1918 р. – наука для нас, пізніших поколінь.

Думається, що системне наукове дослідження цієї проблеми ще чекає на своїх дослідників. Водночас у контексті державо- і правотворення періоду 1917–1920 років ця наукова проблема

знаходила своє висвітлення як у працях істориків (В. Верстюк, О. Волошко, П. Гай-Нижник, І. Гошуляк, М. Литвин, С. Макаrchук, О. Павлишин, В. Солдатенко, Д. Яневський та інші), так і істориків держави і права (І. Бойко, П. Захарченко, О. Копиленко, О. Мироненко, В. Сидор, Б. Тищик та інші [1]).

Метою наукової розвідки є аналіз земельної реформи ЗУНР (ЗОУНР), її причин, дискусій щодо її проведення, значення для західноукраїнського селянства.

Аналіз наукового доробку заявленої наукової теми дозволяє виокремити перелік наступних характерних рис протікання земельної реформи.

1. Земельне питання потребувала першочергового вирішення, зважаючи на вкрай складне економічне становище та всезростаючу активну популістську більшовицьку агітацію. Події «весни народів» і скасування кріпосного права, не покращили суттєво становища галицького селянства. Ціна за викуп особистої залежності в десять разів перевищувала всі існуючі повинності. До того ж поміщики, при проведенні реформи, захопили всі ліси, луки й пасовища. Їм належала майже половина орних земель. Селяни ж мали або невеликі наділи землі, або не мали її взагалі й змушені були найматися на роботу до панів або Церкви [4, с. 105]. На Галичині продовжували панувати пережитки феодальних відносин, а перша світова війна лише погіршила ситуацію.

2. Утворення УНРади змусило західноукраїнський політичний провід роз'яснити населенню краю бачення перспектив власної політики, усвідомлюючи також і важливість ефективного проведення земельної реформи, яку М. Лозинський назвав *«найголовнішою журою нашої державної влади»* (курсив наш – В.У.) [4, с. 106–107]. Майбутній український парламент «переведе справедливую аграрну реформу, силою котрої земля великих земельних дібр перейде на власність малоземельних і безземельних» [3, с. 108]. Отже, завдання реформування аграрного сектору ЗУНР мав здійснити майбутній парламент. На думку того ж М. Лозинського, проведенням аграрної

реформи ЗУНР мав займатися Державний Секретаріат земельних справ. До його обов'язків входив контроль за сільським господарством та підготовка проведення земельного закону [4, с. 110].

3. З метою розробки аграрного законопроекту на січневій 1919 року сесії УНРади в Станіславові була створена земельна комісія, до складу якої ввійшли С. Данилович, С. Вітик, А. Шмігельський, П. Шекерик-Доників, Т. Старух, Л. Петрушевич, С. Онишкевич, І. Макух та інші. Нею було прийнято низку резолюцій стосовно проведення весняно-польових робіт, регламентування умов оренди землі. 21 лютого 1919 р. була прийнята постанова Державного секретаріату землеробства й внутрішніх справ про примусовий обробіток землі [4, с. 110–111]. Попри важливість проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР, уряд галичан вважав, що має всі необхідні права на проведення власного аграрного закону.

4. Аналіз документів дозволяє стверджувати про поліфонію підходів очільників ЗУНРу до особливостей проведення земельної реформи, гострі дискусії, існування альтернативних підходів до вирішення аграрного питання, несприйняття земельного закону Директорії в галицьких колах. Проекти земельної реформи жваво обговорювалися на засідання політичних партій. Так, віце-президент УНРади Л. Бачинський вважав, що юридично вона не повинна взагалі розповсюджуватися на Галичину, бо була прийнята до укладення Акту соборності. Він наголосив на необхідності поділу землі між мало- і безземельними селянами. С. Данилович, навпаки, виступив з проектом передачі великого землеволодіння громадам для колективного господарювання [4, с. 112]. У результаті тривалого обговорення були прийняті «Основи земельного закону», головними постулатами якого були наступні положення: конфіскація землі в осіб, що володіють нею понад норму, а також угідь, що перебувають у руках спекулянтів; повне відшкодування вартості малих наділів, а більших за певний відсоток; ліси стають власністю держави за виключенням незначних масивів; пасовища мають перейти у власність громад. Крім того, программа забороняла продавати землю, меншу за означений мінімум,

а селяни, які ухиляються від війни з поляками, взагалі не повинні її отримати [4, с. 113]. Закінчувався документ наступними словами: «Наділення землею відбуватиметься після закінченню війни і по повероті жовнірів з фронту і полону» [4, с. 114–115]. Для остаточного перетворення «Основ» у справжній закон була обрана субкомісія на чолі з Л. Бачинським.

5. З метою якнайшвидшого вирішення земельного питання, ЗУНР також ухвалила низку законодавчих актів, які мали на меті розв'язати цю проблему. Законом «Про вивласнення великих табулярних посіlostей» було започатковано аграрну реформу на селі [6]. Ним установлювався порядок конфіскації земель у великих землевласників. Кількість землі, що залишалася у власності колишніх поміщиків, не могла перевищувати 200 моргів (1морг-0,57га.). Націоналізовані землі переходили в тимчасове управління повітових земельних комітетів, які розподіляли їх поміж селянами [6].

6. 14 квітня 1919 р. УНРада прийняла Закон «Про земельну реформу», покликаний остаточно врегулювати аграрні відносини. Закон передбачав: а) збереження принципу приватної власності; б) конфіскацію земель поміщиків, церков, монастирів, різноманітних установ, а також набутих із метою спекуляції та тих, що не обробляли власники своїми силами; в) націоналізовані землі переходили до державного земельного фонду, з нього і мали наділятися земельними ділянками безземельні та малоземельні селяни; г) не мали права на отримання землі засуджені за дезертирство з лав української армії, за злочини проти Української республіки, її збройних сил, а також громадяни інших держав; д) особам, що втратили землю внаслідок націоналізації, передбачалося відшкодування збитків. Без компенсації відбирали землі: а) власників, що воювали проти Української держави; б) становили державну власність Австро-Угорщини; в) набуті спекуляцією в роки війни [2]. Регулювання решти аграрних питань відкладалося на розгляд майбутнього Сейму. На жаль, цей закон ЗУНР не був практично втілений у зв'язку з польською окупацією держави [6].

Як слушно зазначають львівські дослідники І. Терлюк та І. Патер, земельний закон мав певні недоліки. По-перше, наділення селян землею не могло розпочатися перед закінченням війни й поверненням «жовнірів і полонених додому», а значить переносилося на невизначений час; по-друге, не говорилося про відшкодування власникам конфіскованих земель; по-третє, не сказано, як нові власники наділялися землею за викуп чи без нього. Ці питання відкладалися до вирішення майбутнім сеймом [5].

Вищевикладене дає підстави для наступних узагальнень.

По-перше, відсутність стратегії державного будівництва, нерішучість, брак часу й професіоналізму, політичні та ідеологічні протиріччя (особливо навколо питання приватної власності) не дозволили напрацювати ефективний земельний закон. Земельний закон на Галичині можна вважати прогресивнішим (у порівнянні із законами українських урядів «першої» і «другої» УНР, Української держави), який з одного боку відображав агрокультуру, споконвічні традиції ведення господарства, з іншого – мав бути своєрідним сигналом для держав Антанти, які не сприймали меседжів соціалізації землі. І все ж основна проблема – людини, землі й волі, так і залишилась неврегульованою.

По-друге, відсутність вагомих успіхів українських урядів (ЗУНР (ЗОУНР зокрема – В. У.)) у вирішенні аграрного питання була викликана не лише частою зміною політичних режимів, але й дискретністю реформ, які вони проводили [5]. Попри те, що у ЗУНР земельне питання також було в числі найважливіших соціально-економічних питань, його правове вирішення відкладалося на невизначений термін до скликання сейму, що мав визначити розмір і час сплати селянами за наділи. Відтак селяни були незадоволені повільним просуванням вирішення реформи, й самочинно вдавалися до поділу землі.

По-третє, позитивний та негативний досвід вирішення земельного питання у діяльності українських урядів 100-річної давнини має бути врахований в сучасних умовах українського державо- і правотворення.

Література:

1. *Макарчук С.* ЗУНР: історичний досвід національного державотворення і сучасність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 20–29; *Сливка С. С.* Правовий механізм реалізації земельної реформи в Західноукраїнській Народній республіці//Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична. 2014. Вип. 2. – С. 24–31.
2. Закон Української Державної Ради «Про земельну реформу» від. 14.04.1919 р. // ППС «Законодавство»: Історичні нормативно-правові акти.
3. *Тимченко Р.* Земельна реформа ЗУНР//Український історичний збірник. 2009. Вип. 15. – С. 107–114.
4. *Тимченко Р.* Земельна реформа ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р. // Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. – С. 105–118.
5. *Терлюк І. Я.* Аграрне питання як фактор правової політики Українських державних формацій (1917–1921 рр.): започаткування національного земельного законодавства. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5769/vnulpurn201685069.pdf> (дата звернення: 03.10.2018).
6. *Ухач В. З.* Земельне законодавство ЗУНР, УНР та Української держави: порівняльний аналіз. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=324 (дата звернення: 05.10.2018).

УКРАЇНСЬКІ НОТАРІУСИ В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Ліліана Едуардієна Шевчук

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень Львівського національного
університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Упродовж 2017–2018 рр. українці в цілому та наукова громадськість зокрема, відзначають 100-річчя української революції 1917–1921 років, у ході якої український народ уперше в ХХ сторіччі створив національну державу, яка у формі різних утворень мала всі ознаки незалежної держави: територію, населення, владу, суверенітет.

В результаті розпаду Австро-Угорщини 1.11.1918 р. «волею українського народу на українській землях Австро-Угорської монархії утворилася українська держава...», яка 9.11.1918 р. отримала назву Західна Українська Народна Республіка (ЗУНР). За короткий строк і у тяжких зовнішньо-політичних і внутрішніх обставинах, в ЗУНР були сформовані і досить злагоджено функціонували основні ланки державного механізму, у тому числі і інститут нотаріату. Аналіз архівних документів засвідчує, що нотаріат періоду ЗУНР, попри несприятливі фактори, продовжував свою діяльність, а влада вживала адекватних заходів по його впорядкуванню. Адже, за словами О. Субтельного, «...галичани не займалися поширеними на сході радикальними експериментами..., а спиралися на старі австрійські моделі...».

Як самостійний правовий інститут нотаріат був запроваджений в Галичині цісарським патентом від 7 лютого 1858 р., яким на її території з 1 листопада 1859 р. вводилось у дію австрійське нотаріальне Положення 1855 р. 25 липня 1871 р. було прийнято нове Положення про нотаріат, яке діяло у Галичині і в часи побудови

української національної держави – ЗУНР, і після загарбання її Польщею (до 1934 р.). Положення 1871 р. встановлювало підвищені вимоги до особи, яка прагнула здобути посаду нотаріуса, зокрема: вік – 24 роки; бездоганність поведінки; закінчені правничі студії і складені іспити теоретичні чи наявність ступеня доктора права; успішно складений іспит нотаріальний, адвокатський чи судово-урядовий; стаж не менше як чотири роки практичної діяльності, із яких принаймні два роки – у нотаріуса на практиці, а інші два роки – на практиці у суді, адвоката чи фінансовій прокуратурі; знання, крім німецької, крайової мови, що використовувалась у місцевості, де кандидат прагнув працювати. Наведені вимоги законодавця вказують на те, яке важливе значення австрійський уряд приділяв проблемі підбору кадрів у нотаріаті. Як свідчать архівні документи початку ХХ ст., призначали на посаду нотаріуса у Галичині зазвичай лише після п'ятнадцятирічної нотаріальної практики, а траплялися випадки, коли стати нотаріусом вдавалося лише після двадцятирічної праці. Отож, нотаріусом, як правило ставала людина високих моральних чеснот і професіоналізму. Саме це, а також вагомість корпоративного принципу в діяльності нотаріусів, на нашу думку, зумовлювало високе значення інституту нотаріату в правоохоронній системі, підносило його в очах громадськості загалом і юридичної спільноти зокрема.

Станом на 1904 р. в Галичині було 152 нотаріуси (86 – в окрузі Львівської нотаріальної палати, і 46 – Перемишльської). Кількість ж українських нотаріусів була низькою, так, в 1910 р. – вона становила 19 осіб. Втім, це далеко не остаточна цифра, оскільки доволі складно встановити національну приналежність того чи іншого нотаріуса [2, с. 80]. Нотаріуси–українці користувалися авторитетом, заслуженою повагою у суспільстві. В когорті нотаріусів-українців початку ХХ ст. варто згадати Йосифа Онишкевича, Володимира Левицького (літературний псевдонім Василь Лукич) Володимира-Макс Левицького, Костя Телішевського, Володимира Лушпинського, Порфира Яримовича, Андрія Павлиша, Івана Рудницького, Степана Танчаківського, Петра Бугеля, Лева Гузара

тощо. Крім бездоганної професійної діяльності, вони відзначалися громадською і політичною активністю, проявляли національну свідомість і долучались до суспільно-політичного життя краю. Зокрема, Йосиф Онишкевич – нотаріус у Зборові, Коломиї, Львові (здійснював нотаріальну діяльність з 1971 по 1919 р.) – активний член і меценат українських культурних, освітніх і економічних установ, був президентом наглядової Ради банку «Дністер». Кость Телішевський, нотаріус у Турці, був депутатом Галицького сейму та верхньої палати австрійського парламенту, відіграв важливу роль в організації угоди між українською та польською фракціями Галицького сейму 1890 р. (так звана «нова ера»). 1897 р. припинив активну політичну діяльність, як стверджував К. Левицький через невдачу політичного проекту «нової ери» [1, с. 116], переїхав до Бучача, де і на далі працював нотаріусом. Володимир Лушпинський, нотаріус у Комарно, Косові, Ярославі, Перемишлі, а також Порфир Яримович, нотаріус у Підгайцях, теж були знайомими громадськими діячами. К. Левицький назвав П. Яримовича визначним українцем, хоч і тихою вдачею та громадянином незвичайної чесноти. [1, с. 116]

Одним з найвизначніших українських нотаріусів Галичини поч. ХХ ст. був Володимир Левицький (1856 – 1938), який більше відомий завдяки своїй літературній діяльності (літературний псевдонім Василь Лукич). Випускник юридичного факультету Львівського університету (1880 р.), працював нотаріусом у Болехові, Стрию, Станиславові, Винниках (до 1914 р., після чого залишає нотаріальну практику та займається громадською діяльністю). Активний учасник громадського життя і борець за національні права свого народу, В. Левицький, за словами К. Левицького – на кожному місці постійно і достойно працював для добра української нації, та як окраса нотарійного звання, своїм життям вказував молодшому поколінню зразок: як належить виконувати обов'язки звання і рівночасно вищі обов'язки українського громадянина супроти рідного народу. [1, с. 117]

Відтак, коли Австро-Угорська імперія розпалася і українці розпочали процес творення власної національної держави, свідомі

представники нотаріальної спільноти активно долучилися до цих процесів. Зокрема нотаріус і відомий громадсько-політичний діяч Михайло Мочульський (1875–1940), у 1918 р. був призначений до складу делегації УНР на мирних переговорах у Бересті, де виконував обов'язки перекладача і нотаря для підтвердження вірогідності підписів контрагентів. М. Мочульський – літературознавець, письменник, перекладач, громадсько-просвітній діяч. Закінчив юридичний факультет Львівського університету. Працював нотаріусом у Львові, після війни у Тернополі, згодом у Гримайлові (нині Гусятин), а з 1933 р. – у Станиславові. Дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка, у 1904–1913 рр. – член його управи.

Нотаріуси та громадські діячі Теодосій Будзиновський, Роман Заячківський, Лев Гузар у період 1918–1919 рр. були повітовими комісарами. Як стверджує Б. Й. Тищик, повітовими комісарами обирались не випадкові, чужі для населення і рекомендовані «зверху» люди, а ті, яких населення повітів добре знало, поважало, які заслужили на цю посаду своєю працею задля добра українського народу [3, с. 160].

Т. Будзиновський – працював нотаріусом у Станиславові, Балігороді. Неодноразово переслідувався польською владою, зокрема восени 1919 р. перебував у польському концтаборі для військовополонених та інтернованих українців у містечку Домбю, що біля Кракова. В час німецької окупації допомагав єврейським сім'ям, за що був арештований гестапо і замордований у Станиславській тюрмі. Р. Заячківський, комісар ЗУНР у Коломії, звідки був родом, – випускник юридичного факультету Львівського університету. В 1941–1944 рр. президент Нотаріальної палати у Львові, учасник відновлення української держави в окупованому німцями Львові, зокрема член Ради Сеньйорів.

Лев Гузар (1858–1923) – випускник юридичного факультету Львівського університету, нотаріус з Галича, дідусь блаженнішого Любомира Гузара: громадсько-культурний діяч, активний член «Просвіти», повітовий комісар ЗУНР в Галичі, свідомий українець і

діяльний громадянин, а також політичний організатор і людина дійсно визначна в українському громадянстві. [1, с. 117] Восени 1922 р. Л. Гузара було заарештовано за виступи проти виборів до польського сейму.

Степан Танчаківський (1854–1928) – громадський та культурно-освітній діяч. Після закінчення юридичного факультету Львівського університету працював суддею, а у 1898 р. (після 20-ти років судової служби) отримав посаду нотаріуса в містечку Золотий Потік; організатор, благодійник просвітнього життя Бучаччини, почесний член товариства «Просвіта», член видавничої спілки «Діло» у Львові, товариства «Українська Рада», Української Національно-Демократичної Партії. З листопада 1918 року після утворення ЗУНР працює суддею у Золотому Потоці, згодом – вірогідно продовжує уряд нотаріуса.

Іван Рудницький (1887–1951). Закінчив Львівський університет 1908 року. Працював нотаріусом у Бережанах. Під час I-ї світової воював на італійському фронті в чині старшини австрійської армії. Діяч таємного Військового Комітету у Львові, сотник Української Галицької армії, військовий представник диктатора ЗУНР Є. Петрушевича у Відні, згодом – військовий аташе ЗУНР у Празі. З 1927 р. – адвокат у Львові.

Отже, українська нотаріальна спільнота на початку XX ст. і в часи національно-визвольних змагань мала своїх визначних людей, але в переважній частині не виходила в громадянському житті далеко поза нотаріальні обов'язки. На відміну від адвокатів, значна частина українських нотаріусів, напевно в силу специфіки (дуалізму) своєї діяльності, не так активно декларувала свою політичну позицію, а іноді взагалі відмежовувалася від участі у суспільно-політичному житті краю.

Література:

1. *Левицький К. Українські правники в нотаріаті. Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів.* Львів, 1934. – С. 115–118

2. Мисак Н. Ф. Українські нотаріуси в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелекція і влада*. Вип. 32. 2015. – С. 71–87.

3. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004. – 392 с.

ДУХОВНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД МИТРОПОЛИТОМ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ .

Ольга Вадимівна Середа

*кандидат юридичних наук, асистент
кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого
(м. Харків)*

Перша світова війна, падіння Австро-Угорської та Російської імперій стали приводом до перебудови світового порядку на засадах права народів на самовизначення, а також взаємних гарантій політичної незалежності і територіальної цілісності для всіх великих і малих держав. З проголошенням цієї концепції президентом США В. Вільсоном народи, які програли у війні, охопила віра у початок нової ери, де їх долі вирішуватимуть не сила, а «демократичні принципи» свободи рівності та братерства «самовизначених» народів [2, с. 333]. Водночас розпочалась загальнополітична полеміка щодо кордонів, спонукаючи до дипломатичної гри та внутрішніх конфліктів. У цьому процесі відроджувалася самосвідомість українського народу та його державність, скована суверенітетом панівної влади.

На розбудову нового порядку Антанта зобов'язала Австрію здійснити державне «самовизначення» народів. Австрійський цісар

Карл видав маніфест від 16 жовтня 1918 р., де пропонував реалізувати право націй імперії на самовизначення шляхом в союзній державі, де «кожде племя на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм» [1, с. 175]. Народи, на самовизначенні яких буде заснована нова держава, зобов'язано діяти через Національні ради. На виконання припису 18 жовтня 1918 р. розпочала роботу Українська Національна Рада як конституанта частини українського народу, сформована з українських послів австрійського парламенту, лідерів політичних партій і греко-католицького духовенства, депутати буковинського і галицького сеймів [1, № 76, 80]. Її засідання розставило акценти щодо міжнародної ситуації та стратегії розвитку самостійної Української держави. Голова Ради Є. Петрушевич застановив проти входження до польської держави і бажання українського народу утворити власну державу в межах Австро-Угорщини [1, № 82]. 9 листопада 1918 р. Українська Національна Рада створила Державний секретаріат (уряд), а 13 листопада проголосила назву новоствореної держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР).

Водночас польська сторона також вживала офіційних кроків для становлення суверенітету і територіальної цілісності своєї держави. У своїх намаганнях вона користувалася підтримкою Австрії. Між українською та польською сторонами розгорівся конфлікт, який переріс у національно-визвольну боротьбу за землю і державу.

Митрополит Андрей Шептицький, як член Палати Панів віденського парламенту, взяв активну участь у роботі УНР, захищав інтереси українського народу на міжнародній арені, і водночас був пастором свого народу. Він у силу своєї ерудованості та духовної мудрості добре розумівся на політичних справах і міжнародній обстановці, чудово знав характер українців, його сильні і слабкі сторони.

Митрополит відчував суспільні настрої, кризу моральності і просвіти, яка огорнула країни Європи. В пастирському посланні до духовенства від 21 травня 1904 р. «О Квестії соціяльній» ним описано дух непослуху, який був загальним в цілій Європі, його

зростання через розширення теорії пересадної свободи і абсолютної рівності. Підкреслено розвиток антагонізмів до аномального сану, який названо соціальною квестією. Митрополит констатує загальне відступлення від Бога і віри, зникнення поняття справедливості, втрату почуття любові ближнього, панування ліберальної капіталістичної теорії. Світові капітали, на його думку, «скуплені в руках немногих потентатів світа фінансового, ростуть так, що зачинають неможливим способом тиранізувати людськість». Саме вони визначали спокій або війна, існування або упадок держав чи урядів [3, с. 139].

Митрополит Андрей співчував українському народу, а ще більше молоді, яка легко піддавалася різним проводам і гаслам в цих кризових умовах. Він застерігав, що цей революційний дух, який мав підтримку і в українських землях, «міг би пхнути наш нарід в безодню нещастя» [3, № 7]. У посланні до духовенства від 26 липня 1902 р Андрей Шептицький пише: «Панує такий дух часу, що молодець, як лишень здасть матуру, уважає себе покликаним до цензурування цілої суспільности, до давання кожному науки, в разі потреби, нагани. Кождий уважає себе за провідника в справах народних, суспільних, політичних і церковних» [3, с. 131]. Митрополит вбачав в українській молоді поряд з любов'ю до Батьківщини, здатності до самопожертви, «хибу, що свої гадки і свій спосіб бачення речей надто часто хоче накинути іншим, навіть часто засобами насильства і сліпого терору». Вказував на спільний поступ з сучасним світом, де мало толерантності, що створювало «з одного боку фашизм і такий виразний у многих державах нахил до диктатури, а з другого боку більшовизм» [3, № 22]. Іншим значним недоліком, на думку митрополита, була самовпевненість молоді, коли «свою думку сміливо і буйно ставите вище від думки всіх старших, себе вважаєте мудрішими і вищими» [3, № 22]. У цьому контексті Андрей Шептицький звернув увагу на важливість попереднього досвіду як засади до зв'язку з попереднім поколінням, і тим самим до сильної нації. На цій підставі він застерігав молодь від анархії, запального патріотизму, що буде лише шкідливим марнуванням сил.

Великі надії в організації суспільства митрополит покладав на духовенство та інтелігенцію. Він повчав слідувати християнській етиці у побудові суспільного ладу, йти за проводом Христа, його влади, закону і доктрини. Митрополит постановив духовенству не солідаризуватися з інтересами якого-небудь суспільного класу чи партією, застановляв допомагати усім багатим і бідним [3, № 7, 17].

На особливу увагу заслуговує послання Андрея Шептицького до інтелігенції від 27 січня – 9 травня 1900 р. [3, № 17]. В ньому розкрито один з елементів людської природи – організовувати і слідувати проводам під різними прапорами. Митрополит доводив: «У доктринах, принципах і поняттях підлягають люди несвідомо проводів інших. Загал людей приймає їх насліпо, без пересвідчення і без критицизму, на слово вчителя, якого не знає. Ідуть за закликами і ті, що не все ясно розуміють» [3, № 17, п. 26].

Митрополит бачив людський рід, ніби розбитий на атоми, які скріпляються під різними прапорами спільних інтересів, дібр або частіше спільних принципів. Люди піддаються проводам тих прапорів, біля яких зібрані. Коло людей, які їх держать, пояснював Андрей Шептицький, – це люди, які найбільш перейняті принципами групи (п. 29). Вони часто сліпо піддаються принципам прапора, стають провідниками для інших. З іншої сторони, їм протиставлені люди, які сумніваються або не хочуть піддаватися сліпому проводу.

Відповідно до цих елементів митрополит протиставляє їм християнського провід, заснований на особистому впливі Христа, його доктрині, законі і владі. На його думку, цей провід є довершеним, демократичним і відповідає природному стану і праву людини.

У посланні природне право людини митрополит розкриває як право моральне, вроджене кожному чоловіку, про що свідчить його сумління. Він пояснює: «Як нема права морального, правом людства буде безправ'я і всяка кривда. Всякий злочин буде природним. Здоров'ям людства буде неморальність, життя людей боротьбою всіх із усіми, Любов'ю їх самолюбство, а ідеалами їх звірячі інстинкти...

Людський рід того знає, і шукає, бажає ладу виконання етичного права» [3, № 17, пп. 85–89, 91].

Це бажання скерує людей до пошуків такого етичного ладу, мотивує їх до влади, організовувати людей в державний устрій. Важливим висновком митрополита є виконання етики природного права на всіх рівнях державного механізму: адміністрації, судів, в'язниць і виправних установ. Над пошуками цього права застановляються і всі вчені, шукаючи свого суспільного ладу, критикуючи лад інших. Для них це право, на думку митрополита Андрея, – обов'язкове, конечно можлива етика між людьми [3, № 17, п. 93].

На найвищому рівні митрополит Андрей вів переговори щодо українського питання, прагнучи міжнародного визнання новоутвореній ЗУНР, намагається заручитися підтримкою голови французької коаліційної місії зробив спробу знайти підтримку у Апостольського престолу та інших країнах Європи і Америки.

Література

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. / ред. О. Карпенко – Т.1. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2001. – 584 с.
2. История международного права / под ред. А. И. Дмитриева, У. Э. Батлера. – Изд. 2-е. – Одесса : Феникс, 2013. – 574 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944. / за ред. А. Кравчука – Т. II. – Л.: Вид-вл Отців Василіан «Місіонер», 1998 р. – 570 с.

**УРЯДОВА ГАЗЕТА ЗО УНР «РЕПУБЛІКА»
ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА*****Мар'ян Миронович Бедрій***

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів)*

Газети – секундні стрілки історії
Артур Шопенгауер

Відзначаючи сторіччя проголошення державності на західноукраїнських землях, важливими є не тільки згадки про певні події, державно-правові інститути, персоналії, але й джерела, завдяки яким сучасні покоління мають можливість побачити та дослідити різноманітні сторони тогочасного правового життя. Цінне дослідження джерельної бази для вивчення історії ЗУНР виконав В. Великочий, виокремивши серед масиву джерел періодичні видання того часу [1, с. 9]. Одному з таких видань (зокрема газеті «Республіка»), яке відіграло провідну роль у здійсненні інформаційної політики ЗУНР, присвячена ця доповідь.

За даними, наведеними Л. Корибутою, в період ЗУНР функціонувало близько шістдесяті українськомовних періодичних видань. Найбільше повітових українських часописів з'явилося у Перемишлі – 11, у Коломиї – 7, Дрогобичі – 3; по 2 видання – у Золочеві, Косові, Стрию, Товмачі, Чорткові; по одній газеті у Бережанах, Борщеві, Жовкві, Збаражі, Калуші, Кам'янці-Струмиловій, Рудках, Самборі, Сокалі. Крім того, ще майже два десятки видань, які публікувалися у містах-столицях держави: Львові, Тернополі, Станіславові [2, с. 646]. Серед цієї широкої палітри видань значної уваги дослідника історії права заслуговує газета «Республіка».

«Республіка» була офіційною щоденною газетою (так зв. щоденником) уряду Західної Області УНР, що публікувалася в Станіславові у період з 2 лютого по 25 травня 1919 р. Упродовж зазначеного часу світ побачили 94 номери (числа) газети «Республіка». Її головним редактором був І. Кревецький, а співредакторами – В. Дорошенко, М. Струтинський і М. Федюшка [3, с. 2495]. У першому номері редакція, розповідаючи про засади своєї стратегії, зазначила наступне: «Передусім «Республіка» рішуче стоятиме на становищі української державності – повної державної незалежності всіх українських земель від Кавказу по Карпати, повної державної сувереності українського народу від Кубані по Тису і Сян. Українська державність – ось критерій, який часопис наш прикладатиме виключно і до всього...» [4].

Газета «Республіка» становить важливе джерело для вивчення історії права. При чому, йдеться не тільки про державність і право ЗУНР, але й УНР, історію міжнародного права тощо. Газета неодноразово згадувалася в історико-правових дослідженнях, у хронологічні рамки яких потрапляв 1919 р. – один із найдраматичніших в українській історії. Припинення видання «Республіки» відбулося водночас із втратою ЗУНР контролю над Станіславовом. Події того часу знайшли своє відображення у згаданій щоденній газеті. Зрештою, не тільки події – тексти нормативно-правових і управлінських актів, міжнародні договори, інтерв'ю політичних діячів, авторські публікації аналітичного характеру, різноманітні оголошення тощо.

Після укладення акту Злуки ЗУНР уже не бачила своєї перспективи поза межами соборної України, що мало пряме відображення у тогочасній пресі. Вже у першому номері газета «Республіка» від 2 лютого 1919 р. подала великий репортаж про свято Злуки 22 січня 1919 р. в Києві з публікацією офіційних документів про об'єднання двох українських республік [2, с. 647]. Очільник Директорії УНР С. Петлюра сприймався як глава єдиної держави, що випливало у т. ч. з публікацій «Республіки». Також під час його візиту до Західної Області редакція взяла в отамана інтерв'ю, яке завершилося реплікою

С. Петлюри, що не втратила актуальності і по сьогодні: «Коли будемо мати сильну й добре вивінену армію, то щоб там не було, з'єднаємо цілу територію українського народу» [5, с. 1].

Оскільки «Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки» публікувався нечасто (всього 11 випусків), офіційним джерелом публікації законів ЗУНР була також щоденна урядова газета «Република». До прикладу, в номері за 10 квітня було опубліковано Закон про впровадження в обіг гривень і карбованців [6, с. 1], за 20 квітня – Закон про право горожанства (громадянства – М. Б.) на Західній Области УНР [7, с. 1], за 8 травня – Земельний закон Західної Области УНР [8, с. 1–2] тощо. Публікувалися в «Републіці» й підзаконні нормативно-правові акти – розпорядки (розпорядження), обіжники та ін. Наприклад, у номері за 20 лютого було надруковано Розпорядок Державного секретаря внутрішніх справ у порозумінні з Державними секретарями закордонних і військових справ в справі перепусток і паспортів до подорожі для цивільних осіб [9, с. 1], а 19 лютого – Обіжник Державного секретаря скарбових справ до всіх повітових комісарів у справі курсу карбованця, на підставі якого курс 1 карбованця (валюта ЗУНР) становив 2 австрійські крони, а 1 гривня (валюта УНР) дорівнювала 1 кроні [10, с. 1].

У газеті «Република» можна знайти матеріал важливий для історії міжнародного права. Зокрема у номері за 24 лютого було опубліковано текст міжнародного договору, запропонованого 4 лютого у Парижі, під назвою «Союз народів», в якому впізнаємо проект установчого договору майбутньої Ліги Націй [11, с. 4]. На першій сторінці номеру за 5 березня знаходимо ноту Державного Секретаріату до урядів країн Антанти та держав усього світу, в якій уряд ЗУНР висловив своє обурення: «Місія Антанти інформувалася про нашу справу тільки в Поляків у Варшаві і Львові. Приїхати на довше до правительства нашої Держави і тут інформуватися основно про нашу справу місія мимо кількакратної просьби не уважала за вказане» [12, с. 1].

Зі сторінок «Републики» довідуємося про урядові заходи задля захисту прав національних меншин ЗУНР. Зокрема у номері за 1

березня йдеться про зустріч Державного секретаря внутрішніх справ І. Макуха з двома делегаціями національних рад євреїв Східної Галичини (К. Гальперном, Р. Йонасом, Раппапортом і Шмєтерлінгом) у справі заворушень у Тернополі 14 лютого 1919 р., спрямованих проти єврейської меншини. Державний секретар заявив наступне: «Розрухи вибухли за інспірацією злочинних елементів, ворожих українській державі... багато до розрухів причинилися закордонні елементи, котрі умикалися цілими громадами по Тернополі і не уміли одного слова сказати по українськи. Це були чорносотенні та більшовицькі елементи. Виновників строго покарано. Трьох проводирів покарано карою смерти через розстріляння... я переконаний, що щось подібного більше не повториться... Я знаю, що наші противники будуть розширяти ложні вісти про розрухи і будуть старатися скомпромітувати нас перед цивілізованим світом... » [13, с. 1].

У вирі воєнних подій не втрачали актуальності питання юридичної освіти та науки, про що свідчать шпальта «Републики». Особливий інтерес у згаданому контексті привертає опублікована в газеті стаття Б. Чайковського «Інститут правничих наук», в якій автор аналізує вплив юридичної освіти і науки на вирішення питань державотворчого процесу. Також він відзначив зв'язок проблем Українського державотворення з недостатністю кадрового забезпечення: «На Львівському університеті не було ні одної української катедри державного та адміністративного права, економії, скарбовості, статистики тощо. Не було ні одної катедри правно-історичних дисциплін. А перецінь усі ті галузі науки права незвичайно важні і ми сьогодні далиби багато за те, коли б у нас були вчені спеціалісти з тих областей. Такий невідрадний стан нашої юриспруденції спинює розвиток нашої молодой державности» [14, с. 3].

Ще одним важливим компонентом інформаційного масиву, вміщеного у газеті «Република», були оголошення різноманітного змісту. Для вивчення історії судівництва ЗУНР цінний матеріал становлять оголошення про призначення посадових осіб судової влади (як правило, подавалися на першій сторінці під заголовком

«Іменования та перенесення в судівництві» [15, с. 1]) й анонси судових процесів (здебільшого подавалися на останній сторінці). Згадані повідомлення були свого часу опрацьовані в дисертаційному дослідженні Х. Горуйко [16]. У номері за 23 травня було опубліковане оголошення про загальну мобілізацію із підписом П. Бубели. Відповідно до нього загальній мобілізації підлягали усі українці віком від 18 р. до 50 р., які мали досвід військової служби в австрійській армії, крім залізничного персоналу [17, с. 1].

Газета «Република» була інформаційним плацдармом не тільки для політичних, законодавчих, судових і військових справ, але й інших важливих сфер життя держави. Так, у номері за 19 квітня було розміщене оголошення про запрошення бажаючих вступників на «Курс лісових сторожів» в Інспектораті державних лісів у Болахові. Після завершення курсу та складення іспитів була перспектива праці за відповідним фахом [18, с. 1]. В останньому номері газети за 25 травня містилося оголошення про те, що 18 травня між залізничними станціями Станіславів і Долина була втрачена печатка наступного змісту: «Головноуповноважений по Продовольчим справам Галичини і Буковини» на обідку, а всередині герб (Тризуб) і напис: «Мін. Нар. Госп. У.Н.Р.». У зв'язку з цим дана печатка від 17 травня оголошувалася недійсною [19, с. 4].

Серед усіх номерів газети зрідка траплялися й оригінальні приватні оголошення, які могли б послужити матеріалом для дослідження сімейного права згаданого періоду. Так, у номері за 19 лютого було таке оголошення: «Хочу оженитися з панною або молодую вдовою. Першенство мають високого росту, флегматичні і лиш Українки. Посаг вимагається. Я сам – кавалер, блондин, високого росту, флегматик, на становищі Державного Уряду. Річ поважна під «Словом чести». Всякі нісенітниці виключається. Думаючи про се поважно порозуміються про се ласкаво зі мною писемно або устно. Адресувати Станіславів, В. Д., вул. Хмельницького, 10» [10, с. 4].

Таким чином, газета «Република» становить цінне та важливе джерело для вивчення історії українського права. Із нього дослідники

черпають цікавий матеріал про нормативно-правові й управлінські акти, міжнародні договори, судові справи тощо. Значна перспектива вбачається і у використанні згаданої газети як емпіричної бази пізнання тогочасного правового життя, думок, поглядів, сподівань і переконань. Багато подій, висловлювань і матеріалів із «Республіки» можуть бути приводом для проведення паралелей із сучасністю, а відтак спонукають до висновків, які можуть мати певний вплив на поточне державотворення в Україні.

Література

1. *Великочий В. С.* Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва : автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07. 00. 06. / В. С. Великочий. – Львів, 1999. – 20 с.
2. *Корибута Л.* Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістового наповнення / Лариса Корибута // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18. – Львів, 2009. – С. 644–651.
3. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Т. 7. Пряшівщина-Сиг. – Львів : НТШ, 1998. – С. 2405–2799.
4. *Богуславський О.* Урядова преса Західноукраїнської Народної Республіки: державотворчий аспект [Електронний ресурс] / О. Богуславський. – Режим доступу: https://kalusz.io.ua/s412954/o._boguslavskiy_uryadova_presa_zahidnoukraenskoe_narodnoe_respubliki_derjavotvorchiy_aspekt
5. Республіка. – 1919. – Ч. 23. – 28 лютого.
6. Республіка. – 1919. – Ч. 58. – 10 цвітня.
7. Республіка. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня.
8. Республіка. – 1919. – Ч. 79. – 8 мая.
9. Республіка. – 1919. – Ч. 16. – 20 лютого.
10. Республіка. – 1919. – Ч. 15. – 19 лютого.
11. Республіка. – 1919. – Ч. 19. – 24 лютого.
12. Республіка. – 1919. – Ч. 27. – 5 марта.
13. Республіка. – 1919. – Ч. 24. – 1 марта.
14. Республіка. – 1919. – Ч. 41. – 21 марта.
15. Республіка. – 1919. – Ч. 20. – 25 лютого.
16. *Горуйко Х. П.* Система судочинства Західно-Української Народної

Республіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Х. П. Горуйко. – Львів, 2014. – 16 с.

17. Републіка. – 1919. – Ч. 92. – 23 мая.

18. Републіка. – 1919. – Ч. 66. – 19 цвітня.

19. Републіка. – 1919. – Ч. 94. – 25 мая.

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ 1917–1921 РР. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Світлана Григорівна Ковальова

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії і теорії
держави і права Чорноморського національного університету
імені Петра Могили (м. Миколаїв)*

Навряд чи викликає сумнів твердження, що врахування історичного досвіду державотворення є важливою запорукою оптимізації державотворчих процесів. Це стосується не лише досвіду успіхів і перемог, але – у першу чергу! – негативного досвіду поразок і прорахунків, адже неупереджений їх аналіз надає можливість виявити їхні закономірності й причини для уникнення подальшого повтору помилок: як відомо, повторюючи одні й ті самі дії, марно очікувати іншого результату. Тож звернення до аналізу причин поразки українців у боротьбі за створення національної держави у 1917–1923 рр. є актуальним завданням нинішньої історико-правової науки. Такі дослідження набувають особливої ваги в сучасних умовах посилення як ідеологічного, так і збройного тиску на нашу державу з боку Росії.

Важливою складовою Української революції був селянський повстанський рух, що активно тривав упродовж 1917–1921 рр. на території Східної, Центральної, Південної України. Сучасна вітчизняна історична наука визнає, що у процесі формування концепції Української революції 1917–1921 рр. як самостійного історичного

явища стало зрозуміло, що селянський повстанський рух був одним з найважливіших її особливостей, наскрізним мотивом, який пронизував її від початку до кінця [1, с. 7–8]. Зусиллями вітчизняних вчених-істориків та істориків права напрацьовано значний науковий доробок, що охоплює різноманітні аспекти цієї унікальної прикмети українських державотворчих змагань. Метою даної розвідки є встановлення причин поразки українського повстанського руху на теренах Південної України у 1927–1921 рр.

Селянський повстанський рух на Півдні України масово розгорнувся вже наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. В його руслі діяли як великі організовані об'єднання, керовані із центру та нерідко очолювані кадровими військовими, що отримали військову освіту ще у царській Росії або Австро-Угорщині (Чорноморське повстанське козацьке військо, Балто-Ольгопільський повстанський загін, загін отамана Н. Григор'єва, Первомайська повстанська організація), так і створені за ініціативою самих селян повстанські загони, що діяли практично на всій території Півдня. Такі загони діяли як у межах декількох сіл (наприклад загони Г. Трояна у с. Трикрати, Г. Тимофєєва у с. Анатоліївка, В. Афанасьєва у с. Братське на Миколаївщині [2, с. 121] та багато інших), так і у цілих повітах (наприклад, у Первомайському повіті Миколаївщини активно діяли загони Залізняка, Підкови, Головатого, Марченка, Чумака; у Вознесенському – загони «Чорного Ворона», Задорожного, Гупала, Свища та сотні інших) [2, с. 127]. Попри потужність селянського повстанського руху більшовицькій владі вдалося придушити його вже до 1922 р. Причини поразки цього сегменту Української революції можна умовно поділити на внутрішні, зумовлені недоліками та прорахунками всередині самого руху, та зовнішні, які були викликані втручанням у його діяльність з боку більшовиків. Зауважимо, що зовнішній чинник часто лише відігравав роль каталізатора, загострюючи ті проблеми, що існували всередині руху.

Головною соціально-політичною причиною поразки селянського повстанського руху, як і Української революції взагалі, була відсутність у тогочасній Україні сформованої політичної еліти, яка б чітко уявляла

та сформулювала для себе і для українців конкретні політичні цілі та програму. Наслідком стало те, що проукраїнські політичні сили зазвичай ставили вузькі партійні інтереси вище за загальнонаціональні. Крім іншого, така практика не могла сприяти виокремленню широкої соціальної бази для жодної з політичних сил. Відтак у тогочасному суспільстві, у тому числі серед селянства, бракувало національної свідомості та самосвідомості. Українська селянська ідеологія традиційно негативно сприймала сильну владу [3, с. 73], а тодішні українські політичні лідери не змогли подолати політичного нігілізму селян, протиставивши йому інші соціальні цінності.

На цю основну причину нашаровувалися інші чинники, що врешті-решт і призвело до національної катастрофи.

Важливою причиною поразки селянського повстанського руху була його мозаїчність та слабкий зв'язок із армією УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР Олександр Доценко писав, що уряд УНР і Головний штаб «ніколи не мали планового зв'язку з усіма повстанськими організаціями, а через це ... не було сталої координації акцій повстанців з акціями Армії УНР» [цит. за: 4, с. 97]. Незважаючи на наявність координаційних зусиль з боку самих селян (так, Ю. Котляр зазначає, що організатори сільських загонів налагоджували зв'язки з іншими селами, відтак упродовж 2–3 тижнів цілі волості були охоплені мережею бойових осередків, що разом налічували до 2000 бійців [5, с. 17–18]), недостатньо чітка стратегічна координація зусиль різних загонів і формувань з боку УНР часто ставала на перешкоді досягненню навіть тактичної мети, що врешті вилилося у стратегічну військову поразку.

Чинником, що відіграв фатальну роль у вирішенні долі селянського повстанського руху, була слабка ідеологічна установка більшості селянства на національні ідеали. Лідери селянського повстанського руху докладали зусиль по ідейному стимулюванні селянських мас, апелюючи не так до їхньої національної пам'яті та свідомості, як до конкретних насущних потреб. Наприклад, у листівці політичного відділу Чорноморського повстанського козацького війська (1921 р.)

містилися заклики до селян допомагати повстанцям, «які борються за ваше щастя, за спокій, за землю і волю проти насильства і грабунку комуністів» [цит. за: 6, с. 30]. Відсутність достатньої національно орієнтованої мотивації була одним із чинників утворення низки бандитських формувань, які діяли у рамках повстанства, але не ставили перед собою ніякої політичної мети [2, с. 109], відверто займаючись кримінальною діяльністю. Крім того, були випадки, коли загони, створені як повстанські, згодом починали займатися погромами та грабежем. Такі прояви плямували репутацію всього руху в очах селян, водночас надаючи більшовицькій пропаганді підстави для шельмування повстанців як бандитів.

Серед причин поразки селянського повстанського руху слід назвати економічні проблеми, які постали перед урядом УНР у той час і не давали йому можливості належним чином забезпечити озброєння, одяг та харчування для армії та повстанців. Так, у рапорті начальника партизансько-повстанського штабу УНР Ю. Тютюнника Голові Директорії і Головному отаману військ УНР С. Петлюрі про початок Другого Зимового походу військ УНР від 6 листопада 1921 р. повідомлялося, у тому числі, про стан взуття та одягу старшин та козаків, що відбули на повстання. Вказувалося, що 35% осіб не мають ніякого взуття (для них було закуплено личакові постоли), «а решта в дуже кепському стані»; 50% вояків не мають шинелей, решта одягу – старий та потертий [7, с. 159]. Відсутність елементарних побутових умов також сприяла згортанню селянського повстанського руху: повстанці розходилися по домівках. Так, у грудні 1921 р. бойові загони отаманів С. Заболотного та К. Солтиса – найбільші серед повстанських загонів Одещини – нараховували відповідно 55 і 60 бійців; очолюваний отаманом Сокирою партизанський загін, що діяв у районі річки Кодима, налічував 40-50 повстанців. Водночас збройні формування Червоної Армії в Україні налічували 1 мільйон 200 тисяч бійців [6, с. 133]. Така кричуща перевага більшовиків у військовій силі вселяла зневіру у доцільності продовження подальшої боротьби. Успішні воєнні операції Червоної Армії у поєднанні з

масовими терористичними заходами радянської влади, організованим нею голодом, а також відсутністю зовнішньої підтримки українських визвольних змагань сприяли тому, що селянський повстанський рух поступово вщухав. Керівники партизанських загонів або гинули, або складали зброю. Вірними національній справі залишалися окремі пасіонарні особистості, які усвідомлювали приреченість боротьби, але обрали її продовження. У своїх спогадах один із яскравих діячів селянського повстанського руху на Півдні України Я. Гальчевський-Войнаровський писав: «...ми... не загинемо безславно, а загинемо зі зброєю в руках, по-козацьки. А кожна нова жертва – це цеглина в наш національний будинок, бо ніколи людська кров не летіється намарно. ... Може ми врешті-решт покладемо голови, але пам'ять кривавих змагань залишиться після нас для тих, що будуть боротися після нас» [цит. за: 6, с. 145].

Отже, причинами поразки селянського повстанського руху 1917–1921 рр. стали політичні, соціальні, економічні, ідеологічні проблеми, що не змогли бути вирішені тодішньою владою УНР в умовах російської агресії та відсутності зовнішньої підтримки.

Література:

1. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років / за заг. ред. В. Лободаєва. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 399 с.
2. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Левченко, Л. Вовчук, О. Волос та ін. Миколаїв: Іліон, 2017. – 280 с.
3. *Котляр Ю.* Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925).
4. *Шкварець В. П.* Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині. 1917–1921: Навч. посібник. Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2007. – 120 с.
5. *Котляр Ю.* Висунська і Баштанська республіки (до 90-ї річниці проголошення).

6. *Боган С.* Повстанці Одещини і Придністров'я: Антикомуністичний повстанський рух на Південному Заході України у 1920–1925 рр. К.: Гамазин, 2013. – 176 с.

7. Рапорт начальника партизансько-повстанського штабу УНР генерала-хорунжого Ю. Тютюнника Голові Директорії і Головному отаману військ УНР С. Петлюрі про початок Другого Зимового походу військ УНР в Україну // Реабілітовані історією. У 27 томах. Миколаївська область. Книга 5. Київ-Миколаїв: Світогляд, 2010. – 653 с.

ЗАСТОСУВАННЯ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ 1852 р. В ЗУНР

Мар'яна Юріївна Шуп'яна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального
права і кримінології Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

Згідно з Постановою Української Національної Ради в галузі цивільного, кримінального і процесуального права, на території ЗУНР використовувалося австрійське законодавство, якщо воно не суперечило цілям Української держави [1, с. 331]. Основним джерелом кримінального права в Австрійській імперії, а з 1867 р. в Австро – Угорській монархії був Кримінальний закон про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки 1852 р. Отже, як впливає із приписів даної постанови – основним джерелом кримінального права в Західно – Українській Народній Республіці був австрійський кримінальний кодекс 1852 р.

Кримінальний кодекс 1852 р. було оприлюднено 25 травня у Загальному віснику законів та розпоряджень Австрійської імперії німецькою мовою та всіма крайовими мовами, якими, згідно з патентом імператора від 4 березня 1849 р., виходив цей вісник, у Галичині та Буковині – крайовою мовою була польська. Незважаючи на те, що

кримінальний закон про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки 1852 р. був доповненою редакцією кримінального кодексу 1803 р., як зазначалось у згаданому патенті імператора, все ж він відрізнявся від нього і за зовнішньою структурою, і за змістом [2, с. 234].

Відмінності кримінального кодексу 1803 р. та кримінального кодексу 1852 р. щодо структури: 1) кримінальний кодекс 1852 р. містив лише норми матеріального кримінального права, на відміну від кримінального кодексу 1803 р., який містив також і норми, що регулювали процесуальні відносини (питання процесуального права до 1853 р. регулювались нормами кримінального кодексу 1803 р. та кримінально-процесуального кодексу від 17 січня 1850 р., з 1853 р. до 1873 р. – законом про кримінальне судочинство від 29 липня 1853 р., а з 1873 р. до 1918 р. – нормами кримінально-процесуального кодексу від 23 травня 1873 р.); 2) кримінальний кодекс 1852 р. складався з двох частин, нумерація статей в яких була спільна, тобто не розпочиналась з § 1 (§ 1–532), а кодекс 1803 р. складався з двох частин, нумерація статей в яких розпочиналася з § 1 (Ч. I (§ 1– 557); Ч. II (§ 1–459)); 3) кримінальний кодекс 1852 р. не містив великої кількості наукових дефініцій, як це було у кодексі 1803 р.; 4) кримінальний кодекс 1852 р., на відміну від кримінального кодексу 1803 р., не містив вступної частини (у кримінальному кодексі 1803 р. вона називалася “Про предмет регулювання даного закону”) [3, с. 253] .

Відмінності у змісті кримінального кодексу 1803 р. та кримінального кодексу 1852 р. були такими: 1) кримінальний кодекс 1852 р. запроваджував новий поділ кримінально караних діянь на тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки (у кримінальному кодексі 1803 р. усі кримінально карані діяння поділялися на тяжкі злочини та тяжкі поліцейські проступки); 2) згідно з нормами кримінального кодексу 1852 р. необхідна оборона була обставиною, що виключала злочинність діяння у випадку скоєння будь-якого кримінально караного діяння (§ 2 “є”), а згідно з положеннями кримінального кодексу 1803 р. необхідна оборона

виключала злочинність діяння лише у випадку скоєння вбивства (§ 127 Ч.ІІ); 3) кримінальним кодексом 1852 р. було скасовано такі посилення ув'язнення та арешту, передбачені нормами кримінального кодексу 1803 р.: громадські роботи, як посилення ув'язнення та виставлення винної особи на публічний огляд, як посилення арешту (§ 21, 255 кримінального кодексу 1852 р. та § 17 Ч.І, 18 Ч.ІІ кримінального кодексу 1803 р.); 4) кримінальний кодекс 1852 р. було доповнено нормами про злочини, вчинені за допомогою друкованих засобів (§ 7, 10, 28, 29, 35, 251, 252); 5) кримінальний кодекс 1852 р. скасував смертну кару за підробку державних цінних паперів, що вважалися монетами та за повторний підпал; 6) кримінальним кодексом 1852 р. було криміналізовано такі суспільно-небезпечні діяння: образа членів імператорського дому (§ 64), насильницькі дії проти зборів, зібраних владою в громадських справах, проти суду або проти іншої державної влади (§ 76), насильницькі дії проти юридично визнаних корпорацій або проти зборів, що відбуваються за підтримки або під контролем державної влади (§ 78). Водночас кодекс декриміналізував таке суспільно-небезпечне діяння як повернення вигнаної особи (§ 82 Ч.І кримінального кодексу 1803 р.).

Отже, проаналізувавши вищенаведені факти, можемо зробити висновок, що основним джерелом кримінального кодексу 1852 р. були положення кодексу 1803 р., в основу якого було покладено норми кримінального кодексу для Західної Галичини 1797 р. та практика його застосування на території Західної та Східної Галичини. Однак, необхідно зазначити, що «вихідним пунктом» праці кодифікаційної комісії над текстом кримінального кодексу 1797 р. були положення кримінального кодексу Йосифа II з 1786 р., і основна дискусія серед членів цієї комісії була не про необхідність розроблення нового кримінального кодексу, а про те, які зміни необхідно внести у текст кодексу 1786 р., щоб привести його у відповідність до соціально-економічного і політичного розвитку тогочасного суспільства та держави. Саме така позиція всіх наступних кодифікаційних комісій і була основною тенденцією розвитку австрійського кримінального

законодавства у період XVIII–XIX ст., яке потребувало ґрунтовних змін відповідно до нових економічних, політичних та соціальних відносин [4, с. 53–54].

Аналізуючи основні положення кримінального кодексу 1852 р., варто зупинитися також і на характеристиці законодавчих актів, які вносили зміни та доповнення до нього. Окрім кримінального закону про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки 1852 р. питання матеріального кримінального права в Австрійській імперії, а з 1867 р. в Австро-Угорській монархії, регулювалось значною кількістю законодавчих актів, які або вносили в нього зміни або доповнювали його новими кримінально-правовими нормами. Усі ці закони можна поділити на дві групи: перша група – це закони, які регулювали питання призначення покарань, а друга – це спеціальні кримінальні закони, які встановлювали відповідальність за кримінально карані діяння, що не були передбачені кримінальним кодексом 1852 р. [5, s.497].

До першої групи належав закон про правові наслідки засудження особи за вчинення кримінально караного діяння та про скасування використання кайданів від 15 листопада 1867 р. (в історико-правовій літературі даний закон відомий як закон про внесення змін до кримінального кодексу 1852 р.). Цим законом скасовувалося: застосування покарання у вигляді побиття різками або палками, як основного і як додаткового, заковування в кайдани при тяжкому ув'язненні другого рівня. Зазначений закон також вніс суттєві зміни в законодавчі норми щодо регулювання питання правових наслідків притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Що ж стосується спеціальних кримінальних законів, то залежно від того, чи вони були видані до прийняття кримінального кодексу 1852 р. чи після, їх можна поділити на дві групи: 1) Спеціальні кримінальні закони, видані до прийняття кримінального кодексу 1852 р. – 4 кримінальні закони; 2) Спеціальні кримінальні закони, видані після прийняття кримінального кодексу 1852 р. – 36 кримінальних законів та договори Австрійської імперії з іншими державами про видачу злочинців [6, s.185 – 186].

Необхідно зазначити, що хоч від часу свого прийняття австрійський кримінальний кодекс 1852 р. зазнав багатьох змін та доповнень, все ж цього було не достатньо для того, щоб він відповідав вимогам тогочасного розвитку правової науки та суспільних відносин. Також зростало невдоволення юристів, які вимагали скасування смертної кари, лібералізації норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх та скасування норми про застосування статей кримінального кодексу за аналогією. У зв'язку з цим імператор 16 лютого 1861 р. видав патент про створення комісії та початок розробки нового кримінального кодексу. Однак до прийняття нового кримінального кодексу так і не дійшло, праця над ним зупинилась на рівні законопроектів. Починаючи з 1863 р. (проект Ф. Гіє) і до 1905 р. (проект Х. Гегеля) було запропоновано більше 10 варіантів нового кримінального кодексу (наприклад, у 1867, 1869, 1870, 1874, 1881, 1889, 1891, 1897, 1902 рр.) [7, с. 16].

Отже, Кримінальний закон про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки 1852 р. був чинним у Галичині і Буковині в період їхнього перебування у складі Австрії та Австро-Угорщини. Після припинення існування Австро-Угорської монархії у 1918 р. цей кодекс був основним кримінальним законом в Західно – Українській Народній Республіці впродовж листопада 1918 р. – липня 1919 р., а відтак після приєднання Західної України до складу Польщі у 1921 р. кримінальний кодекс 1852 р. застосовувався у Галичині до 1932 р. аж до введення там у дію у польського кримінального кодексу.

Література:

1. *Бойко І. Й.* Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. / І. Й. Бойко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 408 с.
2. *Das oesterreichische Strafgesetz und die Verordnungen über die Gerichts Kompetenz: vom 27.5.1852: zur bisherigen Gesetzen und eingetretenen Veränderungen* / Karl Gochnat. – Wien : Verlag vom Tandler, 1852. – 333 S.
3. *Krzymski E.* Wykład prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem ustaw austriackich. T. 1 / Edmund Krzymski. – Kraków : Nakładem J. K. Żupańskiego & K.J.Heumanna, 1887. – 340 s.

4. *Шуп'яна М. Ю.* Система покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 р. та практика їх застосування у Східній Галичині : монографія / М. Ю. Шуп'яна. – Львів : 2017. – 252 с.

5. *Bojarski A.* Prawo karne. Wykłady uniwersyteckie prof. Bojarskiego. Część ogólna ustawy karnej austriackiej / Aleksander Bojarski. – Kraków, 1880. – 652 s.

6. *Salmonowicz S.* Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII–XIX w. / Stanisław Salmonowicz. – Toruń, 1966. – 295 s.

7. *Krzymski E.* Projekt kodeksu karnego polskiego. Tytuł wstępny i część ogólna / Edmund Krzymski // Kwartalik Prawa Cywilnego i Karnego. – 1918. – Т. 1. – Warszawa, 1918. – 74 s.

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ ЗУНР

Леся Михайлівна Трепак

*асистент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів)*

Польсько-українська війна, боротьба з диверсіями, дезертирством вимагала рішучих дій щодо організації військової юстиції, одного з гарантів дисциплінованості та боєздатності армії.

Вже 8 листопада під час боїв у Львові Українська Генеральна Команда прийняла рішення про створення військово-польового суду під юрисдикцію якого крім військовослужбовців української армії, підпадали цивільні особи що вчинили «заворушення публічного спокою, грабунок, крадіжку». Перше розпорядження про створення військової юстиції Державний Секретаріат видав 16 листопада 1918 року. У столиці держави планувалось створити Найвищий військовий трибунал як суд найвищої інстанції. Військові обласні суди діяли при створених Державним секретарством військових справ Львівській, Тернопільській та Станіславській військових областях, а при

окружних військових командах – окружні військові суди. Головами військових обласних судів призначались коменданти цих областей а їх членами були представники державної жандармерії та коменданти 4-х військових округів, на які поділялись області. На час військових дій у Львові судочинство у місцевій військовій області виконував польовий суд Начальної Команди Галицької Армії. Він взяв до розгляду всі справи колишніх дивізійних судів у Львові та Перемишлі Як державний обвинувачувач в окружних судах виступав судовий офіцер, при обласних судах – військовий прокурор, а при Найвищим військовим трибуналі мав виступати Генеральний військовий прокурор або його заступник. Генерального військового прокурора, як і цивільного призначено не було. Військовим судом першої інстанції був окружний військовий суд, головою якого призначався окружний військовий комендант. Судочинство в місцях розташування частин Української Галицької Армії у Відні та Будапешті здійснювали окремі судді, які після збору необхідних матеріалів пересилали їх до окружного військового суду в Станіслав. Сотника І. Мамота та хорунжого П. Слободу було звинувачено в незаконному продажу державних коней у збірній станиці Української Армії у Відні. Суддею-сотником А. Устимовичем зібрані матеріали попереднього слідства направлено кур'єрською поштою у Станіслав, а підозрюваних було зобов'язано прибути до Державного секретарства військових справ для продовження судового розгляду.

Військова ситуація на фронтах та наявність великої кількості диверсантів та шпигунів у тилу вимагало створення більш мобільних органів, ніж звичайні військові суди. Розпорядженням Державного Секретаріату ЗУНР від 3 грудня 1918 р. було утворено при кожній окружній команді військово-польові суди окружної команди Українських військ. У випадку, коли в окремих окружних військових командах не діяли військово-польові суди, то їх функції виконували суди сусідньої окружної команди, після внесення подання до Державного секретарства військових справ про створення спільного суду. При розгляді у судах кримінальних справ враховувались всі їх

обставини, на перших порах рішення були ліберальні. Польовим судом окружної військової команди в Самборі 27 березня 1919 р. засуджено В. Рудницького 1899 р. н. за самовільне відлучення на 2 місяці від служби в армії на 3 місяці арешту з «твердим ліжком і темницею 1, 10, 20 числа кожного місяця». Покарання мало відбутися після звільнення з рядів Української Галицької Армії.

У січні 1919 р. утворено польовий суд Начальної Команди Українських військ і польові суди групи «Північ», «Південь» та групи «Львів».

Польовий суд Начальної Команди Українських військ в основному розглядав офіцерські справи, справи про шпигунство на надання допомоги ворогові. У травні 1919 р. ці справи знову були передані польовим судам, оскільки вони вимагали значних фінансових затрат та витрати часу. Для зменшення витрат пов'язаних з проведенням судового слідства, дозволялись виїзди суддів до місця розташування свідків та підсудних. справи з одного суду в іншій передавались після закінчення всіх слідчо-процесуальних дій. Головою польового суду призначався найстарший за військовим званням судовий офіцер. До складу військово-польового суду входило не менше 3-х суддів: голови та двох старшин. Один з них виконував функції судді-слідчого, інший – прокурора. Військові судді призначались Державним секретарством військових справ з числа офіцерів української армії, які були цивільними суддями або юристів, що склали суддівський чи адвокатський іспит. Державному секретарству військових справ підпорядковувався і весь допоміжний апарат судів. Військовослужбовці Української Галицької Армії, які мали юридичну освіту і бажали стати військовими суддями, складали військово-судові іспити. Порядок їх проведення було визначено розпорядженням Державного секретарства військових справ від 4 травня 1919 р. До її складу входив голова і два члени. Головою комісії призначався судовий референт Державного секретарства військових справ. Іспит проходив у формі, аналогічній іспиту для цивільних суддів, але в дещо спрощеній формі.

Військовими суддями крім українців були також особи інших національностей. У збірну станицю Української Галицької Армії у Відні на посаду сотника-судді призначено чеха Г. Частку. Він прийняв присягу і на протязі одного місяця зобов'язувався вивчити українську мову. До допоміжного складу військових суддів заборонялось приймати жінок. В окремих випадках за дозволом Державного секретарства військових справ кримінальні справи могли розглядатися за участю адвокатів. Смертні вироки затверджувались Державним Секретаріатом і його остаточні рішення публікувались в урядових засобах масової інформації. Так, у газеті «Республіка» за травень 1919 року повідомлялось про розстріл 5 стрільців-дезертирів жителів Борщівського повіту. Цей порядок було змінено розпорядженням Державного секретарства військових справ від 1 березня 1919 року, за яким ці рішення, в окремих випадках, могли приймати окружні військові коменданти. За злочин проти Української Галицької Армії польовий суд окружної військової команди в Тернополі засудив до смертної кари трьох осіб, а одного – до 10 років «тяжкої в'язниці». Після оскарження, рішення суду було залишено в силі. Одному із засуджених – студенту-юристу, окружний військовий комендант Тернопільського повіту розстріл замінив на 10 років «тяжкої в'язниці». Заборонялось засуджувати до розстрілу осіб, яким на час вчинення злочину не виповнилось 20 років. Військове судочинство, як і цивільне, з незначними змінами діяло на основі старих австрійських законів.

Військовим суддям, як і іншим військовослужбовцям, присвоювались військові звання за пропозицією Державного секретарства військових справ, про що інформувалось у «Вістнику Державного секретаріату військових справ». У січні 1919 р. деяким військовим суддям надано чергові та позачергові військові звання: підполковника-судді – С. Тисовському, отамана-судді – О. Подляшецькому, 15-ом – сотника-судді, 3-ом-поручника-судді, 13-ом-судового четаря, 2-ом-судових хорунжих. У березні отримали звання отамана-судді – Г. Частка, 13 осіб – сотника-судді, 5-поручника-судді та ін. Один

із військових суддів І. Козбур прийшов в армію з цивільного суду, інші були офіцерами Української Галицької Армії. Військові судді, які приймалися на службу, складали спеціальну присягу. Присягу затвердив Державний Секретаріат і її, крім судів прийняв весь допоміжний апарат судів. Текст присяги складався з таких слів: «...присягаю торжественно всемогучому Богу і прирікаю на мою честь бути вірним Українській Народній Республіці і повинуватись її законам і розпорядкам». Під юрисдикцію військово-польових судів підпадали, крім звичайних, військових злочинів, також злочини, що вчинили цивільні особи: зрада держави, бунт, схилення до дезертирства та ін. Цей перелік уточнено в розпорядженні Державного Секретаріату від 17 лютого 1919 р., за яким військовослужбовці притягувались до кримінальної відповідальності за «бунт, трусливість, порушення карності і порядку, дезертирство, недозволеного бунту та злочинів ворохобності». Цивільні особи притягувались до кримінальної відповідальності за зраду батьківщини, повстання, знищення телеграфічних і телефонних ліній та військового майна.

У зв'язку з тим, що дані положення по-різному інтерпретувались судами, розпорядженням Державного Секретаріату від 1 березня 1919 року цивільні особи підпадали під юрисдикцію військових судів тільки у випадку вчинення вищенаведених злочинів проти військового майна або майна, що перебувало під охороною армії. Підпадала під юрисдикцію військово-польових судів і більшовицька агітація та пропаганда. Розпорядженням Державного Секретаріату від 17 лютого 1919 р. визначено особливості здійснення правосуддя стосовно осіб, які проходили службу в корпусі державної жандармерії та щодо злочинів, які ними розслідувались.

У місцях розташування підрозділів державної жандармерії голова військового суду призначав одного з працівників для зв'язку із жандармерією під назвою «судовий референт жандармерії». Цей судовий референт жандармерії вів окремий реєстр усіх справ, які відносились до жандармерії і в погодженні з головою суду проводив усі судово-процесуальні дії: порушував кримінальні справи, приймав

рішення про арешт, передавав справи іншим судам. До видання розпорядження ці функції виконував комендант жандармерії.

При переході Української Галицької Армії за ріку Збруч було змінено і структуру військово-судових органів. Розпорядженням військової канцелярії Диктатора від 16 липня 1919 р. створено польовий суд Начальної Команди Галицької Армії, польові суди I, II та III корпусів. В Етапній області польовий суд Етапної області Галицької Армії та польовий суд вишколу Українських Січових Стрільців у місцях їх розташування. Дані суди продовжували здійснювати судівництво щодо всіх військовослужбовців військових частин, які підпорядковувались Начальній Команді Галицької Армії. Польові суди Галицької Армії стосовно військових та цивільних осіб Наддніпрянської України лише проводили збір доказових матеріалів і пересилали судовому референтові Диктатора ЗОУНР. Ці матеріали пізніше передавались цивільним та військовим судам Української Народної Республіки. Крім того, у розпорядженні передбачалось створити при окремих Стаційних Етапних Командах Галицької Армії спеціальних слідчих судів для швидкого збору доказових матеріалів, які щодо осіб Наддніпрянської України передавались судовому референтові Диктатора, а щодо осіб підпорядкованих Начальній Команді Галицької Армії – Польовому судові Команди Етапу Галицької Армії. Судочинство у частинах УГА продовжувало здійснюватись на основі законодавства ЗОУНР.

Література:

1. *Крип'якевич І., Гнатевич Б.* та ін. Історія українського війська. – Львів, 1992. – 717 с.
2. *Тищик Б. Й.* Західно Українська Народна республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
3. *Цегельський Л.* Від легенди до правди / Цегельський Л. – Нью-Йорк, 1960. – 313 с.
4. *Чубатий М.* Державний лад на Західній Обласі Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 52 с.

5. Якимович Б. Збройні сили України. Нариси історії / Б. Якимович.
– Львів, 1996. – 360 с.

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ АВСТРІЙСЬКИХ КРАЙОВИХ СУДІВ У ГАЛИЧИНІ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ОКОРУЖНИХ СУДІВ ЗУНР

Іван Васильович Ковальчук

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових
учень Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів)*

Розвиток сучасної української історико-правової науки дозволяє переосмислити накопичений в Україні правовий досвід у сфері організації судової влади, основне завдання якої полягає у здійсненні правосуддя. З цих теоретичних і практичних міркувань цінний досвід надає, зокрема, дослідження судової системи і судочинства Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР), яка сформувалася на основі апробованої у Галичині австрійської судової системи. Вивчення і врахування такого досвіду матиме значний позитивний вплив на демократичний та правовий розвиток сучасної Української держави, сприятиме покращенню діяльності її судових органів та ефективному виконанню ними своїх функцій.

Судові органи становлять важливу ланку у системі державного апарату будь якої демократичної держави. Вони завжди виконували і виконують дотепер велику роль у правозахисній системі держави, на них покладено завдання здійснення правосуддя, зміцнення законності та встановлення правопорядку [1, с.75]. Проголосивши засадами творення Української держави демократизм, справедливість, національну рівноправність і законність, керівництво ЗУНР

приступило з перших же тижнів своєї діяльності до формування судової гілки влади.

Після проголошення ЗУНР створити нову судову систему, до того ж в умовах польсько-української війни, не було можливості, як і підготувати у достатній кількості судово-прокурорські кадри. Тому тимчасово за основу організації судової системи була взята попередня, австрійська, яка була випробувана у Галичині як складовій Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918 рр.). Керівництво ЗУНР було схильне до використання попередньої, апробованої у Галичині, австрійської судової системи. Це була одна з головних особливостей розбудови судової системи ЗУНР. Крім цього, порівняно з іншими галузями державного життя у ЗУНР у сфері судочинства була значна кількість спеціалістів-юристів українців достатньо високої кваліфікації, яку вони отримали в основному на юридичному факультеті Львівського університету.

У зв'язку з цим Українська Національна Рада 21 листопада 1918 р. прийняла закон “Про тимчасову організацію судів і власти судейської”, у §1 якого зазначалось: “Закони і розпорядки, на підставі котрих в бувшій австрійській державі виконувалось судівництво, оскільки вони не противляться державності Західно-Української Народної Республіки, остають аж до їх зміни, зглядно знесення в правній силі і на їх підставі маєя дальше вести судочинство”. У §2 встановлено, що “всі закони і розпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її органів, ... мають тепер аналогічно примінюватися для охорони прав і інтересів Західно-Української Народної Республіки, її армії та її органів”. У §3 зазначалося: “Всі суди, які знаходяться на території бывшего ц.-к. Вищого суду краю у Львові, стають судами Західно-Української Народної Республіки і є зобов'язані в її імені виконувати дальше спорове, неспорове і карне судівництво”. Компетенція колишнього австрійського міністерства судівництва переходила, згідно з §4 закону, до державного секретарства судівництва ЗУНР. До нього належало також «іменування судових урядників» (службовців). Що стосується

суддів, то їх призначав Державний Секретаріат на пропозицію державного секретаря судівництва. Наступним параграфом (5) закону скасовано дію деяких положень австрійського Основного закону від 21 грудня 1867 р. «Про судову владу». Виходячи з цього закону, колишній австрійський повітовий суд тепер називався «Повітовий суд Західно-Української Народної Республіки», колишній окружний суд – «Окружний суд Західно-Української Народної Республіки» [2, с. 191]. Аналіз цього закону свідчить, що на перших порах ЗУНР залишила попередню судову систему, а суддям та іншим працівникам цієї системи пропонувалося присягнути на вірність українському народові та державі.

Важливе місце у судовій системі ЗУНР відігравав окружний суд, який було організовано за прикладом австрійських крайових судів, що діяли, зокрема і у Галичині. Тому вважаємо за доцільне коротко зупинитися на характеристиці австрійських крайових судів.

У Галичині австрійські крайові суди почали діяти з 29 вересня 1855 р. і вперше вони були створені у Львові та Станіславові. Юрисдикція Крайового суду у Львові поширювалася на львівський, перемишльський, самбірський, золочівський, бережанський та жовківський судові округи, а Крайового суду у Станіславові – на станіславівський, стрийський, коломийський, тернопільський та чортківський округи. Проте вже у 1856 р. для Східної Галичини, де переважало українське населення, крім Landesgericht у Львові і Kreisgericht у Станіславові, почали діяти крайові суди у Перемишлі, Самборі, Тернополі, Золочеві. Ці суди виступали як суди першої інстанції в окремих цивільних і складних кримінальних справах [3, с. 158–159]. Підсудність у цивільних справах крайових судів залишалася такою ж, як і до 1855 р., зміни стосувалися лише кримінального судочинства. Під час створення крайових судів у Галичині вагомими чинниками були географічне розташування міста, кількість населення у навколишньому регіоні та наявність сполучення (доступних доріг). Австрійська влада брала до уваги також і колишній статус міста і суду, що діяв у ньому. Більше того, Галицький крайовий

сейм наприкінці 1873 р. звертався до австрійського імператора з проханням збільшити кількість окружних судів у Галичині, створивши їх у кожному центрі колишніх округів краю. Упродовж другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. кількість крайових судів у Галичині зросла до 19-ти: 12 – для Східної Галичини і Буковини та 7 – для Західної Галичини (на захід від річки Сян).

Основними законодавчими документами, що регламентували діяльність і визначали компетенцію крайових судів у Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини, були: Закон (“юрисдикційна норма”) від 26 листопада 1852 р., Закон про суддівську владу від 20 грудня 1867 р., Закон про дисциплінарну відповідальність судових працівників від 21 травня 1868 р., Закон про здійснення судочинства і повноваження звичайних судів у цивільних справах від 1 серпня 1895 р. (“юрисдикційна норма”), Закон про організацію судів від 27 листопада 1896 р., розпорядження австрійського міністра юстиції від 5 травня 1897 р., імператорське розпорядження про зміни у цивільному процесі від 1 червня 1914 р. Крайові суди у Галичині, як суди першої інстанції, розглядали: цивільні справи – подружні спори, опікунські справи, справи про визнання тих чи інших осіб померлими, про погашення боргових документів, про поновлення у правах, про усиновлення і про успадкування згідно заповіту; кримінальні справи – справи про порушення державних законів, антиурядову діяльність, організацію нелегальних товариств, вбивства, грабежі, підпали, випадки образи честі й гідності монарха або ж його родини. Починаючи з 1873 р. ці справи розглядалися за участі присяжних, котрі визначали чи людина винна, а суддя встановлював ступінь покарання (з початку 1852 р. і до відновлення суду присяжних у 1873 р. судді також виносили рішення про винуватість чи невинуватість).

Крайовий суд мав право постановити про конфіскацію тих чи інших друкованих видань, що на думку суддів, порушували чинне законодавство і мали антидержавну спрямованість. Подання на конфіскацію готували прокурори. У порядку апеляції крайові суди займалися усіма цивільними і кримінальними справами, що

розглядалися у повітових судах. Компетенція останніх визначалася нормами Закону від 11 червня 1868 р. і розпорядженням Міністерства юстиції від 11 серпня 1868 р. Крайові суди перевіряли рішення суду першої інстанції в межах апеляційних вимог. Перевірці підлягали також висновки, зроблені під час попереднього винесення рішення, за винятком тих, що не підлягали апеляції. На рішення крайового суду могла бути подана скарга до Вищого крайового суду відповідного округу – Львівського чи Краківського [5, с. 372].

Крайові суди діяли як колегіальні судові органи, а сама колегіальність вважалася вищим ступенем судочинства, що забезпечує безсторонність й об'єктивність. Цивільні справи крайові суди розглядали у кількості трьох, а кримінальні – чотирьох судів. Важливим аспектом виступала правоздатність судів, під якою ми розуміємо умови, на підставі яких особистий склад суду вважався легітимним, здатним розглядати справи, які виносилися на його розгляд. Ці умови, як правило, передбачали три складові: 1) службову легітимацію суддів; 2) кількісний склад суду; 3) відношення суддів до сторін процесу і самої справи. Якщо розглянути детальніше, то передбачалося, що склад суду буде законним, якщо до нього входять судді, призначені у законний спосіб, відповідають певним фізичним якостям (не мають вад слуху чи зору, які перешкоджають належному сприйняттю інформації) та правовим нормам (дієздатність, громадянство, належна юридична освіта, службовий стаж) [6, с. 140]. З огляду на кількість, суд вважався правоздатним, якщо він розглядав справу згідно передбачених норм, тобто, у нашому випадку – крайових судів, був колегіальним. І, третє, суд був легітимним, якщо суддя (або судді) не мали особистих відносин до справи або сторін справи, тобто не виступали заінтересованою стороною (родинні відносини, матеріальне зацікавлення тощо). При наявності факту заінтересованості у справі, суддю усували від її розгляду [7, с. 10].

На посаду судді крайового суду мала право претендувати особа з юридичною освітою, яка склала три теоретичні екзамени, передбачені розпорядженням Міністра визнань і освіти від 30 липня

1850 р. Це розпорядження значною мірою було підтверджене новим розпорядженням цього ж міністерства від 2 жовтня 1855 р. (в частині §§ 5 і 6). Однак § 7 передбачав, що суддею можна стати й той, хто не навчався в університеті, а на підставі спеціального дозволу Міністра визнань і освіти. Зокрема, певними привілеями володіли колишні військовослужбовці, котрі відслужили в армії мінімум 12 років або ж отримали поранення під час бойових дій (цей пункт додатково врегульовано у 1872 р.). Останнє регулювання процедури посідання суддівських посад в Австро-Угорщині відбулося 20 квітня 1893 р., яке передбачало не тільки теоретичні екзамени, але й практичні іспити – суддівський, адвокатський, нотаріальний.

Крайові та окружні суди складалися з: президентів (V рангу), віце-президентів (VI рангу; у ситуації, коли округ конкретного суду був достатньо великим), суддів (станом на 1910 р. суддівський штат у Львівському окрузі складав 325 суддів, із яких 244 працювали при колегіальних, а 81 при повітових судах), помічників (частина на платній основі, а інша частина – на громадських засадах), ад'юнктів. Канцелярія крайових судів складалася з: директора (VIII рангу), старшого начальника канцелярії (IX рангу), 12-ти старших канцеляристів, 10-ти начальників канцелярії для окружних судів (X рангу), трьох виконавчих урядників (X рангу; два при Крайовому суді у Львові і один при Крайовому суді у Чернівцях), 8-х асистентів (XI рангу; три у Львові, два у Чернівцях, по одному в Перемишлі, Станіславові і Тернополі), офіціалів (при колегіальних судах всього 33 особи), канцеляристів (XI рангу; 251 при колегіальних судах) [8, s. 91].

У крайових/окружних судах велися реєстри (“щоденники”) іпотечних справ, а також президіальні реєстри, реєстри купецьких і промислових об'єднань. Усі акти, що надходили для запису в іпотечних книгах, реєструвалися у протоколах судових подань. Крім того, їх вписували у журнал іпотечних книг, який складався з таких рубрик, як: 1) порядковий номер і дата запису в протокол подання; 2) прізвища сторін і характер заяви; 3) характер земельних книг; 4) дата і короткий зміст судового рішення; 5) шифр земельної книги чи втяг з неї (том, сторінка);

6) прізвища осіб, котрим необхідно вручити рішення; 7) дата отримання рішення конкретним адресатом [9, с. 87]. У структурі крайових судів існували й виконавчі органи: возні (wozny; судові пристави), судові ексекutori, посильні тощо. До їхніх обов'язків належало стеження за порядком під час судових засідань, допомога сторонам у виконанні судових рішень, вручення судових документів. Початково возні належали до категорії службовців, яких призначав австрійський міністр юстиції, однак з 1859 р. засади їхнього призначення були змінені [10, s. 175]. У 1910 р. категорію возних вилучили з групи державних урядників, хоча вони й надалі працювали при судах.

Таким чином, у процесі організації судової системи ЗУНР було використано досвід функціонування австрійської судової системи у Галичині. Попри те, що ЗУНР проіснувала близько року Українською Національною Радою було розроблено та прийнято ефективне законодавство про організацію суду і судової влади, яке характеризувалося демократичністю та високим як для того часу рівнем юридичної техніки. Досвід роботи державних діячів ЗУНР (К. Левицький, С. Дністрянський, Є. Петрушевич та ін.) в австрійському парламенті забезпечив ефективність законотворчих процесів в умовах розбудови національної держави на західноукраїнських землях. Раціонально використавши досвід австрійської судової системи, законодавці ЗУНР створили ефективну судову систему, яка складалася із загальних і військових судів. Важливе місце у судовій системі ЗУНР відігравав окружний суд, при створенні якого було використано досвід діяльності крайових судів у Галичині.

Література:

1. *Єфремова Н. В. Тицик Б. Й., Марчук В. Т.* Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917–1920 рр.): Монографія. – Одеса: Фенікс, 2007. – 280 с.
2. *Тицик Б. Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс”, 2004. – 392 с.

3. *Бойко І. Й.* Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. – 312 с.

4. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1874 (1874). Lwów: Z drukarni E. Winiarza.

5. *Тищик Б., Бойко І.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. – 808 с.

6. *Старосольський В.* Держава і політичне право. Частина друга. Подєбради: Видання “Видавничого т-ва при Українській Господарській Академії”, 1924. – 465 с.

7. *Яковлів А.* Цивільний процес: курс лекцій. Регенсбург; Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1948. – 79 с.

8. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911 (1911). Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego.

9. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском советском социалистическом государстве. Львов, 1955. – 180 с.

10. *Malec D.* (2011). Szkic z dziejów adwokatury galicyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Studia z dziejów państwa i prawa polskiego 14, 199–213.

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ЗУНР

Христина Василівна Перепелиця

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових
учень Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

На західноукраїнських землях 1 листопада 1918 р. було утворено Українську державу, яка 13 листопада 1918 р. отримала назву Західноукраїнська Народна Республіка. 22 січня 1919 р. Західноукраїнська Народна Республіка об’єдналася з Українською Народною Республікою в єдину Українську соборну державу.

Західноукраїнська Народна Республіка (далі ЗУНР) створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи

та збройні сили. Парламентом стала Українська Національна Рада та урядом – Державний Секретаріат. Українською Національною Радою було прийнято низку законів та розпоряджень, що регламентували діяльність усіх галузей державного життя. Лінія побудови держави на правовій основі була продовжена керівними колами ЗУНР і під час Злуки ЗУНР і УНР, яка передбачала поступову уніфікацію законодавства ЗУНР і УНР та створення єдиного українського законодавства. Після втрати території, боротьба за Українську державу продовжувалась виключно дипломатичними методами. За межами України були створені закордонні українські урядові структури, які до останнього дня існування держави вели дипломатичну та нормотворчу діяльність [1, с.155-162].

13 листопада 1918 р. УН Рада прийняла “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії”, який визначав конституційні основи новоутвореної держави [2, с. 45–46]. Було визначено назву держави – Західноукраїнська Народна Республіка, основи державного та суспільного устрою, територію, державні символи. В ЗУНР були прийняті законодавчі акти, що стали правовою основою для діяльності державного апарату: “Тимчасовий закон про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки”, “Про доповнення УН Ради підпоручниками українських повітових і міських організацій міст”, розпорядження “Про державу адміністрацію ЗУНР”. Доповнена після листопадових виборів 1918 р. УН Рада в кількості 150 осіб зібралась на початку січня 1919 р. у Станіславі, де прийняла низку важливих для управління державою законів: “Про Виділ УН Ради”, “Доповнюючий статут УН Ради” та “Закон про спосіб оповіщення законів і розпоряджень”. Було утворено Виділ УН Ради в кількості дев’яти осіб, а десятим його членом став Президент УН Ради. Виділ виконував функції колегіального глави держави.

На території ЗУНР, згідно з Постановою Української Національної Ради, у галузі цивільного, кримінального і процесуального права використовували австрійське законодавство, якщо воно не суперечило

цілям Української Держави. Державна влада ЗУНР вважала австрійське законодавство одним з основ забезпечення стабільності в державі до часу ухвалення власних нормативних актів.

Основним юридичним актом, який регулював кримінальні відносини в ЗУНР, був австрійський кримінальний кодекс 1852 р. Цей нормативно-правовий акт був результатом тривалих кодифікаційних робіт в галузі австрійського кримінального права. У процесі його розробки австрійські законодавці брали за основу попередні нормативно-правові акти кримінально-правового характеру, зокрема кримінальні кодекси 1786, 1803 рр. [3, с. 116–117; 4, с. 16–17]. Після активної законотворчої роботи у сфері регулювання питань кримінального права у 1852 р. було затверджено новий Кримінальний кодекс (Загальний кримінальний кодекс Францишка-Юзефа), який не впроваджував значних змін порівняно з кодексом 1803 р. Він був чинним у Галичині і Буковині в складі Австрії та Австро-Угорщини, а після її розпаду був основним кримінальним законом у Галичині аж до введення там польського Кримінального кодексу 1932 р. У Кримінальному кодексі 1852 р. замість попереднього поділу на злочини і тяжкі поліцейські проступки впроваджувався новий поділ на злочини і проступки. Кодекс складався з 532 статей та поділявся на дві частини: 1) Про злочини (статті 1–232) і 2) Про проступки (статті 233–532) [5, с.60]. У Кримінальному кодексі 1852 р. уже не було процесуальних норм, його було доповнено злочинами з використанням друкованого слова, дещо розширено межі необхідної оборони, зменшено кількість злочинів, за які передбачалися покарання у вигляді смертної кари. Кодекс 1852 р. складався із загальної та особливої частин. Загальна частина містила 5 глав: підстави кримінальної відповідальності, неосудність, підстави відповідальності за злочини вчинені за межами держави, судимість, види покарань. Особлива частина передбачала відповідальність за 10 основних складів злочинів: проти держави, державних органів, проти особи, особистої безпеки й свободи людини, проти честі й гідності особи, приватної власності, лихварства, нечесної конкуренції

та проти моралі (статеві злочини). Злочином визнавали свідоме вчинення суспільно-небезпечне діяння. Поняття злочину обов'язково супроводжували ознаки злісного наміру та усвідомленого бажання заподіяти зло щодо об'єкта посягання. Без цих ознак протиправні діяння трактували як проступки [6, с. 74–77].

У загальній частині кодекс також закріплював перелік основних та додаткових покарань. До основних покарань належали: смертна кара, позбавлення волі (звичайне й тяжке), арешт (суворий і звичайний), домашній арешт, штраф і догана. Смертну кару було передбачено за особливо тяжкі злочини (вбивство). Її виконували через повішання або розстріл. Дане покарання було безальтернативним. До смертної кари не могли бути засуджені особи, що не досягли 20-річного віку. За інші злочинні діяння карали тюремним ув'язненням на різні строки – від шести місяців до одного року. За окремими такими злочинами тривалість ув'язнення була прямо пропорційна до характеру злочину і кількості обмежуючих обставин. За таких обставин ув'язнити можна було до п'яти, десяти, двадцяти років чи довічно. Позбавлення волі існувало у двох основних видах: ув'язнення звичайне й ув'язнення тяжке. Відмінність між ними полягала в тому, що тяжке ув'язнення завжди посилювалося несприятливими умовами відбування покарання. Кодекс передбачав такі види позбавлення волі: піст, тверде ліжко, одиночна камера, темниця [7, с. 7–9.].

Кримінальний кодекс 1852 р. передбачав застосування арешту двох видів – звичайного і безумовного. Звичайний арешт передбачав позбавлення засудженого лише особистої свободи, без обмеження його в харчуванні за власний кошт, занятті певними видами діяльності. При безумовному арешті покараного позбавляли волі, а також таких пільг, як харчування за власний рахунок, його зобов'язували працювати, побачення з рідними йому надавали лише в присутності наглядача й розмова підлягала контролю.

Кримінальний кодекс 1852 р. передбачав також значну кількість додаткових покарань: конфіскацію, заборону проживання в певній місцевості, поліцейський нагляд, тримання в будинку примусової праці та деякі інші. Даний кодекс також закріплював пом'якшуючі та

обтяжуючі обставини, встановлював основні принципи призначення покарань, серед яких були: обов'язок суду при обранні покарання враховувати ступінь реалізації умислу, розмір шкоди, те, які саме обов'язки і права було порушено, а також деякі інші. Серед обтяжуючих вину обставин Кримінальний кодекс 1852 р. передбачав такі: сукупність різнорідних злочинів, повторність чи сукупність однорідних злочинів, повторне вчинення злочину (рецидив), втягнення інших осіб у злочин, характер дії (виконавець, організатор), кількість співучасників. Обставини, що пом'якшували вину, поділяли на дві групи: перша стосувалася самого злочину (замах; незакінчений замах; добровільна відмова від заподіяння більшої шкоди), друга – особи злочинця (недосягнення злочинцем 20-річного віку; слабке мислення; позитивна характеристика до вчинення злочину; дія на підставі скрутного матеріального становища; явка з повинною; добровільне виказування інших співучасників та сприяння їх виявленню; намагання відшкодувати збитки; дія за намовою інших, із страху чи слухняності). Щодо тілесних покарань, то вони були офіційно скасовані в Австрії законом від 15 листопада 1867 р., однак в Галичині, як в складовій частині Австрійської монархії, продовжував діяти патент від 20 квітня 1854 р., 11-а стаття якого поряд з арештом і штрафом передбачала також побиття різками. Ще на початку XX ст., у червні 1902 р., депутат від Рогатинського повіту (нині Івано-Франківської обл.) адвокат А. Могильницький вимагав з трибуни Галицького крайового сейму скасувати названий патент, посилаючись на поширення в Галичині сваволі з боку повітових старостів і галицького намісництва. Варто зазначити, що у встановленні виду покарання для обвинувачуваного важливою була роль судді. У таких покараннях як арешт і позбавлення волі, визначальними моментами був термін. Суддя конкретно визначав вид покарання і термін його відбування. Щоправда, важливим було питання політичного характеру, оскільки у Галичині більшість суддів становили поляки і, як правило, вид і термін покарання для польських засуджених визначали найгуманнішим, тоді як до українських засуджених застосовували

суворий вид покарання. Кримінальне покарання не мало на меті виправлення злочинця, йшлося про його ізоляцію від суспільства, для якого він був шкідливим або небезпечним [8, с. 310–315].

Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. було доповнено низкою інших законів. Зокрема, у 1855 р. він був доповнений військовим кримінальним кодексом, який посилив відповідальність військовослужбовців за державні злочини. Серед законів, якими було доповнено кодекс 1852 р., можна виокремити такі закони: 1) від 24 жовтня 1852 р. про зброю; 2) від 27 жовтня 1862 р. про охорону особистої свободи; 3) від 17 грудня 1862 р. про друк; 4) від 25 липня 1867 р. про відповідальність міністрів; 5) від 6 квітня 1870 р. про охорону таємниці листування; 6) від 10 травня 1873 р. про бродяг; 7) від 4 січня 1903 р. про строки торгівлі хлібом, договори з іншими державами про видачу кримінальних злочинців та ін.. Незважаючи на видання багатьох законодавчих актів, що доповнювали кримінальний кодекс 1852 р., він в основному базувався на застарілому кодексі 1803 р., тому австрійські юристи вимагали перегляду багатьох його положень. Зокрема, вони вважали смертну кару середньовічним варварством, вимагали іншого врегулювання питання про відповідальність неповнолітніх. За австрійським кодексом 1852 р. від кримінальної відповідальності звільняли тільки дітей віком до 10 років. За злочини, вчинені дітьми у віці 11–14 років, карали як за проступки, але за співучасть у таких діяннях старших осіб карали як за злочин. За проступки кодекс передбачав грошові покарання, арешт до шести місяців, тілесне покарання, заборону проживати в даній місцевості, конфіскацію майна тощо.

Отже, основним джерелом кримінального права в ЗУНР був австрійський кримінальний кодекс 1852 р., який в низці кримінально-правових норм встановлював правове закріплення формальної рівності громадян перед законом, а також проголошував принципи законності, визнання особистих та політичних прав людини, проголошення свобод, недоторканності й непорушності приватної власності. Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. в ЗУНР

активно застосовувався судами щодо захисту приватної власності від злочинних посягань, особливо в роки польсько-української війни 1918–1919 рр.

Література

1. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
2. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк., 1970. – С. 40–46.
3. Шуп'яна М. Ю. Кримінальний кодекс 1786 р. – перший кодифікований акт у галузі кримінального права Австрії / М. Ю. Шуп'яна // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 січня 2012 р.). – Львів, 2012. – С. 116 – 117.
4. Шуп'яна М. Ю. Кримінальний кодекс 1803 р. – один із важливих етапів кодифікації кримінального права в Австрійській імперії / М. Ю. Шуп'яна // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: тези доповідей XI міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції. (м. Львів, 20–22 квітня 2012 р.). – Львів, 2012. – С. 16–17.
5. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів, 1966. – 117 с.
6. Шуп'яна М. Ю. Поняття та види злочинів за австрійським кримінальним кодексом 1852 р./ М. Ю. Шуп'яна // Часопис Київського університету права. – 2013. – №1. – С. 74 – 77.
7. Шуп'яна М. Ю. Система покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 р. та практика їх застосування у Східній Галичині / М. Ю. Шуп'яна / Автореф. дис. канд. юрид. наук.12 00 01. – Львів, 2014. – 19 с.
8. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посібник / І. Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 408 с.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В ЗУНР

Ліля Михайлівна Бойко

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових
учень Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

В 1918 р. на західноукраїнських землях надважливе значення в становленні української державності мали дві відозви Української Національної Ради (УНР) від 1 листопада 1918 р. «До населення Львова» та «Український народ». Зазначеними документальними зверненнями повідомлялося про переобрання з 1 листопада 1918 р. у м. Львові та на всій українській території Австро-Угорщини державної влади Українською Національною Радою, а також про застосування необхідних заходів політичного, військового, адміністративного та майнового характеру з метою зміцнення та подальшого розвитку проголошеної української держави. 9 листопада 1918 р. на засіданні УНРадою було визначено та затверджено назву новоутвореної української держави — Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) [7, 22].

Історії ЗУНР присвячений чималий обсяг літературних надбань, які, в основному, є історико-політичними. Стосовно правничої літератури, то глибоких джерельних історико-правових досліджень періоду Західноукраїнської Народної Республіки є значно менше. Історики права, які досліджували цю проблематику: професор ЛНУ ім. І. Франка Кульчицький В. С., професор Тищик Б. Й., професор Кобилецький М. М., професор Бойко І. Й., Вівчаренко О. А. та інші.

Процес державного будівництва ЗУНР характеризується насиченістю та послідовністю значущих історичних подій. Одним з першочергових компонентів національної державності, який потребував змін та реформування була система органів державної влади та місцевого самоврядування. Дев'ятого листопада 1918 року

Українська Народна Рада сформувала уряд – Державний Секретаріат (згодом – Рада Державних Секретарів) на чолі з Костем Левицьким. Основним завданням, яке покладалося на Секретаріат було вжити всіх необхідних заходів «для з'єднання всіх українських земель в одну державу», тобто не ізолюватися від все існуючої на сході Української Держави, але шукати шляхів до соборності, до об'єднання всіх українських земель, всього українського народу в одній державі [2, 224].

Проголошення незалежної Західноукраїнської Народної Республіки викликали серед населення Західної України велику радість, хвилю патріотизму, піднесення і поривання до праці в ім'я своєї держави та народу. Згідно з розпорядженням Української Народної Ради від 1 листопада в усіх місцевостях попередні органи влади і управління належало ліквідувати. Замість них слід було утворити шляхом виборів нові, українські [2, 172]. Зокрема, в сільських громадах, містах та містечках належало обрати громадських і міських комісарів та їх дорадчі органи – «прибічні ради». Для організації таких виборів у всі повіти були послані «уповноважені УНР», забезпечені відповідними інструктивними матеріалами. В перші дні повстання посаду повітового комісара доручали комусь із членів підготовчого комітету чи лідерів місцевої української інтелігенції. Згодом, на багатолюдних зборах і вічах були обрані відповідні комісари та «прибічні ради», вони брали владу в свої руки, звільняючи колишніх війтів, бурмистрів, жандармів тощо. На місцях шляхом виборів було обрано більшість повітових комісарів, лише в кільком повітах комісара призначила центральна влада ЗУНР. До прикладу, для зміцнення виконавчої влади в стратегічно важливому дрогибицькому повіті, 12 листопада 1918 року туди був призначений один із лідерів УНДП Антін Горбачевський. Уряд затверджував призначення повітових комісарів до кінця 1918 р [6].

На зборах і вічах повітових центрів обиралися повітові національні ради. Комісарами населення обирало, як правило, авторитетних в громаді людей, патріотів, що мали певний професійний досвід. На

цю посаду обирали з числа колишніх державних службовців, суддів, адвокатів, навіть громадських діячів, учителів, інженерів, тобто, людей, яких населення добре знало і поважало. Ніхто з жителів не позбавлявся права участі у зборах, голосували також всі, незалежно від національності, статі, віросповідання.

Організація місцевого апарату державної влади й управління в цілому проходила досить чітко та послідовно. Після виборів комісарів у деяких повітах (Радеківському, Станіславівському та ін.) почали проводитись їхні наради з метою інформування про найближчі цілі та завдання, про прийнятті УНРадою законодавчі акти тощо. Задля розвитку адміністративного напрямку урядом ЗУНР було прийнято декілька важливих законів. Так, 16 листопада на засіданні УНР прийнято «Закон про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки» [2, 175]. Він став правовою основою діяльності уряду ЗУНР та місцевих органів управління.

При повітових комісарах діяли дорадчі органи – повітові національні ради. Вплив цих рад на суспільно-політичне життя спершу не був однаково врегульованим. Траплялися повіти, де ці ради мали голос чисто дорадчий, але були й такі, де їхній голос був вирішальним, контрольним. Таке нечітке становище не було сприятливим і потребувало уніфікації. Тому Державний Секретаріат з відповідними комісіями УНР почав опрацьовувати закон про повітові трудові ради, через які селянству і робітникам забезпечувалася б реальна участь у повітовому управлінні. Та в силу погіршення воєнної ситуації, цей закон не був винесений на обговорення УНР [4, 94].

Представниками влади в містах і селах залишилися громадські і міські комісари та «прибічні» ради, обрані населенням. Для громадських і міських комісарів вищою інстанцією були повітові комісари, а для останніх – Державне секретарство внутрішніх справ. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підпорядковувалися повітовим комісарам тільки в питаннях громадської безпеки.

До обов'язків повітових державних комісарів належало:
1) берегти інтереси української державності та протидіяти всіляким

спробам спричинити їй шкоду; 2) приймати обіцянки праці та присягу службовців повітових служб і адміністрації; 3) приймати рішення з усіх питань, де дотеперішні австрійські службовці «відмовляють служби»; 4) затверджувати всі розпорядження адміністративних повітових властей, які «мають загальний публічний характер»; 5) дозволяти чи забороняти носіння зброї цивільному населенню; 6) вести нагляд над діловодством усіх державних інституцій і службових осіб у повіті тощо [2, 177].

Громадські (сільські) і міські комісари були наділені низкою повноважень, таким як колишні австрійські війти та бургомістри у містах, проте вирізнялися більшою самостійністю. Достатньо широкими були повноваження і місцевих органів самоврядування. Однак, Законом від 16 листопада було вилучено з компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи зазначених інституцій тільки в надзвичайних випадках.

Наступним етапом у формуванні органів місцевого самоврядування було створення Повітових Українських Національних Рад. За своїми функціями вони повинні були замінити Повітові Ради, що діяли при австрійському режимі. Колишні Повітові Ради в Галичині були незалежні від органів державного врядування, що створювало на повітовому рівні ситуацію адміністративного дуалізму. Повітова Рада складалася з 26 осіб, обраних за куріальною системою. На чолі Ради стояв маршалок та виконавчий орган – Виділ, що складався з посадовців обраних Радою. В умовах революції збереження такого становища було небажаним для новоутвореної національної влади. Саме тому центральна вдала ЗУНР на початку правління не стимулювала створення Повітових УНРад як органів самоврядування. Натомість була визначена компетенція «прибічних» рад як дорадчих і виконавчих органів для повітових комісарів. Державний секретаріат внутрішніх справ, у віданні якого була організація влади на місцях, також першочергово подбав про зміцнення виконавчої вертикалі. В деяких повітах було створено «прибічні» ради з консультативними

функціями, які, відповідно, підпорядковувалися повітовому комісарові. У листопаді-грудні 1918 року у процесі реорганізації Рад в постійні органи місцевого самоврядування вони доповнювались і розширювались на міжпартійній основі із залученням широких верств місцевого населення [4, 97].

У багатьох місцевостях до повітових органів самоврядування ввійшли представники від громад повіту. Відомо, що у Дрогобичі Повітова УНРада складалася з сільських делегатів – по два представники від громади. Хоч і деякі органи повітового самоврядування часто мали автономний характер, серйозних конфліктів між ними та місцевою та центральною виконавчою владою в листопаді-грудні 1918 р. не було [4, 100].

Підсумовуючи, варто звернутися до висловлювань дослідників-науковців, які працювали над запропонованою проблематикою, так відомий канадський історик О. Субтельний зазначав: «На відміну від східноукраїнських урядів, ЗУНР швидко і чітко утворила свій державний апарат, в т.ч. місцевий. ... Надзвичайно швидке й ефективне створення адміністративного апарату являло собою досягнення, що його могли повторити рідко які з нових східноєвропейських держав, не кажучи вже про уряди Сх. України» [5]. В той же час, на думку М. Кобилецького «місцева адміністрація в ЗУНР залишалась без змін, лише місце цісарсько-королівського старости зайняв державний повітовий комісар» [3]. Проте Б. Тищик, знову ж таки висловлює дещо інші міркування, зазначаючи, що «справді, комісар, але не сам, а з прибічною радою, до того ж з іншою компетенцією і принципово іншими завданнями: він мав захищати інтереси українського народу та держави» [6, 171].

Висловлюючи загальну оцінку становлення та діяльності місцевих органів влади та самоврядування Західноукраїнської Народної Республіки, варто зауважити, що попри серйозну нестачу національних кадрів у галузях урядування, економіки, освіти та збройних сил, українській владі вдалося забезпечити ефективне функціонування життєво важливих сфер держави як на центральному

так і на повітовому рівнях. За висловлюванням відомого українського історика Івана Лисяка-Рудницького «Галичина 1918-1919 років – єдиний в новішій історії приклад українського державного правопорядку».

Література

1. *Бойко І. Й.* Боротьба українського народу за державну незалежність у 1917–1921 рр.: уроки для сучасної України. // *Право України*. – 1/2016. – С. 182–191.
2. Карпенко Олександр – керівник авторського колективу. *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
3. *Кобилецький М. М.* Утворення та структура державного апарату ЗУНР / Микола Кобилецький. – Л. : ЛДУ, 1998. – С. 10–25.
4. *Павлишин Олег.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). – Львів: Літопис, 2008. – 224 с.
5. *Субтельний О.* Україна. Історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 322–323.
6. *Тищик Б. Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
7. *Тищик Б. Й., Віварченко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. (До 75-річчяутворення і діяльності). – Коломия, 1993. – 118 с.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗУНР

Максим Романович Дзіковський

*аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

Правоохоронні органи в кожній демократичній державі відіграють дуже важливу роль у здійсненні правосуддя та забезпечення правопорядку. Проголосивши принципи створення нової держави на основі права, власті Західноукраїнської Народної Республіки з перших днів її створення приступили до організації власної судової системи.

У порівнянні з іншими галузями державного життя тут була найбільша кількість спеціалістів-українців високої кваліфікації. Про це писав учасник подій М. Чубатий: «...устрій судів та виконання самого судівництва поділ тих перемін, які були безумовно потрібні, не улягло у нас майже ніяким змістом тим більше, що й обсада судейських посад не стрічалася з більшими труднощами з огляду на доволі велике число судців-українців».

Після призначення О. Бурачинського Державним секретарем судівництва почалась дуже активна робота секретарства щодо функціонування судової системи.

Першим рішенням Державного секретарства судівництва стало створення чіткої системи судових органів. Було утворено 12 судових округів до складу яких увійшло 130 судових повітів. Було встановлено такі судові округи: 1) Бережанський (9 судових повітів). 2) Буковинський (9 судових повітів). 3) Золочівський (11 судових повітів). 4) Коломийський (11 судових повітів). 5) Львівський (17 судових повітів). 6) Перемишльський (10 судових повітів). 7) Самбірський (10 судових повітів). 8) Станіславський

(14 судових повітів). 9) Стрийський (9 судових повітів). 10) Сяноцький (14 судових повітів). 11) Тернопільський (8 судових повітів). 12) Чортківський (8 судових повітів).

Вибори суддів необхідно було провести з розрахунку 1 мандат на 40 тисяч жителів та обрати 144 судді. При обранні суддів також передбачалось врахувати інтереси національних меншин і кількість мандатів відповідно до національного складу населення держави.

Законом Української Національної Ради від 21 листопада 1918 р. створено систему судових органів у ЗУНР, яка складалась з повітового суду, окружного суду, Вищого Суду. Як найвища судова інстанція окремим законом мав бути створений Найвищий Суд ЗУНР. Суд присяжних, враховуючи військове та соціально-економічне становище держави, тимчасово призупиняв свою діяльність терміном на один рік на основі розпорядження Державного Секретаріату. Незважаючи на велику кількість кваліфікованих спеціалістів-юристів відчувався брак суддів. Ситуація вимагала також, щоб поряд зі старими австрійськими суддями працювала нова генерація спеціалістів та патріотів. Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. за поданням Державного секретарства судівництва прийняла закон «Про скорочене підготовляючої судейської служби». Закон надавав право Державному секретарству судівництва при наявності вакантних суддівських посад, скорочувати термін стажування на посаду суддів з 3 до 2 років. Австрійське законодавство, яке продовжувало діяти на території ЗУНР встановлювало певний термін стажування для зайняття окремих посад після закінчення юридичного факультету. Кандидатів на суддівські посади за даним законом частково звільняли від проходження такого стажування. Дія закону в часі мала тривати 5 років, тобто законодавець передбачав у встановлені терміни повної стабілізації в державі.

На його виконання Державне секретарство судівництва прийняло відповідне розпорядження від 20 лютого 1919 р. яким розробило порядок складання суддівського іспиту. Для складання іспиту створювалась екзаменаційна комісія. До її складу входив як голова

комісії «Президент Вищого Суду або Президент окружного суду в тій місцевості, яка є осідком комісії». Членів комісії на строк 3 роки призначав Державний секретар судівництва за пропозицією голови комісії. При чому, кандидати у члени комісії вибирались на конкурсній основі і їх повинно було бути на половину більше від призначуваних. Адвокати, члени комісії рекомендувались головою за погодженням з адвокатською палатою у місці розташування комісії. Важливе значення іспиту підтверджував факт рекомендації призначати членами комісії, професорів юридичного факультету, спеціалістів у галузях цивільного та кримінального права і процесу. Комісія створювалась при Вищому Суді або в іншому місці, яке встановлювалось Державним секретарством судівництва. Вона складалась з 5 членів, « з яких не менше двох повинні були бути суддями, а один адвокатом». Екзаменаційну комісію при окружному суді у Станіславі створено 23 березня 1919 р. Головою став Президент окружного суду Ф. Магела, заступниками – Президент окружного суду І. Чернявський і радник Вищого Суду С. Щалковський, екзаменаторами – адвокат Л. Бачинський, віце- президент Української Національної Ради, адвокат Ф. Гальперн, адвокат Г. Зайдель, радник Вищого Суду І. Габрусевич і радник Й. Кульчицький. У розпорядженні передбачалось, що суддівські іспити «є вільними від такс і тарифів, а уряд екзаменаторів є безоплатний, однак немісцевим екзаменаторам належить службові і кошти подорожі». Витрати покривались за державні кошти, що ліквідовувало можливості зловживання під час іспиту. Прохання про складання іспиту вносились до Державного секретарства судівництва через президію окружного суду за місцем проживання кандидата. Іспит складався з двох частин – письмової та усної. Письмова з цивільного і кримінального права проходила два дні. Кандидати мали право вільно використовувати усі наявні в суді закони та розпорядження. У розпорядженні детально регламентувався сам хід іспиту і критерії оцінки. У випадку незгоди кандидата з оцінкою він міг, на протязі трьох місяців, скласти повторно новий. Кандидат, який три рази не склав іспит, звільнявся від подальшого

проходження суддівського стажування. Протокол підписувався всіма екзаменаторами і зберігався в архівах суду, де проходив іспит. Місцезнаходженням екзаменаційної комісії на період надзвичайних ситуацій окремим розпорядженням Державного Секретаріату визначено місто Станіслав.

Інформацію про призначення на суддівські та прокурорські посади неодноразово друкувались в офіційному державному часописі «Републіка» 15 березня 1919 року повідомлялось про призначення на посаду президента Станіславського окружного суду М. Каратницького і двох його заступників та державних обвинувачувачів – прокурорів – судового радника Й. Кульчицького і його заступника судового радника Л. Заградника, а 29 березня призначення на посаду прокурорів Л. Шаховича в Стрию та Г. Огоновського в Коломиї, судьями Д. Бойка в Бережанах і М. Гамярського до Львівського Вищого Суду з місцем роботи в Монастирці. Повідомлялась також інформація про наявність вільних саудівських та прокурорських посад, яка друкувалась у газеті «Републіка».

29 квітня 1919 р. оголошувався конкурс на заняття посад президентів окружних судів в Самборі, Чорткові, Стрию та віцепрезидентів окружних судів у Бережанах, Станіславі, Самборі. Конкурс мав тривати до 16 червня 1919 р. Після проголошення Злуки ЗУНР та УНР необхідно було внести зміни і до офіційних документів судових та прокурорських органів. Розпорядженням Державного Секретаріату від 2 березня 1919 р. «Про печаті, вивіски і орієнтаційні написи судів, державних прокураторій і карних заведень» ліквідовувалось аналогічне розпорядження ЗУНР від 18 грудня 1918 р. Офіційні документи та печатки судів, прокуратури мали відповідати державним атрибутам Української Народної Республіки – гербу, тризубу і напису українською мовою – «Українська Народна Республіка». Усі написи на документах та печатках виготовлялись українською мовою. Крім українського тексту, можна було додатково вживати мови законно визнаних національних меншин. Дотогочасні атрибути Австрії і ЗУНР у документах

судової системи мали діяти аж до закінчення їхнього терміну використання.

11 лютого 1919 р. Українська Національна Рада прийняла два важливі закони щодо діяльності судів республіки у цивільному і кримінальному судочинстві. Законом «Про розмежування компетенції повітових та окружних судів в цивільних справах» розмежовано їхню компетенцію щодо окремих категорій справ і, відповідно до інфляційних процесів у державі, збільшено суми судового мита при розгляді цивільних справ .

Іншим законом Української Національної Ради «Про зміну складу Трибуналів першої інстанції в карних справах» встановлювався порядок розгляду кримінальних справ у судах першої інстанції . Суддями одноособово розглядались кримінальні справи у випадку коли термін покарання за вчинене правопорушення не перевищував одного року («в'язниці або тяжкої в'язниці»). У всіх інших випадках, трибунал діяв у складі 3-х професійних суддів. Суддями, які приймали рішення одноособово, могли бути лише юристи високої кваліфікації з класним чином «радник суду» і «радник Вищого Суду дотичних трибуналів».

Дія закону поширювалась на всі кримінальні справи, у яких не було прийнято рішення суду по першій інстанції. Структуру та порядок діяльності судів вищих інстанцій встановив закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. «Про тимчасове виконуваче судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанції в часі надзвичайних відносин спричинених війною». Ним змінювався порядок розгляду судами цивільних і кримінальних справ у другій і третій інстанції, з причини військової ситуації, пов'язаної з втратою столиці держави м. Львова.

Функції Вищого Суду та Найвищого Суду у Львові виконували спеціально створені Сенати – «Окремий судовий Сенат II інстанції і окремий судовий Сенат III інстанції». Державне обвинувачення у цих судах мали підтримувати прокурори, призначені Державним секретарством судівництва. Голова і члени сенатів також призначались

Державним секретарством судівництва з числа президентів і віце-президентів окружних судів та радників Вищого Суду Західної Області Української Народної Республіки. Усі члени судових сенатів продовжували працювати на своїх попередніх посадах. Засідання судових сенатів II та III інстанцій відбувалися раз у місяць у місцях, встановлених Державним секретарством судівництва. На виконання постанов цього закону Державне секретарство судівництва прийняло 22 березня 1919 р. розпорядження «Про встановлення правильника для Окремого Судового Сенату другої інстанції». Судовий Сенат II інстанції було утворено при окружному суді в Станіславі, а початок його роботи встановлено з 1 квітня 1919 р. Судовому Сенату II інстанції передали на розгляд всі судові справи, які, згідно із законодавством знаходились у компетенції Вищого Суду у Львові.

Література:

1. *Бойко І. Й.* Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник / І. Й. Бойко. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 312 с.
2. *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918-1919): [навч. посіб.] / О. Павлишин. – Львів: Літопис, 2008. – 224 с.
3. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.) / Б. Й. Тищик. – Львів: юридичний факультет Львів. Нац. Ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 80 с.
4. *Тищик Б. Й.* Західно Українська Народна республіка (1918–1923). Історія держави і права. / Б.Й. Тищик – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

ЗАСТОСУВАННЯ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ 1873 Р. В ЗУНР

Тарас Ігорович Галабурда

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових
учень Львівського національного університету і
мені Івана Франка (м. Львів)*

Основним джерелом кримінально-процесуального права в ЗУНР був австрійський Кримінально-процесуальний кодекс від 23 травня 1873 р. Органи судочинства ЗУНР, які здійснювали розслідування та розгляд кримінальних справ, керувались у своїй діяльності, насамперед цим кодексом, але військові суди ЗУНР не застосовували його положень, адже вони здійснювали судочинство на підставі австрійського військового кримінально-процесуального кодексу 1912 р.

Систему побудови австрійського Кримінально-процесуального кодексу 1873 р. можна зобразити такими головними частинами: Загальні положення (розділ I. §§ 1–7); особи, що беруть участь у кримінальному судочинстві, про оголошення судових рішень, про перегляд матеріалів справи (розділ II –VIII, §§ 8–83); про сам спосіб здійснення кримінального судочинства, а саме: про звичайне судочинство у справах про злочини та правопорушення (розділи IX–XX. §§ 84–364); про кримінальне судочинство щодо приватних скарг (розділ XXI §§ 365–379); про витрати у кримінальному судочинстві (розділ XXII. §§ 389–395); про виконання судових рішень (розділ XXIII. §§ 396–411); про судовий процес проти невідомих осіб, відсутніх або втікачів (розділ XXIV. §§ 412–428); про спеціальне провадження (розділ XXV. §§ 429–446); про провадження у справах про правопорушення (розділ XXVI. §§ 447–482); про провадження у справах із питань друку (розділ XXVII, §§ 483–494) [1, с. 38].

Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. регламентував кримінальне судочинство лише у загальних судах

і закріплював основоположні принципи кримінального процесу, зокрема: початок процесу лише за наявності скарги (ст. 2); здійснення процесу уповноваженими законом органами від імені держави (ст. 2, 34); усність процесу (ст. 2, 58, 311, 458); гласність процесу (ст. 228, 312, 456); принцип так званого змішаного судочинства – запровадження суду присяжних стосовно політичних справ (ст. 297–351); обов’язок державного обвинувача довести вину обвинуваченого. Обвинуваченому було гарантоване право не давати показання проти себе; була втілена ідея вільної оцінки доказів, а також проведено винесення судового рішення на підставі внутрішнього переконання суддів (ст. 258, 458) [2, с. 15–16].

Крім австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р., в ЗУНР застосовувалася і значна кількість інших нормативно-правових актів, що містили процесуальні норми: закон про охорону приватної власності на будинок від 27 жовтня 1867 р., про охорону таємних листів і кореспонденції від 6 квітня 1870 р., розпорядження міністра юстиції від 21 жовтня 1908 р. про розгляд кримінальних справ щодо неповнолітніх.

Основною фігурою у кримінальному процесі в період ЗУНР був підозрюваний, тобто особа, щодо якої велося дізнання. Після проведеної перевірки обставин, що були підставою для дізнання у випадку, коли орган попереднього слідства розпочав слідство, ця особа ставала обвинуваченим аж до вручення їй обвинувального висновку. Коли ж обвинувачений поставав перед судом, його називали оскарженим. На дізнанні та попередньому слідстві, зазвичай, не вживали термін «підозрюваний», а на кожній стадії попереднього слідства особу називали «обвинуваченим». Кодекс також чітко не дотримувався розмежування термінів у кожному окремому випадку; де слід було говорити «оскаржений», а де – «обвинувачений» [3, с. 418–419].

Судове провадження щодо злочинів починалося після внесення скарги. Скарги поділялись на публічні та приватні. Публічні вносились прокурором і могли бути відхилені імператором. Вони стосувалися

всіх злочинів, крім тих, які вважали приватними. Предметом приватного оскарження були: злочини – крадіжки між подружжям, родичами, дітьми та ріднею, які жили тривалий час, маючи спільне господарство; злочини проти інтелектуальної власності; злочини проти честі; злочини проти безпеки руху; злочини мужолозтва; злочини збезчещення малолітньої родички членом родини, а також блудництво служниці з малолітнім або родичем, що живе у будинку; злочини, пов'язані з пияцтвом; злочини проти публічних звичаїв; злочини проти таємниці листування; злочини проти охорони товарних знаків (закон від 6 січня 1890 р.); злочини проти авторських прав; злочини проти патентного права; злочини преси.

Суд не мав права виходити за межі поданого обвинувачення. Це могло мати місце лише в одному випадку: коли прокурор висував нове звинувачення і на нього погодився підсудний. Виходячи із принципу безпосередності процесу, присутність обвинуваченого на розгляді справи була обов'язковою. Щоправда, головуючий суддя мав право усувати підсудного із залу засідань на час допиту співучасників злочину, коли були підстави вважати, що його присутність може негативно вплинути на покази інших підсудних.

Закон надавав право головуючому на певний час усунути підсудного із зали засідання, якщо підсудний порушував порядок в залі суду чи виявляв неповагу до суду. Після повернення підсудного головуючий повинен був проінформувати його про все, що відбувалося на судовому засіданні за його відсутності. Значно вужчими були права обвинуваченого на судовому слідстві. Він мав право на спілкування з адвокатом у присутності судді або прокурора. Лише після винесення обвинувального висновку адвокат мав право розмовляти з підзахисним віч-на-віч. Обвинувачений мав право разом з адвокатом знайомитися з матеріалами справи після складання обвинувального висновку, а до цього часу – лише за згодою судді або прокурора.

Важливе значення для правового статусу обвинуваченого мало правильне застосування до нього запобіжного заходу. Найчастіше осіб, що фігурували у кримінальних справах як підозрювані, обвинувачені,

підсудні, заарештовували. Розрізняли тимчасове затримання й арешт. Перше затримання могло мати місце лише на стадії дізнання, яке здійснювала поліція. Підставою для такого затримання була підозра у вчиненні злочину. Щоправда, Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. дозволяв тимчасове затримання і без цієї підстави у випадках вчинення бунту, порушення громадського порядку значною кількістю осіб. Тимчасове затримання поліцією могло тривати лише 24 години, після чого за наявності підстав і потреби для подальшого затримання особи мала бути прийнята відповідна постанова суду. Якщо таку постанову не приймали, затриманого необхідно було негайно звільнити з-під варті. Термін арешту під час слідства та дізнання становив два місяці та міг бути продовжений до трьох місяців на підставі спеціальної ухвали апеляційного суду за поданням прокурора.

Згідно зі ст. 88 Кримінально-процесуального кодексу 1873 р. розрізняли попереднє слідство і дізнання. Попереднє слідство провадила поліція, причому під значним впливом прокурора, оскільки він контролював дізнання. Дізнання провадив суддя-слідчий. У цьому випадку участь прокурора при виконанні певних процесуальних дій могла мати місце лише тоді, коли це дозволяв закон. Наприклад, прокурор уже не мав права бути присутнім при допиті свідків і обвинуваченого. Дізнання, проведене поліцією, мало меншу вагу порівняно з дізнанням, здійсненим суддею-слідчим.

Функцію контролю і нагляду за діями судді-слідчого здійснювали прокурор і спеціально створена для цієї мети Радна палата суддів. Остання мала право навіть на окремі слідчі дії. Дізнання мало такі завдання: отримати пояснення від підозрюваного; одержати пояснення від потерпілого, від осіб, які затримали підозрюваного; зафіксувати сліди та речові докази у справі; допитати свідків під присягою, коли були підстави вважати, що останні з незалежних від їхньої волі причин не з'являться на судові засідання; дослідити психічний стан підозрюваного. Проведення дізнання оформляли протоколом, де відображали хід і результати слідчих дій, зокрема, допиту [5, с. 734].

Після завершення дізнання від прокурора залежало, чи буде провадитися у цій справі слідство. Прокурор звертався з поданням до суду про необхідність проведення слідства. Якщо, на думку судді-слідчого, законних підстав на проведення слідства не було, він оскаржував це подання до Радної палати суддів. Суддя-слідчий мав повноваження закрити провадження зі справи, призупинити слідство. Після закінчення слідства прокурор подавав судді-слідчому обвинувальний висновок у кількості примірників, що дорівнювала кількості обвинувачених.

Відповідно до ст. 207 Кримінально-процесуального кодексу 1873 р. обвинувальний висновок обов'язково мав містити такі реквізити: прізвище, ім'я та інші анкетні дані обвинуваченого; виклад фактичних обставин обвинувачення; кваліфікацію вчиненого злочину; назву суду, що мав розглянути справу. Суддя вручав обвинувальний висновок обвинуваченому й одночасно роз'яснював, що він має право внести до апеляційного суду заперечення на цей висновок. Розгляд скарги обвинуваченого апеляційним судом відбувався на закритому судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора. Якщо апеляційний суд був переконаний, що скарга обвинуваченого необґрунтована, то суд повертав обвинувальний висновок прокурору для усунення виявлених недоліків. Коли ж суд встановлював, що справа підсудна не суду, названому в обвинувальному акті, а суду, розташованому на території іншого округу, він скеровував справу до відповідного апеляційного суду. Відхиляючи скаргу обвинуваченого, суд виносив рішення про передання обвинуваченого до суду, і з цього моменту обвинувачений ставав підсудним.

Подальша стадія кримінального процесу – підготовча. На цій стадії суд мав учинити низку процесуальних дій підготовчого характеру, перш ніж безпосередньо приступити до розгляду справи на судовому засіданні, зокрема: перевести підсудного з в'язниці тимчасового арешту до в'язниці; розглянути клопотання сторін про нові докази; розв'язати питання про участь у справі захисника; встановити дату і місце розгляду справи; повідомити свідків, експертів про необхідність з'явитися на допит тощо [4, с. 93].

Основною стадією судочинства в кримінальних справах була стадія судового засідання, яка згідно із кримінально-процесуальним законодавством називалася головним розглядом справи.

Важливою процесуальною фігурою у судовому засіданні був головуючий суддя, який мав право на свій розсуд встановлювати порядок дослідження доказів, черговість допиту підсудних, свідків, експертів. Такі широкі повноваження надавали йому для встановлення істини у справі. Особливо це стосувалося дотримання дисципліни і порядку на судовому засіданні: так, головуючий мав право робити зауваження, попереджати, штрафувати, видаляти осіб із зали судових засідань. Надзвичайно відповідальними були обов'язки головуючого судді в частині формулювання питань до присяжних суддів. Такі питання обов'язково викладали у письмовій формі за його підписом та передавали присяжним, а у випадку вимоги – й підсудним.

Після формулювання питань для присяжних розпочиналися дебати, потім головуючий сповіщав основний розгляд справи закінченим і приступав до оголошення свого висновку. У ньому головуючий коротко викладав хід розгляду справи, нагадував про отримані докази, роз'яснював юридичну кваліфікацію дій підсудних органом попереднього слідства, популярно витлумачував юридичні терміни та поняття, з якими можуть зіткнутися присяжні, нагадував порядок самої наради і голосування при ухваленні ними рішення. Закінчивши висновок-повчання, головуючий ставив питання присяжним, які потім виходили до спеціальної дорадчої кімнати. Там вони обирали з-поміж себе старшого і, одержавши необхідні матеріали справи, приступали до обговорення питань.

Таємниця наради суворо забороняла будь-кому з присяжних упродовж наради залишати приміщення, зустрічатися зі сторонніми особами; ніхто не мав права увійти сюди без письмового дозволу головуючого. Якщо присяжний порушував таємницю дорадчої кімнати, його карали штрафом (від 400 до 4 тис. марок); іншим особам це загрожувало арештом на 24 години [5, с. 733].

Ухвалюючи вердикт, присяжні піднімали руку. Відповідь могла бути «так» або «ні». Старший голосував наприкінці. Вердикт, що підтверджував вину чи обставини, які обтяжували вину, вважався дійсним, якщо його ухвалили 2/3 усіх присяжних. Правового значення вердикт набував після його проголошення у залі суду. Якщо у вердикті були допущені механічні помилки, трибунал мав право прийняти ухвалу про проведення додаткової наради присяжних. Оголошення вердикту відбувалося у присутності всіх учасників процесу, крім підсудних, – їх запрошували після його проголошення, і вже секретар судового засідання зачитував їм вердикт. Після проголошення вердикту підсудним головуючий призначав час оголошення вироку. У вироках окружних судів викладали весь аналіз доказів і мотиви прийнятого рішення, а у вироках суду присяжних – призначене покарання.

На проголошений вирок окружного суду можна було подати апеляцію, а на вирок суду присяжних – касаційну скаргу. Коло осіб, які мали право подати апеляційну чи касаційну скаргу, було обмежене (засуджений, захисник, а також законний представник неповнолітнього засудженого) [5, с. 737].

Апеляційний суд не виходив за межі апеляційної скарги за незначними винятками: коли були підстави винести виправдувальний вирок; коли була необхідність виправити помилки у кваліфікації дій засудженого; коли було необхідно скасувати вирок через грубе порушення права на відвід судді, порушення підсудності, а також коли засуджений виявився неосудною особою.

Література:

1. *Krzymski E.* Wykład Procesu Karnego ze stanowiska nauki i praw obowiązującego w b. dzielnicy austriackiej oraz z uwzględnieniem ważniejszych różnic na innych ziemiach, Kraków. 1922. – 282 s.
2. *Стебельський П.* Австрійський процес карний / П. Стебельський // Часопис правника. – Львів. 1901. – 196 с.

3. *Худоба Н.* Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини / Н. Худоба // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 417–422.

4. *Худоба Н.* Джерела, структура та основні положення австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. / Н. Худоба // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2010. – Вип. 51. – С. 89–95.

5. *Бойко І. Й.* Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Л. : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 904 с.

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ЗАХОПЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ПОЛЬЩЕЮ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА ЙОГО ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Юрій Вадимович Олійник

*аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових
учень Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

1 листопада 1918 р. у Львові Українською Національною Радою було проголошено Українську державу, яка 13 листопада 1918 р. отримала назву Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). 22 січня 1919 р. Західноукраїнська Народна Республіка об'єдналася з Українською Народною Республікою в єдину Українську соборну державу. Наприкінці дня 1 листопада 1918 р. фактично у свій день народження розпочалися збройні польсько-українські конфлікти, які переросли у міждержавну війну.

Становлення ЗУНР відбувалося у складній міжнародній ситуації. Антанта підтримувала відродження Другої Речі Посполитої, намагаючись перетворити її у санітарний кордон між Західною Європою і більшовицькою Росією. Поляки, спираючись на допомогу

Антанти, почали підпорядковувати собі західноукраїнські землі. 21 листопада 1918 р. польські війська захопили Львів. Уряд ЗУНР змушений був переїхати спочатку до Тернополя, а через місяць до Станіслава (тепер Івано-Франківськ).

В результаті потужного наступу польських військ українська армія та влада опинились на невеликій території у південно-східному куточку Галичини, притиснутими до Збруча. Водночас 27 і 28 травня 1918 р. Верховна рада Антанти розглядала питання про правове становище у Східній Галичині. З інформацією виступав Ж. Клемансо, який, заявив, якщо Польща одержить Галичину, це буде грандіозний скандал, бо це буде зроблено за допомогою англійських і французьких бойових припасів. Однак це були лише слова політика, а насправді посол Франції у Варшаві Пралон, запевняв польський уряд, що його країна зацікавлена у наступі армії Ю. Галлера на Галичину і її захоплені [1, с.434].

Каталізатором «юридичної окупації» стала промова І. Падеревського, в якій він намагався обґрунтувати необхідність окупації Східної Галичини та включення її до складу Польщі. виправдовуючись відмовою польського уряду укласти перемир'я із ЗУНР з приводу використання військ Ю. Галлера у Галичині, він заявив, що Польща припиненням наступу та укладенням перемир'я послабить державу і може спричинити дестабілізацію відносин у Східній Європі [2, с. 437–438].

Достатньо розглянути взаємовиключні тези з доповіді польського політика такі, як: «ми не імперіалісти і не бажаємо приєднання до себе ніякої іншої країни, ніякого народу» та «ми вимагаємо всієї Галичини», то стає зрозуміло, що польська діяльність щодо окупації Галичини була заздалегідь спланованою.

Польща, будучи розвиненішою державою зі значно більшим економічним та військовим потенціалом, людськими резервами, надсилала у Галичину щоразу нові військові сили. Підтримували Польщу, що мала сильнішу і дієву дипломатичну службу, й урядові чинники західних держав, передусім США й Франції. Саме за

їхнім сприянням у Польщу була перекинена з Франції сформована і озброєна там понад 80-тисячна польська армія генерала Ю. Галлера, яку польський уряд тут же спрямував проти ЗУНР (хоч вона й створювалась для захисту від більшовицької Росії). Дипломатичні місії Антанти, що час від часу надсилались у Галичину (Бартелемі, Боти тощо) для ознайомлення з причинами українсько-польського конфлікту, висловлювались, як правило, на користь Польщі [3, с. 346].

Історія боротьби за державне відродження свідчить, що успіх міг бути досягнутий у важкий період 1917–1921 рр. тільки за умови згуртованості народу, його солідарності. На жаль, цього не сталося. Протистояння соціальних, національних і політичних прошарків, груп і партій, які так чи інакше виступали за державне відродження України на тому чи іншому етапі боротьби, набуло гострих форм, що гальмувало розбудову української національної держави і в кінцевому підсумку призвело до кризи [4, с. 503].

25 червня 1919 р. Рада міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції розглянула пропозицію «польської комісії». Дискусія знову виявила однастайність поглядів щодо необхідності окупації Східної Галичини Польщею. Були деякі розбіжності у поглядах щодо долі цього краю, але вони згладилися. Цього разу особливу активність проявив представник Італії Маркіз Імперіалі, який обґрунтував необхідність окупації західноукраїнських земель релігійними мотивами – можливістю залучити до латинського костелу нові маси вірних; зрештою, він заявив, що взагалі у цьому краї «найбільша частина населення байдужа до своєї долі» і що «всі хвилювання, безперечно, викликані зовнішніми причинами». Він навіть висловив сумнів у доцільності проведення плебісциту, виступивши за те, що Східну Галичину безумовно необхідно включити до складу Польщі [5, с. 178].

Враховуючи дані історичні факти стає очевидним, що доля Галичини була байдужа європейській верхівці, яка просто прикрашувала очевидні злочинні дії різними відмовками як соціально-політичними, так і релігійними.

Отож, було прийнято проект постанови, складений Р. Лансінгом, який запропонували Раді чотирьох на чолі з В. Вільсоном і Верховній раді Антанти [6, с. 325]. Обидві структури схвалили його у цей же день, 25 червня 1919 р. Постанова Верховної ради встановила такі положення:

«1. Польський уряд уповноважений окупувати військовими силами Галичину до ріки Збруч.

2. Польський уряд уповноважений використати будь-які військові сили, в т.ч. армію Ю. Галлера, для цієї окупації.

3. Польський уряд уповноважений встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом головних союзних і асоційованих держав, які повинні будуть забезпечити, наскільки це можливо, автономію цієї території, політичні, релігійні і особисті свободи громадян.

4. Цей мандат буде діяти аж до наступного самовизначення жителів Східної Галичини щодо їх політичної приналежності.» [1, с. 447]. Цей документ підписали Ж. Клемансо, Ллойд-Джордж, В. Вільсон і В. Орландо. Рішення Верховної ради одразу було доведено до відома польського уряду, дещо пізніше, 13 липня – до властей ЗУНР. Так, правителі США, Англії, Франції та Італії всупереч волевиявлення населення Східної Галичини, всупереч ними же проголошених лозунгів про право раніше поневолених народів на самовизначення, на суверенітет, надали юридичні права Польщі на окупацію одвічної української землі, з корінним, автохтонним українським, а не польським, населенням, і на встановлення у ній щодо українців колоніального режиму, що у наступні десятиліття й сталося [6, с. 325]. Цілком правильно вважає професор Тищик Б. Й., що саме тодішніх керівників могутніх західних держав разом із правителями тогочасної Польщі та Румунії необхідно вважати душителями Української державності на західноукраїнських землях.

Основною причиною саме такого вирішення долі Східної Галичини очевидно було те, що Антанта, як ми зазначали, вважала Польщу стабільнішою, достатньо міцною, вірною Антанті державою,

яку належало, однак, зміцнити і зробити здатного до ефективного протистояння більшовикам. Доля українського населення Галичини Антанту цікавила остільки-оскільки. Приєднувати до України, яка у той час опинилася під владою більшовиків, Галичину Антанта не збиралася, а Директорію вона до уваги не брала, бо та практично не мала державної території. Санкціонувати утворення Західноукраїнської Народної Республіки, яка теж фактично була позбавлена поляками території, і відбирати її у Польщі – вона, Антанта, не збиралася. Отож, як Польща, з одного боку, була значною мірою зобов'язана Антанті відновленням своєї державної незалежності, так ЗУНР, з другого боку, своїм падінням. Недарма І. Падеревський тоді відверто заявляв, що «Польща своїм відродженням... зобов'язана допомогти переможних і вільних держав Антанти» [1, с. 449].

Український народ із гнівом та обуренням зустрів рішення правителів Антанти. Воно викликало рішучий протест української еміграції. Масові мітинги протесту відбулись у США і Канаді: в Нью-Йорку, Детройті, Торонто, Вінніпегу й інших містах. Діаспора українців США і Канади надіслала сенатові США протест проти ганебного рішення Верховної ради від 25 червня 1919 р., у прийнятті якого не останню роль відіграли представники США – президент і державний секретар. На адресу Мирної конференції з багатьох країн світу надходили телеграми протесту. Як повідомляла преса, лише від української світової еміграції у Парижі було і отримано близько 400 телеграм протесту, схвалених на мітингах, в яких взяло участь понад 400 тис. осіб [1, с. 449].

2 липня на ім'я голови Паризької мирної конференції була надіслана нота протесту за підписами голови дипломатичної місії УНР Г. Сидоренка, а також представників ЗУНР М. Лозинського і Д. Вітовського, де аргументовано доводилась безпідставність і незаконність прийнятої постанови [6, с. 326]. У ноті було відображено антиукраїнську спрямованість політики Антанти уже з часу діяльності місії Бартелемі, а розмови про «більшовицькі банди» у Східній Галичині були лише прикриттям для використання армії Ю. Галлера

в окупації української землі та для ліквідації української державності. В ім'я справедливості делегація вимагала відмінити постанову від 25 червня 1919 р. і захистити держаний суверенітет Східної Галичини і України [1, с.451]. Ця нота залишилась без відповіді.

Утворення та державно-правовий розвиток УНР та ЗУНР мало важливе історичне прогресивне значення. Це була об'єктивна, загальнонаціональна спроба створити власну, незалежну, суверенну державу, спроба звільнитися від вікової влади чужинців – влади, яка різними способами нав'язувала своє панування, своє право, свою ідеологію, свою історію, яка намагалась денаціоналізувати український народ, адже національно свідомий він був для неї небезпечним, влади, яка нещадно визискувала багатющі природні ресурси України, звідки черпала незліченні, величезні багатства, експлуатувала її народ. То чому ж утворення незалежних Польщі, Фінляндії, Чехословаччини тощо вважалося прогресивним, а УНР, ЗУНР були оголошені реакційними, буржуазно-націоналістичними і т. д.? Тому що, наприклад, Польща, яка століттями володіла західноукраїнськими землями, як і Росія, що володіла всією рештою України, не хотіли відмовитися від цих багатючих земель. Вони вважали їх своїми, кровними, і готові були за всіма народами світу визнати право на незалежність, тільки не за українським. Недарма ж як у Польщі, так і в Росії віками витравлювали в українців національну свідомість, заперечували саме право українського народу на існування, навіть його назву [3, с. 349].

Отже, такі зовнішні чинники, як: поразка Української Галицької Армії від більшого за чисельністю польського війська влітку 1919 р. та визнання країнами Антанти 25 червня 1919 р. права Польщі на тимчасову окупацію Східної Галичини привели до краху ЗУНР, яка стала фактом величезного міжнародного та внутрішньо-українського значення. Значно зросла національна свідомість українського населення і віра у власні сили. Існування ЗУНР створило реальну базу для майбутньої боротьби за відновлення Української соборної держави.

Література:

1. *Карпенко О. Ю.* Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія. / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор О.Ю. Карпенко – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – С. 434–449.
2. *Czubinski Anoni.* Walka Jozefa Pilsudskiego o nowy ksztalt polityczny Europy Srodkowo-Wschodniej w latach 1918–1921 – S. 137–138; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія. – С. 437–438.
3. *Кульчицький В. С., Тищик Б. Й.* Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 346–349.
4. *Гончаренко В. Д., Єрмолаєв В. М., Рум'янцеv В. О.* та ін. за ред. В. Д. Гончаренка В.Д. Історія держави і права України: підручник / В.Д. Гончаренко. Х.-. Право, 2013. – С. 503.
5. *Карпенко О. Ю.* Імперіалістична інтервенція на Україні (1918–1920 рр.)/ О.Ю. Карпенко. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1964. – С. 178.
6. *Тищик Б. Й.* Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Й. Тищик – Львів: Тріада плюс, 2004. – С. 325, 326.

Наукове видання

**ЗАХІДНО-УКРАЇНЬСКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА
ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
(ДО 100-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ)**

**Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції**

1 листопада 2018 р.

м. Львів

Випуск 2

Формат 60x84/₁₆. Ум. друк. арк. 16,3. Тираж 300 пр.

Видавець та виготовлювач:

Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.